

Jog

történeti szemle

XXI. évf.
1. szám
2023

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Az első világháború alatti jogászképzés története Magyarországon, különös tekintettel a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre

Az első világháború utáni román agrárreform mint a nemzetállam kiépítésének eszköze

A fegyveresen elkövetett rablás a 19. század második felében

A vizsgálóbíró és a vizsgálat a régi magyar büntetőeljárásban

A magyar közigazgatási (hatósági) eljárás mérföldkövei

Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közszolgálati kódex megalkotására a Monarchiában

Concha Győző munkásságának recepciója az 1918 és 1945 közötti korszakban

Az angol vádesküdszék eredete és a Clarendoni Törvénykönyv (1166)

Titus Karger címere

TARTALOM

TANULMÁNY

ÁMÁN Ildikó – Az első világháború alatti jogászképzés története Magyarországon, különös tekintettel a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre	1
FAZAKAS Zoltán József – Az első világháború utáni román agrárreform mint a nemzetállam kiépítésének eszköze.	11
MINKÓ-MISKOVICS Mariann – A fegyveresen elkövetett rablás a 19. század második felében	20
SZÉKELY György László – A vizsgálóbíró és a vizsgálat a régi magyar büntetőeljáráásban	25
MŰHELY	
BALOGH Györgyi – A magyar közigazgatási (hatósági) eljárás mérföldkövei	34
SALLAI Balázs – Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közzolgálati kódex megalkotására a Monarchiában.	40
VASAS Tamás – Concha Győző munkásságának recepciója az 1918 és 1945 közötti korszakban	47
FORRÁS	
ANTAL Tamás – Az angol vádesküdszék eredete és a Clarendoni Törvénykönyv (1166)	53
DISPUTA	
HUZJAN, Vladimir – Báró Titus Karger (1808–1860) – A Monarchia elfeledett tisztje	59
KÖNYVEKRŐL	
A demokrácia legrövidebb története korántsem rövid – GOSZTONYI Gergely	63
A jog tégigénye és látványa – NAGY Réka	66
Ügyvédek és ügyvédség Zalában – PAPP Viktor.	70
Számvetés a sorsokkal. Recenzió Lévai Csaba <i>A förtelmes kereskedelem</i> című munkájáról – URBÁN Kristóf.	73
HÍREK	79
E SZÁMUNK SZERZŐI	80

A címlapon:

Titus Karger címere

AT-OeStA/AVA Adel HAA AR 427.30

Karger, Titus, k.k. Majorauditor, St. Stephans-Orden, Freiherrenstand, 1853–1854

www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4902937

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Sipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

E számunk megjelenését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta.

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

A szűkös forrásanyag felkutatását és elemzését követően megállapítható, hogy kevés adat áll rendelkezésre a kolozsvári jogászképzés történetére vonatkozóan az első világháború időszakából. A háborúkat követően felálló új kormányok egyik elsődleges feladata az oktatás megszervezése szokott lenni, ennek következtében – megítélésem szerint – szükséges látnunk, hogy melyek azok a pontok, ahol az első világháború jelentős mértékben érintette a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, ezen belül a Jog- és Államtudományi Kart. Kutatásom során kérdésként merült fel, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, azon belül a Jog- és Államtudományi Kart a hallgatói létszám és az addigi „mindennapi élet” szempontjából mily módon érintette a megváltozott, háborús helyzet, különösen a tanári kinevezéseket, vagy akár az ünnepélyes avatásokat. Tekintettel arra, hogy kiemelkedő szaktekintélyű tudósok tanítottak a katedrákon, ezért fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy az 1914 és 1918 közötti időszakban milyen speciális, háborút érintő tantárgyakat oktattak. Mint ismert, a pozsonyi és a debreceni tudományegyetemek megalapítására még az első világháborút megelőzően került sor, amely az új intézmények oktatási működésében jelentős fennakadásokat okozott. Tanulmányom vizsgálódásának szempontjai között e fennakadások okait is próbáltam feltérképezni.

Ámán Ildikó

Az első világháború alatti jogászképzés története Magyarországon, különös tekintettel a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre

2. A háborús Ferenc József Tudományegyetem

Az első világháború kezdetekor a mozgósítások eredményeként 800 hallgatót szólítottak zászló alá, és a tanársegédek, a gyakornokok, az egyetemi alkalmazottak nagy része azonnal bevonult. Főképp katonarvosokra volt szükség, ezért a hadügyminiszter már az első hónapban szabadságolta azokat az orvosjelölteket, akiknek csak egy szigorlatuk volt hátra, hogy orvosi oklevelüket megsze-

Az egyetem épülete

rezzék. Így az egyetemi szünetekben 28 ifjút avattak fel orvostudományi doktorrá.

Márki Sándor rektor, 1914. október 17-én teljes csendben, az ünnepi közgyűlés és a közönség meghívása nélkül nyitotta meg az 1914/1915. tanévet, és – ami egyetlen egyszer fordult elő az egyetem életében – székfoglaló értekezést sem tartott. A tanévet is ünnepi közgyűlés nélkül fejezték be.² Ráadásul Márki az 1914/1915. tanév első félévére felfüggesztette az egyetemi diákság körében meghatározó szerepet betöltő Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club működését, „mivel helyiségeik katonai célokra vannak lefoglalva, ifjúsági vezetőik közül pedig többen hadi szolgálatokat teljesítenek”.³

Az első háborús évben a Jog- és Államtudományi Kar részletes szabálytervezetet készített a jogi oktatás reformjáról, és „1915. március 22-én a minisztériumtól 9 jogi laboratórium és egy joganyag gyűjtemény fölállítását kérte; ez utóbbinak alapvető tárgyait az Igazságügyminisztérium vissza is küldte”. Ahogy Márki Sándor monográfiájában rögzítette, a folytonos katonai behívások következtében a hallgatók száma folyamatosan csökkent. A Jog- és Államtudományi Kar addig egységes szemináriumát átszervezte szakok szerint önállóan vezetett és külön helyiségekben működő szemináriumokká, amelyről majd egy későbbi fejezetben részletesebben írok.⁵

A kolozsvári egyetemen szerkesztett gyakorlati joganyaggyűjteményt a jogásképzés gyakorlatiasabbá tétele érdekében ebben az időszakban készítették el. Okiratokat, periratokat, füzeteket, könyveket gyűjtöttek, amelyeknek felhasználásával az iskolai példák és „költött” esetek az élet valóságainak szemléltető bemutatásával lettek felváltathatók. A gyűjtemény kilenc csoportra oszlott: I. *Magánjog* (egyesületi alapszabályok, alapítólevelek, szerződések, végrendeletek, jogügyleti nyilatkozatok); II. *Hiteljog* (társasági szerződések, hiteltársasági tervezetek, aláírási ívek, alapszabályok, értékpapírok, váltók, kereskedelmi szerződések, hiteljegyek); III. *Polgári perjog* (polgári perek és peren kívüli eljárások iratai, bírósági ügykezelési könyvek stb.); IV. *Büntetőjog és büntető perjog* (büntető periratok, *patronage* ügyiratok, bűnügyi múzeumi tárgyak, büntetés-végrehajtási képek, modellek, nyomozási és kezelési könyvek, táblázatok stb.); VI. *Igazságügyi és közigazgatási szervezet* (a bíróságok és a közigazgatás, az ügyvédség, a közjegyzői intézmény szervezetére vonatkozó táblázatok, kimutatások stb.); VII. *Nyilvános könyvek* (telekkönyvek, okmánytárak, cégjegyzékek, védjegy-

szabadalmi, mustra és mintalajstromok, ezek kiadványai, bűnügyi nyilvántartás); VIII. *Statisztika* (statisztikai adatgyűjtési minták, földolgozási táblák mintái, grafikonok, számológép stb.); IX. *Jogtörténet és kézikönyvtár* (római

jogi, egyházjogi, egyetemes és hazai jogtörténeti emlékeket tartalmazó munkák, régi okmányok; a hatályban levő hazai és külföldi törvénykönyvek, bírói határozati táruk, törvény-előkészítési munkálatok stb.).⁶ A kutatható források alapján elmondható, hogy nem igazolható a joganyaggyűjtemény oktatási célú felhasználása.

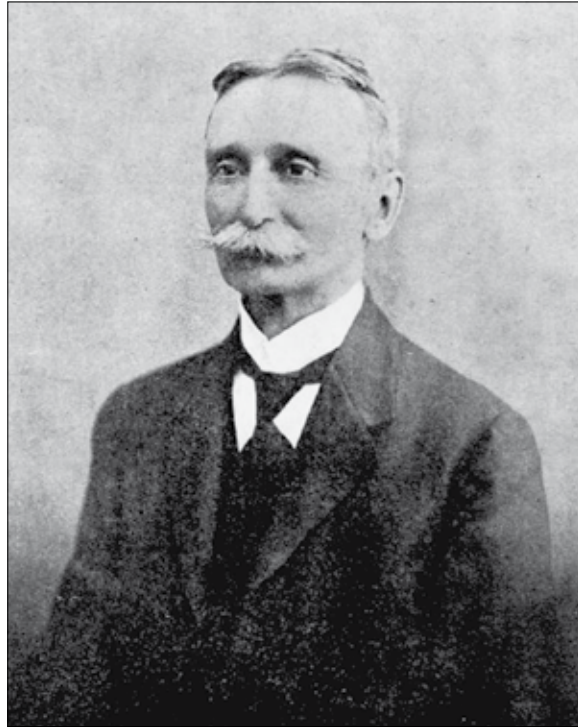
1916-ban a sajtóban megjelent egy cikk azzal a tartalommal, hogy a „kolozsvári jogászok a debreceni egyetemen” fognak további tanulmányokat folytatni. Láng Nándor,⁷ a debreceni egyetem rektora értesítette a kolozsvári tudományegyetem végzett joghallgatóit és szigorlatozóit, hogy tekintettel a kolozsvári tudományegyetem székhelyén történt megváltozott viszonyokra, az oda- és visszautazással járó nehézségekre a vallás- és

közoktatásügyi miniszter szeptember 21-én a 115.295. számú rendeletével úgy intézkedett, hogy

„azok a jogászok, akik a kolozsvári tudományegyetem jogi karán szigorlatra jelentkeztek, szigorlatot tettek, vagy ismétlő szigorlatra vagy pótszigorlatra utasítottak, további intézkedésig bármely hazai egyetemen és így a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karán is szigorlatra állhatnak, ha a kolozsvári tudományegyetem jogkari dékánjától kiállított bizonyítvánnyal (szigorlati bizonyítvány vagy más bizonyítvány) igazolják, hogy a kért szigorlatra való bocsátási joguk megtörtént.”⁸

Lukáts Adolf⁹ kolozsvári rektor az 1916/1917. tanévet október 7-én az anyagi büntetőjog új irányairól szóló értekezésével minden ünnepélyesség nélkül nyitotta meg, miközben Kolozsvár városa tele volt a román hadsereg betörése elől menekülőkkel. Közben az uralkodó, Ferenc József – egyben az egyetem alapítója és névadója – november 21-én elhunyt. Egy hónappal később, december 30-án az új király, IV. Károly megkoronáztatása napján az egyetem közgyűlést tartott, amelyen Réz Mihály ünnepi beszéde után Kolosváry Bálint bemutatta az új királyhoz intézett hódoló feliratot.¹⁰

Az 1916. tanév végén az egyetem már a szokott disszertációkat tartotta meg alapításának 45. évfordulóját, amely alkalommal Somló Bódog¹¹ a nemzetközi jog mibenlétét már nagy-

Márki Sándor rektor⁴

közönség előtt ismertethette. Szerinte a nemzetközi jog az államok felett álló hatalomtól az államokhoz intézett szabályokat jelent. A világháború tüze rávilágított a nemzetközi jog mivoltára, de a jövőre nem mutatott.¹²

„A hallgatók számának 420-ra¹⁴ való csökkenését¹⁵ a rektor ijesztő mérvűnek nevezte. Azt pedig, hogy ebben a nők feltűnően nagy számmal (112) voltak képviselve, elsősorban annak tulajdonította, hogy a nőket az 1916. július 28-i vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet értelmében elégséges érettségi bizonyítvány alapján is fölvehetőnek minősítették; másodsorban pedig annak a társadalmi kényszernek, amely a nőtől mindinkább vagyonszerző munkát követelt meg.”¹⁶ Végül 1917. június 9-én avatták fel hazánkban az első női bölcsészdoktor, Gyöngyösi Rozália¹⁷ apácát, aki történelemből nyerte el az oklevelet.¹⁸ Doktori értekezését Szent Erzsébet türingiai fejedelemszövegéről írta.¹⁹

1917 elején neveztek ki a jogi karra két professzort és egy magántanárt: Szandtner Pált, Bochkor Mihályt és Moór Gyulát. Szandtner²⁰ rövid, tudományos életrajzát le is közölte a sajtó.²¹ A magyar közjogi tanszékre való kinevezését megelőzően meghallgatáson vett részt, ahol az id. Boér Elek, Kolosváry Bálint, Réz Mihály, Somló Bódog alkotta bizottság Navratil Ákos elnökletével első helyen javasolta a katedra betöltésére, őt követte Buza László jogakadémia tanár.²²

Óvári Kelemen utódáról, Bochkor Mihályról²³ kevés életrajzi információ ismert. 1912. június 22-től a kolozsvári tudományegyetemen magántanári kinevezést nyert egyházjogból,²⁴ majd 1917. május 30-án IV. Károly a magyar alkotmánytan és jogtörténet (kezdetben: egyetemes európai- és hazai jogtörténet) tanárává nevezte ki Kolozsvárra, amely státust 1917. szeptember 3-án foglalta el.²⁵ Amikor az első világháború végén Kolozsvár román uralom alá került, a magyar tanszemélyzet és a diákság jelentősebb része Budapestre menekült, s 1919 és 1921 között a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem tanáraival közösen folytatták az oktatói munkát. A kar nyolc rendes tanára Pestre került, Kolozsváron csak Bochkor Mihály, Moór Gyula, Réz Mihály és Kolosváry Bálint maradt, Bochkor így nem tudta ellátni Budapesten az oktatási kötelezettségét. Ezért a helyettesítésére Lutter János nagyváradi jogakadémiai tanárt kérték fel, miközben a távol maradókat felszólították a tanszékük mielőbbi elfoglalására; ennek elhanyagolása esetére meg is jelölték az utódokat – köztük a magyar alkotmány- és jogtörténetre Ereky Ist-

vánt.²⁶ Bochkor Mihály fiatalon, 43 éves korában hunyt el úgy, hogy hivatalosan soha át sem vette a budapesti tanszékét.²⁷ A jogászprofesszor temetésén Kolosváry Bálint tartotta a búcsúbeszédet, amelyben kiemelte, hogy az el-

Somló Bódog¹³

hunyt a Tanárképző Intézet (felekezetközi főiskola)²⁸ lelkes tagja és harcosa volt, és egyben az első halottja.²⁹

Moór Gyula³⁰ habilitációjára 1917 közepén került sor. Moór korábban az eperjesi evangélikus jogakadémiának volt a tanára, és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán jogbölcséletből magántanárként habilitált.³¹ Az eljárás során értekezését Somló Bódog és Réz Mihály értékelte, akik elismerően nyilatkoztak munkájáról.³² 1913. május 2-án zajlott a *sub auspiciis Regis* doktortársa fogadása. A háború alatt végig katonai szolgálatot teljesített, amely megakadályozta,

hogy tényleges oktatói tevékenységet folytasson a jogakadémián. Szolgálati ideje alatt a császári-királyi tüzérségben főhadnagyi rendfokozatba léptették elő, és emellett számos kitüntetésben is részesítették (harmadosztályú Katonai Érdemkereszt, ezüst és bronz *signum laudis*, Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érdemrend, Károly csapatkereszt, harmadosztályú porosz királyi kereszt). Feltehetően az első világháborús katonai helytállásának, illetve kitüntetéseinek köszönhetően avatták 1928-ban vitézzé. 1918 végén Somló Bódog maga mellé hívta a kolozsvári tudományegyetemre, ahol a nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává nevezték ki 1918. november 21-én.³³

Nem a kartörténet szerves részét képezi, de a háborús mindennapok egyik érdekességével, a korszak egyik jellemzőjével – a hírlapok hirdetési hasábjain – az eltűnt diplomák esetkörével is lehetett találkozni: Az okiratokat a *Hivatalos Közlöny*ben is köröztették:

„1917. év augusztus havában elveszett egy Lőrinczi Béla részére a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, jog- és államtudományi karán kiállított Leckekönyv, amely 1916. május havában kiállított végbizonyítványt tartalmazott. A megtaláló Lőrinczi Béla népf. zászlósnak Marosujvár adja át.”³⁴

Továbbá a *Hivatalos Közlöny*ben volt szükséges megjeleníteni a „másodlatpéldányok” kiadásának a nyilvánosság tételét is:

„A kolozsvári m. kir. Ferenc József tudományegyetem Tanácsa az alsófehérmegyei Búzd községben született

Miklea Jánosnak, 1902. évi november hó 15-én 433-1902-03. et. sz. alatt kiállított és időközben elveszett jogtudományi doktori oklevele helyett 1918. évi február hó 38-án 1293-1917-8. et. szám alatt másodlatot adott ki, minek folyományaként a fentnevezettnek eredeti oklevelét ezennel érvénytelennek nyilvánítja.³⁵

További hirdetések:

„1917-ben elveszett egy leckekönyv, mely a kolozsvári Ferenc József tudományegyetem jogi karán nevemre volt kiállítva és egy végbizonyítványt tartalmazott. A megtaláló Kissemre küldje be. Lőrinczi Béla, Marosujvár.”³⁶

„Dr. Horovitz Ernő névre 1908. évben a kolozsvári tudományegyetem által kiállított jogtudományi tudori oklevél nevezett birtokából elveszett. Megtaláló küldje Budapest, VII., Rákóczi út 40. címre.”³⁷ „Ferencz Kálmán joghallgató névre a kolozsvári m. kir. tudományegyetem jogi fakultása részéről kiállított index elveszett. Kérem a megtalálót juttassa el a következő címre: Ferencz Kálmán tart. hadnagy. Szárhegy (Csík-megyé).”³⁸

A diplomák megítélésem szerint a háborút követő konzolidáció szempontjából is meghatározók, hiszen a mindenkori kormány számára a jog- vagy államtudományi végzettséggel rendelkező köztisztviselők megléte és foglalkoztatása elengedhetetlen volt.

3. Avatások a háború árnyékában

I. 1915. szeptember hó 24-én engedélyezték két ifjú kiténtetését, köztük Judik József törvényszéki jegyzőét, akit államtudományi doktorrá fogadtak³⁹ Trócsányi Dezső miskolci főgimnáziumi helyettes tanár kíséretében, akit bölcsészdoktorrá avattak. Judik a kolozsvári református kollégiumnak volt a növendéke. Tekintettel az ország helyzetére, a korábbiaktól teljesen eltérő beszéd hangzott el az avatáson Ilosvay Lajos államtitkártól:

„Ezekben a dicsőséges, de a tudományos munkára kedvezőtlen napokban jóleső változat, hogy érdeklődésünket a háború zajos színteréről megint a tudományok művelésének békés hajlékai felé irányíthatjuk. E miatt örömrünk most talán élénkebb is lehet, mint máskor volna: mert ez az ünnep is cáfolata ellenfeleink ama valótlán és fennhéjázó kijelentésének, hogy háborúnk a kulturálatlanság és a barbárság föllázadása a kultúra és civilizáció ellen.”⁴⁰

Az avatási ünnep után az államtitkár tiszteletére az egyetem lakomát rendezett, majd a szokásokhoz híven a kulturális intézeteket látogatta meg.⁴¹

Judik József 1914 és 1919 között a Királyi Törvényszéknél teljesített szolgálatot Kolozsváron, majd 1920-tól Budapesten a Magyar Olasz Banknál, végül 1925-től

a Magyar Nemzeti Banknál dolgozott ügyészként, majd 1932-től jogtanácsosként egészen 1937-ig, amikor is az elnökévé nevezték ki. A pénzügyi téren szerzett érdemei elismeréseként a magyar királyi kincstári főtanácsosi címet adományozta részére a kormányzó. 1944-ben a Szálasi-kormány nyugdíjazta, azonban a második világháború után visszatért a Magyar Nemzeti Bankba mint a Közgazdasági Tanácsadói Iroda vezetője, ahonnan 1950-ben vonult nyugalomba. 1932-ben habilitált a Budapesti Tudományegyetemen magántanárként, 1940-től a jog- és államtudományi karon címzetes nyilvános rendkívüli tanárként oktatott.⁴²

II. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az utolsó *sub auspiciis* avatásra 1917. október 2-án került sor, amikor Zehery Lajos⁴³ budapesti büntető törvényszéki jegyzőt és Olosz Lajost⁴⁴ fogadták a jogtudományok doktorává.⁴⁵ Különlegesség, hogy az ünnepélyen a királyt ismét gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter képviselte.⁴⁶

A kiténtetéses doktoravatásokon kívül természetesen „hagyományos” joghallgatói avatásokra is sor került a háborús időszakban, amelyek, ha nem is akkora pompával, de méltó megemlékezéssel zajlottak. Tanulmányomban a teljesség igénye nélkül a korabeli sajtóban megjelent hírekből ismertetek néhányat:

„Fiedler János állami igazgató tanító fiát, Jánost, tegnap a kolozsvári egyetemen a jogtudományok doktorává avatták.⁴⁷ Dr. Bányay Józsefet, Bányay Sándor főgimnáziumi vallásánár fiát június 25-én avatták fel Kolozsváron a jogtudományok doktorává.⁴⁸ „Ifj. Császár Pétert Császár Péter református igazgatótanító fiát, a napokban avatták a kolozsvári tudomány egyeteme jogtudományi doktorrá.”⁴⁹

„Dr. Molnár Sándort, Molnár Gábor szabó iparos fiát, ki a harctéren teljesít katonai szolgálatot nyolc napi szabadságideje alatt, a kolozsvári Ferenc József tudományegyetemen jogi doktorrá avatták.”⁵⁰

„Bóka Béla jogszigorló, mint értesülünk a kolozsvári tudományegyetemen megszerezte a jogtudományi doktorátust. Doktorrá avatása szombaton lesz.”⁵¹

„Julesz Jenőt, Julesz Leó szr. tanító fiát, ki a helybeli főgimnáziumot és a budapesti keleti akadémiát jelesen végezte, jogi szigorlatait jelesen tette le, folyó hó 2-án a kolozsvári tudományegyetemen jogtudományi doktorrá summa cum laude avatták. Üdvözljük ezen törekvő ifjút, aki szorgalmával ily gyorsan haladt előre s kívánjuk, hogy szorgalma jutalmául nagy és hírneves ember legyen.”⁵²

„Dávid Ferenc joghallgató. főhadnagyot, főgimnáziumunk volt növendékét a kolozsvári tudományegyetemen a jogi tudományok doktorává avatták. Az új doktor Dávid Ferenc ref. tanítónk fia.”⁵³

4. A tanórák és a tudományos előadások a háborús időszakban

A háború a képzéseket is átformálta, ugyanis a tanrendbe bekerültek olyan kurzusok, amelyek azt érintették. A jogi karon a háborús magánjogot kezdték el oktatni heti 1 órában, kezdetben Ágoston Péter,⁵⁴ majd a következő évtől Almási Antal⁵⁵ magántanárok. Ezen felül foglalkoztak háborús jogi kérdésekkel, szintén egy órában a fenti tanárok vezetésével.⁵⁶ Továbbá Jászi Oszkár *A háború szerepe az államfejlődésben* kérdést boncolgatta volna egy szemeszter erejéig, amelyre feltehetőleg nem került sor, ugyanis a tanrend külön kiemelte, hogy „miután a sajtóhadiszálláson teljesít szolgálatot, hirdetett óráit csak béke esetén tarthatja meg”.⁵⁷

Ezekon kívül a budapesti tudományegyetemen és a Műegyetemen is zajlottak háborús előadások, amelyeken jelentős közjogi méltóságok jelentek meg előadóként és nézőként. Ezekre Kolozsvárott is sor került az egyetem dísztermében 1915. január 9. és március 27. között. Tizenkét egyetemi tanár szólalt fel különféle témákban, közülük a jogászprofesszorokkal foglalkozom, akik dominánsan a háború pozitívumait próbálták hangsúlyozni.⁵⁸

Boér Elek⁵⁹ *Amit a háborúnak köszönhetünk* című előadásában⁶⁰ kifejtette, hogy bár elveti a háborút, de az olyan változásokat indukált az országban, amelyek anélkül meg sem történtek volna. Köztük, hogy a korábban egymás ellen harcoló politikai pártok összefogtak az ország védelméért, ezáltal a nemzeti összetartozás is megvalósult. A harcok révén a nemzetiségi különbségek dacára egységes tudott maradni a magyar nemzet. Tehát ha a harcok révén az egyén szenvedett is, de a magasabb szintű célok érdekében a nemzet jobban felemelkedett: „bármennyire rémséges és borzasztó is a háború, de mégis az ember szellemi nagyságát mutatja, amely képes teszi arra, hogy az ő öröklött, leghatalmasabb és legyőzhetetlen ellenségével, magával a halállal is szembe szálljon”.⁶¹

Kosztány Ignác⁶³ felszólalásában az alábbi gondolatokról értekezett: „honnan ered a háború, kinek van rá szüksége és mire jó a háború” kérdéseket tette fel előadásában és válaszolta meg. Álláspontja szerint ahhoz, hogy valaki naggyá váljon, nem feltétlenül kellene

csaták, ehhez példának Wagnert, Verdit és Darwint hozta fel. „Tartós csakis az a hódítás, amit békés eszközök útján érnek el. Amit fegyver hódít, azt a fegyver el is veheti.”⁶⁴ Álláspontja szerint a háborúk a folyton fejlődő emberi kultúrában megmutatkozó visszafejlődések/viszszauitések.⁶⁵

1915. február 20-án Kiss Mór⁶⁶ *Háborús gondolatok – Megszűnnek-e a háborúk és eljövend-e az örök béke korszaka?* kérdésre próbált választ adni előadásában, amelynek elején a háborúk okait kereste, de mivel arra nem tudott magyarázatot szolgáltatni, ezért az örök békére kereste a választ. Álláspontja szerint a háború, mint a konfliktusok eldöntésének eszköze, akkor ér véget, ha ilyen konfliktusok többé nem fordulnak elő, vagy ha felmerülnek is, de megoldásukra más módot hoznak létre. Ennek egyik módja a „világállamok” létrejötte, a másik, amikor az államok összefognak egy lehetséges béke érdekében,⁶⁷ de ehhez megfelelő eszközök szükségesek, amelyek még nem állnak rendelkezésre.⁶⁸

Egy hónap múlva Kiss Mórt Navratil Ákos követte, aki a háború gazdasági következményeit vázolta fel. Kifejtette, hogy a háború gazdasági következményei alatt kétféle

Boér Elek⁶²

érthetünk. Egyfelől azokat a gazdasági kísérő jelenségeket, amelyek a háborúval együtt járnak, már az alatt felmerülnek: például az élelmiszerek árának drasztikus emelkedése. Másfelől a háború tulajdonképpeni gazdasági következményeit, azokat a jelenségeket, amelyek csak a háború befejeztével állnak elő. A háború alatt a gazdasági élet megáll, és az a fegyveres harcokat kezdi el táplálni. A háború nem választható el a gazdasági élettől, hiszen az a világ legnagyobb fogyasztó *molochja*.⁶⁹ A háború a gazdasági élet javait fogyasztja el, de nem engedi, hogy a gazdasági élet új javakat termeljen. A gazdaság átalakulását a technikai fejlődés is befolyásolta, és a technika megmutatta, hogy nemcsak építeni tud új világcsodákat, hanem tönkre is tudja tenni sok száz év békés munkájának eredményét. Véleménye szerint végül a háború egyik harcoló felet sem fogja elmosni a Föld felszínéről, viszont drasztikusan meggyengíteni sem. Azonban egyedül azzal a végkimenettel számolt az előadó, hogy Németország nyerni fog, és az a magyarokra nézve milyen hatással lesz.⁷⁰

5. A jogi oktatás reformjának a tervezete és a megvalósult célok

A háború időszakában általában nem foglalkoztak az egyetemek kérdésével, egyedül a teljes jogászképzés megreformálása vetődött fel. 1914. november 14-én Ilosvay Lajos és Klebelsberg Kuno államtitkár az egyetemügyi osztály vezetőjével és a budapesti tudományegyetem kilenc professzorával közös értekezletet tartott, ahol a hallgatók arányos eloszlása, a bifurkáció megszüntetése, a magánjog oktatási súlyának a növekedése mellett foglaltak állást. Ezek alapján a miniszter a négy jogi kar vezetőjéhez levelet intézett, és négyhónapos határidővel kérte a válaszadást nyolc kérdésre.

A három vidéki jogi fakultás azzal egyetértett, hogy a gyakorlatokat és a kollokviumokat rendszeresítsék, azonban a bifurkáció és a doktorátus kérdésben eltértek az álláspontok. A két új intézmény, Debrecen és Pozsony a bifurkáció⁷¹ megszüntetését támogatta; ennek ellentmondott Kolozsvár, amely Pozsonnyal karöltve a doktorátus tudományos fokozattá való fejlesztését szorgalmazta, Debrecen azonban nem. A disszertációk kapcsán mind a három kar álláspontja ellentétes volt egymással: Debrecen a szigorlatokkal szándékozta kapcsolatba hozni, Pozsony a szemináriumokkal tervezte összekapcsolni, Kolozsvár a megszüntetését támogatta, ugyanis álláspontja szerint nem álltak a művek megfelelő tudományos fokon, és csak akkor lehetett volna őket megtartani, ha azon is maradnának.

A magánjog oktatásának az emelését támogatták, de ebbe beleértették a római jogot is; kérték, hogy az európai jogtörténetet ismét a főkollégiumi tantárgyak között oktassák; a társadalomtudományi stúdiumok oktatásának a kiterjesztését; a jogbölcselet kötelező előadásának megtartását; az osztrák magánjog, a filozófia és a történelmi kurzusok eltörlését és a nyolcszemeszteres képzés visszaállítását támogatták. Ezekkel kapcsolatban a debreceni és a kolozsvári tudományegyetemek kifejtették, hogy a teljes reformot tartják elfogadhatónak, és az ideiglenes részszabályozásokat nem támogatják.

Bár a miniszteri felhívásban nem szerepelt a jogakadémiák kérdésköre, az egyetemek válaszoltak rá. A kolozsvári és a debreceni egyetemek szerint a jogakadémiák kizárólag alapvizsgákat tarthatnának, és Kolozsvár szerint jótékony hatással lenne az ország jogi életére, ha eltörlődnék ezen intézményeket. Pozsony kizárólag a felekezeti intézmények eltörlését javasolta, valamint a kassai és nagyváradi jogakadémiák egyetemi karokká való felfejlesztését. A budapesti tudományegyetem ezekre nem akart választ adni, mert a társkarok álláspontja annyira széthúzó volt, így végezetül azon a véleményen maradt, hogy törvényhozási úton kell szabályozni a kérdést.⁷²

A 156.669/1914. sz. VKM leiratra megfogalmazott egyetemi véleményes jelentések, amelyek a jogi oktatás reformja tárgyában kerültek megfogalmazásra, egy külön tanulmány alapjait képezheti. Végül a témakör

teljesen elhalt, és 1915-től a háború végéig kizárólag néhány kérdésben foglalkoztak csak a jogászképzés reformjával. 1916. május 26-án a református egyetemes konvent határozatot hozott, amelyben a minisztert szándékozták felhívni a jogi oktatás „teljes és gyökeres” reformjára. A Jogakadémiai Tanárok Országos Egyesülete 1917. november végén felterjesztésében kérte, hogy a jogászképzés reformját haladéktalanul kezdje meg, amely esetében a jogakadémiák jogi karokká való felfejlesztését szorgalmazták, azzal, hogy a „hasznos szerkezetű és egyazon felekezetűeket” egy intézménybe tömöríthették volna, tekintettel arra, hogy nyolc jogakadémia volt ekkor az országban, amely a négy jogi kar mellett jelentős számot jelentett. Ugyanekkor a kassai jogakadémia vezetője magához a kultuszminiszterhez, Apponyi Alberthez intézett levelében fogalmazta meg, hogy „a jogakadémia elvesztette életképességének alapfeltételeit, lassanként egy élni nem tud, meghalni nem képes intézménnyé alakul át.”⁷³

Megítélésem szerint szorosban a témához kapcsolódik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szakminisztere, Jankovich Béla által 1915-ben jóváhagyott szemináriumi szabályzat,⁷⁴ amely szerint ezen intézmény fő célja „az egyetemi hallgatók tudományos kutatásba való bevezetése” volt. Azokat a szemináriumokat, amelyek egy tanszékhez kapcsolódtak, a tanszékvezető professzor vezette, azokat pedig, amelyek „több rokon vagy párhuzamos tanszékhez” tartoztak, az érintett professzorok a rangidős elnöktele alatt közösen vezették. A gyakorlatokon kizárólag olyan hallgatók vehettek részt, akik erre a vezető tanártól az adott félévre szóló engedéllyel bírtak. A résztvevők leckeönnyvét a kari dékán csak akkor hitelesítette, ha a vezetőtanárok igazolták, hogy a szemináriummal szemben nem álltak fenn anyagi kötelezettségeik. Először a római jogi (Kiss Mór), a magyar magánjogi és kereskedelmi jogi (Kolosváry Bálint), a büntetőjogi (Lukáts Adolf), a jogbölcseleti (Somló Bódog) és a közgazdaságtani (Navratil Ákos) szemináriumokat szervezték meg, majd kicsivel később a perjogi (Tóth Károly), a közjog-közigazgatási jogi (id. Boér Elek), a statisztikai (Kenéz Béla), a jogtörténeti és egyházjogi (Óvári Kelemen, Kosutány Ignác), illetve a politikai („igazgató a kinevezendő tanár” [Réz Mihály]) szakszemináriumokat is. Végül 1918-ban jött létre az önálló jogtörténeti szeminárium, Bochkor Mihály vezetésével.⁷⁵

6. A pozsonyi és a debreceni tudományegyetem megnyitása

Az 1912. évi XXXVI. tc. rendelkezett a két új egyetem megnyitásáról, azonban arra ténylegesen 1914-ben került sor. Debrecenben 1914 tavaszán kezdték meg a szükséges tanszékek felállítását és betöltését a jogi karon. Kezdetben tíz tanszékot terveztek, végül tizenkettőt⁷⁶ állítottak fel. Mivel újonnan létesülő egyetemről volt szó, a pályázók elbírálása és rangsorolása nem történhetett a szokásos módon. A miniszter a hittudományi karra a református egyház

kiemelkedő tagjaiból, a másik két karra pedig a budapesti és a kolozsvári egyetem szakmabeli tanáraiból alkotott tudományos bizottságokat. Az 1914 júliusában kirobbanó világháború kétségessé tette, hogy az új egyetemek megnyitása a tervbe vett időben megtörténhet-e. A hivatalos lapban augusztus 29-én jelent meg Ferenc József augusztus 26-i határozata a debreceni és a pozsonyi egyetemek tanárainak kinevezéséről.⁷⁷

A debreceni Református Kollégium akadémiai tagozatainak tanárai közül tizenhetet neveztek ki a Debreceni Tudományegyetemre.

A két új egyetem már az 1914/1915. tanévre megkapta a doktori fokozat megadásának jogát, szigorlatokat azonban ebben a tanévben még nem lehetett tartani, arra az 1917/1918. tanévben került volna sor. Debrecenben 1914. október 1-jén tartották az első tanévnyitót. Október 5-én az előadások is megkezdődhettek, a világháború miatt hiányos tanári és csekély hallgatói létszámmal (108 teológus, 215 jogász és 31 bölcsész). A három kar egyelőre olyan szerény felszereléssel kezdte működését, amellyel rendes körülmények között egy középiskola sem oktathatott volna. A működést viszont segítette, hogy 1915 januárjában

a minisztérium megszervezte a Tanárvizsgáló Bizottságot, a karok megkapták a szigorlatoztatás jogát. 1915-ben sor került az első díszdoktori (*honoris causa*) cím adományozására, majd 1918. október 23-án az első kitüntetéses doktoravatásra is, a jogász káposztásszentmiklósi Nagy Zoltánéra, aki a kar első szigorlatozója volt 1915. június 22-én. Érdekesség, hogy az ünnepély során az uralkodó, IV. Károly egyetlen szót sem szólt, ugyanis néhány perccel előtte tudatták vele, hogy a Monarchia összeomlott, így a Debreceni Egyetem megnyitása lett az utolsó uralkodói közszereplése. Nagy Zoltán pedig a debreceni egyetem és az ország egyetlen hallgatója maradt, akinek a király személyesen adta át a kitüntetést jelző aranygyűrűt.⁷⁸

A pozsonyi tudományegyetemen 1914-ben csupán egyetlen fakultáson indult meg a képzés, amely a jogi kar volt, ahol tizenhárom tanszéket⁷⁹ állítottak fel, ugyanis az orvosi és a bölcsészettudományi kar 1918-tól fogadhatott hallgatókat. Az első tanév 1914. október 3-án nyílt meg, a háborús helyzetre tekintettel a nagyszabású ünnepségeket mellőzték. Az igazi probléma azonban az volt, hogy a világháború jelentős mértékben megnehezítette

az intézmény fejlesztését. A jog- és államtudományi kar a pozsonyi jogakadémia Káptalan utcai épületének tantermeiben kezdte meg működését, azonban a szemináriumi helyiségei a Ventur utca 3. szám alatt – az *Academia Istropolitana* – az egykori középkori pozsonyi egyetem második emeletén leltek otthonra.⁸⁰

Amíg a pozsonyi tudományegyetem kizárólag a jog- és államtudományi karból állt, a jog- és államtudorok fölavatását az egyetem jog- és államtudományi karának dékánja (Falcsik Dezső) és prodékánja (Kérészy Zoltán) teljesítette rektori jogkörrel felruházva.⁸¹

7. Összegzés

Mint látható, a háború alatt az egyetemi életet igyekeztek a korábbi medrében tartani, *sub auspiciis Regis* avatások, professzori kinevezések történtek. Azonban ez korántsem volt olyan egyszerű, hiszen a hallgatói létszám jelentősen lecsökkent, háborús témájú előadásokat kezdtek tartani, miközben a két új egyetem elindítása is nehézségekbe ütközött. A jogi oktatás reformjára nem is került sor, holott a teljes

reformra megvolt a szándék, de azt a háború elmosta. Különleges problémaként jelentkezett, amely nem kizárólag a jogászokat érinthette: az eltűnt diplomák esete, amely egy háborús időszakban még inkább meghatározó, hiszen a majdan eljövendő konszolidációs időszakban az újonnan létrejövő kormányok számára a jogvégzett közhivatalnokok alkalmazása elengedhetetlen volt.

Az ünnepélyes avatások a háború sújtotta országban védelmi bástyaként is szolgálhattak, hiszen fenntartotta a látszatát egy békebeli állapotnak. Miközben az ország harcban állt, az egyetem a rendelkezésre álló keretei között a „nyugalom szigeteként” próbált szolgálni a falai közt maradt ifjúság számára. Ezzel együtt a friss felavatottak meghatározó része, ha nem is teljesen, de valamilyen formában „hadvégzett” személy volt, ezáltal az avatáson jelen lévő társaik számára példával szolgálhattak a hazafiságról és a hazaszeretetről. Megítélés

szerint a fentebb hivatkozott békeidőszak látszatának a fenntartását szolgálták a Kolozsvárott zajló professzori tudományos előadások, amelyek egytől egyig háborús témákat érintettek, de leginkább az adott egyetemi tanár szakterületi megközelítéséből.

Falcsik Dezső

ÁMÁN, ILDIKÓ

Die Geschichte der juristischen Bildung in Ungarn während des Ersten Weltkriegs unter besonderer Berücksichtigung der Franz-Joseph-Universität zu Klausenburg

(Zusammenfassung)

Als eine primäre Aufgabe haben die Nachkriegsregierungen die Organisation der Bildung, deshalb müssen wir beobachten die Punkte, wovon die Franz-Joseph-Universität zu Klausenburg vom Ersten Weltkrieg betroffen war. Während der Kriegszeit wurde das Universitätsleben in den vorigen Zuständen halten versucht, da waren *sub auspiciis Regis* Promotionen und Professorenernennungen stattgefunden. Inzwischen die Nummer der Studenten wesentlich gesunken war, gleichzeitig waren Vorlesungen über das Thema des Krieges gehalten, daneben war die Eröffnung des Studienjahres an zwei Universitäten (Pressburg, Debrecin) von Schwierigkeiten begegnet. Eine Gruppe der besonderen Fälle, wovon nicht nur Jurastudenten betroffen waren, war der Fall der verlorenen Diplome, welcher in Kriegszeit für merkwürdig gilt, weil

für die neuen Regierungen, die in einer Epoche der Konsolidierung geboren sind, ist die Beschäftigung der öffentliche Beamter mit juristischer Bildung unerlässlich. Die feierlichen Promotionen konnten in einem Land, was vom Krieg gelitten ist, eine innerliche Verteidigungsfunktion haben, weil sie einen Friedenszustand verspiegelt haben, während das Land am Krieg beteiligt war. Ein wesentlicher Teil der jüngst Promovierten waren teils „militärisch gebildeten“ Personen, da dienten sie als Beispiel des Patriotismus und der Vaterlandsliebe. Der Zweck der von Professoren gehaltenen wissenschaftlichen Vorlesungen in Klausenburg war die Erhaltung des Aussehens der Friedenszeit, welche Vorlesungen sich um Kriegsthemen gehandelt wurden, aber nur von der Perspektive des Forschungsfelds des Professors.

ÁMÁN, ILDIKÓ

The history of legal education in Hungary during the First World War, with particular reference to the Franz Joseph University of Cluj-Napoca

(Abstract)

One of the primary tasks of the new governments after the wars is usually the organization of education, therefore it is necessary to see, which the points are, where the First World War significantly affected the Franz Joseph University of Cluj-Napoca. During the war, they tried to keep the university alive in the same way as before, since *sub auspiciis Regis* initiations and professorial appointments took place. In the meantime, the number of students decreased significantly, parallel to this, war-themed lectures began to be held, while the launch of the two new universities (Bratislava, Debrecen) also ran into difficulties. A special case has appeared that could not only affect the jurists: the case of missing diplomas, which is even more decisive in

a wartime period, since the employment of civil servants with a degree in law was essential for the newly established governments in the coming consolidation period. Ceremonial inaugurations could also serve as pillars in the war-torn country, as they maintained the appearance of a peaceful state while the country was at war. A significant part of the newly initiated were war veterans, thus they could set an example of patriotism for their peers present at the inauguration. Maintaining of the appearance of a peace period referred to above was also the professor's scientific lectures in Cluj-Napoca, which touched on war topics one by one, but mostly from the university professors' specialist approach.

Jegyzetek

- ¹ https://u-szeged.hu/site/upload/2020/12/2._a_kolozsvari_kozpon-ti_egyetemi_epulet.jpg.
- ² MÁRKI Sándor: *A magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922. 97–98. p.
- ³ MAKKAJ László: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919*. Budapest, 1942. Athenaeum, 166–168. p.
- ⁴ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Márki_Sándor#/media/Fájl:Sándor_Márki_\(1853-1925\)_historiographer.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Márki_Sándor#/media/Fájl:Sándor_Márki_(1853-1925)_historiographer.jpg).
- ⁵ MÁRKI 1922. 98–103. p.
- ⁶ *Jogtudományi Közlöny*, 1915. 12. sz. 151. p.
- ⁷ Életéről lásd KENYERES Ágnes: *Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötet*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 28. p.; GESZTELYI Tamás: Láng

- Nándor, az első bölcsész rektor élete és munkássága. *Gerundium*, 2011. 1–2. sz. 32–40. p.
- ⁸ *Pesti Hírlap*, 1916. (szeptember 30.) 272. sz. 9. p.
- ⁹ Életéről lásd HUSSEIN Jasmine: Lukáts Adolf (1848–1924). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 463–475. p.
- ¹⁰ MÁRKI 1922. 104. p.
- ¹¹ Életéről lásd MEZEI Péter: Somló Bódog (1873–1920). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 639–652. p.
- ¹² MÁRKI 1922. 105. p.
- ¹³ www.citatum.hu/kepek/szerok/nagy/somlo_bodog.jpg.

- ¹⁴ „A háború erősen megapaszította főiskoláink hallgatóinak létszámát. A legújabb kimutatás szerint főiskoláink hallgatóinak létszáma az 1916–17. évi iskolai évben a következő: a kolozsvári tudományegyetemen 420.” *Ellenzék*, 1917. (január 25.) 20. sz. 2. p.
- ¹⁵ Az 1915/1916. tanévben a folytonos katonai bevonulások következtében a hallgatók száma az első félévben 703-ra, a másodikban 583-ra csökkent. MÁRKI 1922. 102. p.
- ¹⁶ Uo. 105. p.
- ¹⁷ *Hivatalos Közlöny*, 1917. (szeptember 1.) 20. sz. 4. p.
- ¹⁸ MÁRKI 1922. 105. p.
- ¹⁹ *Századok*, 1918. 29. p.; *Corvina*, 1917. (december 30.) 36. sz. 3–4., 8. p.
- ²⁰ Életéről lásd RÉVÉSZ Béla: Szandtner Pál (1884–1963). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 687–704. p.
- ²¹ *Dunántúl*, 1917. (január 25.) 20. sz. 5. p.; *Magyarország*, 1917. (január 25.) 25. sz. 10. p.; *Pesti Napló*, 1915. (március 25.) 84. sz. 18. p.
- ²² Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (DJBAN): Román Nemzeti Levéltár Nagyvárad Megyei Igazgatósága, 47. fond., 1. köteg, 297/1916–17.; Uo. 99/1916–17.
- ²³ Életéről lásd ÁMÁN Ildikó: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre: Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből*. Szeged, 2021. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 85–87. p.; ÁMÁN Ildikó: Bochkor Mihály (1877–1920). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 77–89. p.; ANTAL Tamás – BALOGH Elemér: A Jog- és Államtudományi Kar. In MARJANUCZ László – ANTAL Tamás – VAJDA Tamás (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész: A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig 1872–1921*. Szeged, 2022. Szegedi Egyetemi Kiadó, 171. p.
- ²⁴ *Hivatalos Közlöny*, 1912. (augusztus 1.) 16. sz. 486. p.
- ²⁵ KENYERES Ágnes: *Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet*. Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó, 224. p.; *Hivatalos Közlöny*, 1917. (június 15.) 14. sz. 266. p.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest, 1918. 376. p.; BISZTRAY Gyula (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941. Erdélyi Tudományos Intézet, 169. p.; MÁRKI 1922. 162. p.; AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge. Österreichisches Staatsarchiv/Haus-, Hof- und Staatsarchiv Kabinettsarchiv (KA) Kabinettskanzlei (KK) Vorträge 18–1917. doboz, 958–1917.
- ²⁶ Lásd KOKOLY Zsolt: A kolozsvári jogászképzés történetének rövid áttekintése. In GARACZI Imre – SZILÁNYI István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprém, 2010. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 333–343. p.; CSML FJTJK Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei Levéltára, Ferenc József Tudományegyetem Jogi kari iratai VIII. IV.b. 1. doboz, 1920. március 13., 187/1919–20.
- ²⁷ CSML FJTJK 2. doboz, 1921. június 17., IX. rendes ülés, 1829/1920–21.
- ²⁸ Bochkor Mihály leánytestvére, Sárkány Balázné (Bochkor Etelka) a miniszterhez folyamodott a temetési költségek megtérítése tárgyában, ezért az az egyetemhez fordult az elhunyt státusza érdekében. Menyhárház válaszában kifejtette: „Az egyetem elrablásáig az alkotmány és jogtörténet professzora volt, közérdekből maradt Kolozsvárott, ahol a felekezeti főiskolán működött, az egyetem rendes tanára volt a haláláig.” CSML FJTJK 2. doboz, 1921. november 24., 259/1921–22.
- ²⁹ GAAL György: Egy felekezeti egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban. *Keresztény Magvető*, 1990. 4. sz. 233. p.
- ³⁰ Életéről lásd MOLNÁR András: Moór Gyula (1888–1950). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 513–530. p.
- ³¹ *Budapesti Hírlap*, 1917. (május 31.) 138. sz. 8. p.; *Budapesti Közlöny*, 1917. (május 30.) 122. sz. 7. p.; *Egyetemi Lapok*, 1917. (május 15.) 9. sz. 3–4. p.; ANTAL – BALOGH 2022. 174. p.
- ³² DJBAN, 1. köteg, 594/1917–18.
- ³³ KENYERES 1982. 240. p.; SZABADFALVI József: Moór Gyula, az MTA egykori megbízott elnöke. *Magyar Tudomány*, 1993. 11. sz., 1392–1397. p.; SZABADFALVI József: Moór Gyula pályakezdése (1906–1918). *Jogtudományi Közlöny*, 1989. 10. sz. 497–504. p.; CSML FJTJK 2. doboz, 1921. október 7., 93/1921–22.; Uo. 9. doboz, 1928. február 16., 1542–1927/28.; SZENTIRMAI László – IVÁNYI Szabó Éva – RÁCZNÉ Mojzes Katalin (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1995*. I. kötet, Szeged, 1996. 53. p.
- ³⁴ *Hivatalos Közlöny*, 1918. (május 1.) 11. sz. 226. p.; 1918. (április 15.) 9. sz. 184. p.; 1918. (május 15.) 12. sz. 256. p.; *Budapesti Közlöny*, 1918. (november 6.) 254. sz. 13. p.
- ³⁵ *Hivatalos Közlöny*, 1918. (április 1.) 8. sz. 127. p.
- ³⁶ *Budapesti Közlöny*, 1918. (november 25.) 253. sz. 12. p.
- ³⁷ *Budapesti Közlöny*, 1918. (november 6.) 254. sz. 13. p.; 1918. (november 8.) 256. sz. 11. p.
- ³⁸ *Budapesti Közlöny*, 1918. (november 3.) 252. sz. 13. p.; 1918. (november 5.) 253. sz. 12. p.; 1918. (november 6.) 254. sz. 13. p.
- ³⁹ *Budapesti Közlöny*, 1915. (október 29.) 251. sz. 1. p.; *Hivatalos Közlöny*, 1915. (november 1.) 25. sz. 438. p.; *Budapesti Hírlap*, 1915. (november 28.) 326. sz. 9. p.; AT-OeStA/HHStA KA KK Vorträge 12–1915. doboz, 1104–1915.; Uo. 3–1916. doboz, 253–1916.
- ⁴⁰ *Budapesti Hírlap*, 1915. (november 25.) 328. sz. 10. p.; *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1915. (december 12.) 50. sz. 600. p.; *Újság*, 1915. (november 23.) 326. sz. 15. p.
- ⁴¹ *Pesti Napló*, 1915. (november 25.) 329. sz. 11. p.
- ⁴² KENYERES 1967. 825. p.; *Magyar Gyáripar*, 1940. (május 20.) 5. sz. 12. p.; *Igazságügyi Közlöny*, 1914. (szeptember 16.) 10. sz. 576. p.
- ⁴³ „Zehery Lajos, a hódmezővásárhelyi királyi járásbíró ny. elnöke, életének 72-ik évében, Hódmezővásárhelyen december hó 18-án meghalt. Az elhunytat, aki Hódmezővásárhely köz- és társadalmi életének közszereplője és közbecsülésben álló vezető tényezője, özvegye, gyermekei: dr. Zehery Lajos magyar királyi igazságügy miniszteri osztály tanácsos, tudományegyetemi tanár, dr. Zehery István hódmezővásárhelyi tiszti főorvos, dr. Szabó Zoltán makoí királyi járásbíró felesége, Zehery Etelka, valamint az előkelő rokonság gyászolja.” *Pesti Hírlap*, 1930. (december 21.) 290. sz. 13. p.; ANTAL TAMÁS: A Hódmezővásárhelyi Járásbírószék működése 1911-ben. In KOVÁCS István – PRESZTÓCZKI Zoltán: *A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve*, Hódmezővásárhely, 2017. 51–71. p.; Életéről lásd *Almanach*, 1996. 78.; HUSSEIN Jasmine: Zehery Lajos (1893–1968). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 787–799. p.; KENYERES Ágnes: *Magyar Életrajzi Lexikon 3., kiegészítő kötet A–Z*. Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó, 859. p.
- ⁴⁴ Életéről lásd KENYERES 1981. 576. p.
- ⁴⁵ *Budapesti Hírlap*, 1939. (január 29.) 24. sz. 9. p.; 1937. (december 23.) 291. sz. 9. p.; *Ellenzék*, 1917. (szeptember 29.) 223. sz. 3. p.
- ⁴⁶ *Az Est*, 1917. (október 3.) 245. sz. 6. p.
- ⁴⁷ *Miskolci Estilap*, 1914. (május 31.) 123. sz. 4. p.
- ⁴⁸ *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1914. (július 12.) 173. sz. 6. p.
- ⁴⁹ *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1914. (december 24.) 421. sz. 3. p.
- ⁵⁰ *Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó*, 1916. (április 9.) 15. sz. 2. p.
- ⁵¹ *Kecskeméti Újság*, 1916. (április 15.) 87. sz. 2. p.
- ⁵² *Félegyházi Közlöny*, 1917. (június 10.) 23. sz. 2. p.
- ⁵³ *Czegléd*, 1918. (október 20.) 42. sz. 2. p.
- ⁵⁴ Karrierje kezdetén bírói pályán szolgált, 1901-ben a nagyváradai jogakadémián tanár lett. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos-helyettes, majd a Peidl-kormány külügyi népbiztosa volt, végül a népbiztosok elleni bünper során 1920-ban halálra ítélték. Mint cserefogoly Moszkvába került, ahonnan 1924-ben Londonba, majd Párizsba ment. KENYERES 1967. 15–16. p.
- ⁵⁵ 1901-től Budapesten töltött be bírói hivatalát, 1917-től ítélőtáblai, 1927-től kúriai bíró volt. 1910-ben a kolozsvári, majd 1927-től a budapesti egyetem magántanára. 1926-ban a kolozsvári egyetem címzetes rendkívüli tanára lett. Kutatómunkája során magánjoggal foglalkozott, Grosschmid Béni iskolájának egyik legkövetkezetesebb képviselője volt. KENYERES 1967. 22. p.
- ⁵⁶ *A kolozsvári M. kir. Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXVI–XVII. tanév I. felére*. Kolozsvár, 1916. 7. p.

- ⁵⁷ A kolozsvári M. kir. Ferenc József Tudományegyetem tanrendje az MCMXVII–XVIII. tanév I. felére. Kolozsvár, 1917. 7. p.
- ⁵⁸ MÁRKI Sándor (szerk.): *Háborús előadások a kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetemen*. Kolozsvár, 1915. 1–182. p.
- ⁵⁹ Életéről lásd SIKET Judit: Boér Elek (1872–1952). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 91–106. p.
- ⁶⁰ MÁRKI 1915. 1–20. p.
- ⁶¹ Uo. 3. p.
- ⁶² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c4/Boér_Elek_1872-1952.jpg.
- ⁶³ Életéről lásd TAMÁSI Anna Éva: Kosutány Ignác (1851–1940). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 409–419. p.
- ⁶⁴ MÁRKI 1915. 119. p.
- ⁶⁵ Uo. 113–133. p.
- ⁶⁶ Életéről lásd [DIÓSZEGI] SZABÓ Pál: Kiss Mór (1857–1945). *Acta Universitatis Szegediensis – Forum: acta juridica et politica*. Szeged, 2020. 357–369. p.
- ⁶⁷ Megítélésem szerint Kiss Mór gondolatainak egy részében a kanti örök béke második definitív cikkének – alapelvi – felfogása jelenik meg, amely szerint a nemzetközi jogot, vagyis népjogot a szabad és független államok kapcsolatrendszerére alapozva kellene létrehozni. Azonban Molnár Máté álláspontja szerint Kant nem tartotta realizálhatónak a népállamok megvalósítását, ugyanis Kant a népszövetség vagy föderáció létrehozását hosszú, *evolúciós* folyamatként képzelte el, amelynek végső stádiuma egy világméretű integráció lesz. MOLNÁR Máté: Kant és az örök béke. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001. 2–3. sz. 452. p.; www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/tiszta/html/01.htm#cim1.
- ⁶⁸ MÁRKI 1915. 135–155. p.
- ⁶⁹ Véraldozatot követelő főnői istenség.
- ⁷⁰ MÁRKI 1915. 157–182. p.
- ⁷¹ A jog- és államtudományi doktorátus elválasztását jelenti.
- ⁷² LADÁNYI Andor: Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944. In MEZEY BARNA (szerk.): *Jogtörténelmi Értekezések 34*. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 35–39. p.
- ⁷³ Uo. 39–40. p.
- ⁷⁴ DJBAN 47. fond, 4. köteg, 360–1914/15.; 17.006/1916. IV. VKM.
- ⁷⁵ ANTAL – BALOGH 2022. 157–160. p.
- ⁷⁶ P. SZABÓ Béla: *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen, 2011.
- Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar–Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 12. p.
- ⁷⁷ A jogakadémia tanárai közül hat nyert el egyetemi katedrát: Jászi Viktor, Teghze Gyula, Szentpéteri Kun Béla, Tóth Lajos, Kovács Gábor, Bacsó Jenő. A további kinevezett hat új professzor között öt katolikus: Bernolák Nándor, Kiss Géza, Márffy Ede, Mártonffy Marcel, Iványi Béla és egy református: Illyefalvi Vitéz Géza vallású volt. HOLLÓSI Gábor – P. SZABÓ Béla: A Jog- és Államtudományi Kar. In OROSZ István – IFJ. BARTHA János (szerk.): *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Debrecen, 2012, Debreceni Egyetemi Kiadó, 143. p.
- ⁷⁸ MUDRÁK József: Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása. In OROSZ István – IFJ. BARTHA János (szerk.): *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Debrecen, 2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, 53–59. p.; HOLLÓSI Gábor: *A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949)*. Debrecen, 2007. szerzői kiadás, 19–21. p.
- ⁷⁹ A kinevezett professzorok: Polner Ödön (közjog és politika), Kérészy Zoltán (magyar és európai jogtörténet), Falcsik Dezső (polgári jog), Kovács Ferenc (közgazdaságtan és pénzügyi jog), Pázmány Zoltán (római jog), balásfalvi Kiss Albert (magyar és osztrák magánjog), Balás Károly (közgazdaságtan és statisztika), Bozóky Géza (kereskedelmi és váltójog), Bochkor Mihály (egyházjog), Ereky István (közigazgatási és pénzügyi jog), Tuka Béla (jogbölcsélet és nemzetközi jog) és Degré Lajos (büntető- és büntetőeljárás jog). Az 1914/15. tanév folyamán magántanári kinevezést kapott ifj. Vutkovich Sándor (alkotmányi és kormányzati politika), majd 1915 szeptemberében nyilvános rendes tanárnak nevezték ki Finkay Ferencet (büntetőjog). LENGVÁRI István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra*, 2014. 1. sz. 17. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/PAAA.2014.01.01.02>.
- ⁸⁰ LENGVÁRI 2014. 15–18. p.; <https://tgyblog.wordpress.com/2018/04/24/a-pozsonyi-magyar-kiralyi-erzsebet-tudomanyegyetem-epuletei-egykor-es-ma/>.
- ⁸¹ Szabályzat a debreceni és pozsonyi magyar királyi tudományegyetemek szervezetéről, tanulmányi és vizsgarendjéről. *Hivatalos Közlöny*, 1914. (szeptember 1.) 18. sz. 435. p.; *Magyarország*, 1914. (augusztus 29.) 213. sz. 14. p.; *Budapesti Hírlap*, 1914. (augusztus 31.) 211. sz. 7. p.
- ⁸² <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/FalcsikDezső.jpg>.

1. Bevezető gondolatok

Románia 1866-tól 1948-ig terjedő alkotmánytörténete az unitárius nemzetállami eszmének alárendelt kartális alkotmányok korszakaként is leírható, annak öröksége ma is él. A centralizált nemzetállami alapállás és annak értelmezése az 1866. évi román Alkotmány¹ óta változatlan: a román jogalkotás nemcsak annak döntő korlátai közé szorított,² hanem annak alá is rendelt. Az egységes nemzetállam alaptételének árnyalása Románia első világháborús győzelmét követően – amikor a terület- és népességgyarapodás addigi homogén társadalmi viszonyait döntő módon változtatták meg – alappal merülhetett fel: a megszerzett területek korábban egy kormányzat alatt nem álltak, eltérő gazdasági fejlettséggel rendelkeztek, és így Románia partikuláris jogok otthonává vált.³ A nemzetállami alap átértékelésére azonban nem került sor, a homogén nagyromán államcél ekkortól az új államhatárokon belül érvényesült és vallott kudarcot. A már kialakult nemzetiségi közösségek ténye ugyanis olyan belső feszültségeket és instabilitást eredményezett, amely nemcsak ellehetetlenítette az integrációs folyamatokat, hanem máig ható módon befolyásolja a többség–kisebbség viszonyát.

A nemzetállami program kiemelt eleme volt az első világháborút követően végrehajtott agrárreform, amelynek deklarált jogpolitikai és megvalósított állampolitikai célja közötti ellentmondás nemcsak jogállami torzulásokra világít rá, hanem annak kisebbségellenes attitűdjére is.⁴ Míg a deklarált cél a társadalmi viszonyok igazságosabbá tétele volt, az a valóságban a nemzeti és vallási kisebbségek vagyoni jogi ellehetetlenítését szolgálta a nemzetállam építésének egyik eszközeként.

2. A romániai földreform jogszabályi környezetének főbb elemei

2.1. Románia alkotmányos és társadalmi alapjai az első világháborúig

A nacionalizmus vizsgálatát mellőzve rögzíthető, hogy a román nemzeti ébredés a modern nacionalizmus alapján állva 1848 óta⁵ egyre következetesebben vallotta és elsődleges állampolitikai célként nevesítette⁶ a minden román egy államban egyesítését célul kitűző irredenta programját arra a fikcióra alapítva, hogy Havasalföld, Moldova és Erdély tulajdonképpen román államok.⁷ Az állampolitikai cél megvalósításának első elemét Havasalföld és Moldova fejedelemségeinek 1859. évi egyesítése jelentette.⁸ A megalakult román állam francia és olasz minták – több esetben formai és ekként torz⁹ – átültetésével modernizálta és egységesítette jogrendszerét¹⁰ és még a teljes függetlenség elnyerése előtt 1866. július 12-én hirdette ki az 1831. február 7-én elfogadott belga alkotmányon alapuló első Alkotmányát.¹¹ Az 1866. évi Alkotmány 1. cikke az akkori társadalmi valósággal egyezően az egységes és oszthatatlan állam tényét rögzítette¹² egy modern alkotmányos monarchia államszervezetével.¹³ Az 1866. évi Al-

Fazakas Zoltán József

Az első világháború utáni román agrárreform mint a nemzetállam kiépítésének eszköze

kotmány a románok jogait a jogegyenlőség és az egyéni jogok alapján tartalmazta, ugyanakkor a jogok gyakorlása az állampolgárság mellett a román minőséghez kötött volt értelmezett, amely alatt morális kötelezettségeket értettek a román nemzettel szemben.¹⁴

Románia az 1878. évi berlini szerződéssel elnyert függetlenséget követően¹⁵ változatosan valamennyi román nemzetiség egy államban történő egyesítésére törekedett.¹⁶ Államéletében azonban a modern jogi környezet és a valóság között széles szakadék volt megfigyelhető, az alkotmányosság formai, de nem tartalmi érvényesülésére is visszavezethető okokból. Románia súlyos gazdasági és társadalmi válságokkal küzdött, amelyek közül egyértelműen az agrárkérdés, pontosabban annak megoldatlansága volt a legsúlyosabb. A lakosság kétharmada földműves volt, így a mezőgazdasági termelés kockázatai, a birtokszerkezet aránytalanságai és alacsony termelési határfoka, a gazdasági szerkezet fenntarthatatlansága szociális katasztrófák sorozatát okozta.¹⁷ A válság 1907-ben fegyveres lázadásba torkolt rávilágítva a nyomorba süllyedt agrártömegek helyzetének tarthatatlanságára, emellett teret biztosított az antiszemizmus és nacionalizmus dinamikus előretörésének.¹⁸ A lázadást katonai erővel leverték, de annak okait nem szüntették meg, néhány látzatintézkedés kivételével valós lépéseket nem eszközöltek.¹⁹ A válság valós okainak palástolására, a megoldások halogatására az irredentizmus és a háborús szerepvállalás tökéletes politikai eszköznek bizonyult.²⁰

Az első világháború kitörésekor a román államcél érvényesítésére valós lehetőség nyílt, és a román közhangulat is egy új román korszak eljövételét hirdette.²¹ Az új korszak, az irredenta államcél több lépcsőben történt teljesítését a központi hatalmak összeomlása, majd az ezen eredményt szentesítő Párizs környéki békeszerződések valósították meg:²² létrejött a többnemzetiségű, eltérő gazdasági és társadalmi, illetve jogi viszonyokkal rendelkező Nagy-Románia.

2.2. Az első világháború hatása a román alkotmányos berendezkedésre

A nacionalizmus aktorait sikerrel kiaknázó Románia a társadalmi valóság gyökeres megváltozása ellenére – alapvetően Ausztria–Magyarország szétesésén okulva²⁴ – változatlanul tartózkodott az egységes nemzet-

Székely ház (Csikménaság, 1931)²³

állami alapállása megváltoztatásától. Romániától eltérően a Szövetséges és Társult Főhatalmak felismerték az új állam kihívásait és az azokra adandó, Romániától elvárt válaszok alapelemeit a Párizs környéki békerendszer részeként a Romániával 1919. december 9-én aláírt párizsi kisebbségvédelmi szerződés²⁵ keretei között rögzítették. Románia a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés ellen hevesen tiltakozott, előadva, hogy azzal súlyosan sérül az államok egyenlősége és szuverenitása,²⁶ az abban foglalt kötelezettségeket tárgyi jogként kisebbségei számára már biztosította, így annak megkötése felesleges.²⁷ A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezeket az érveket elutasítva ultimátumot intéztek a román kormányhoz.²⁸ Az ultimátum eredményeként a párizsi kisebbségvédelmi szerződést Románia aláírta, de a rendelkezések elfogadásához, a jogok tényleges biztosításához hiányzott a román állam valós akarata,²⁹ így a későbbi jogszabályok megalkotása és értelmezése a párizsi kisebbségvédelmi szerződés lényegével ellentétes eredményekre vezetett.

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés kiemelt alkotmányjogi rendelkezéseket és kötelezettségeket írt elő Románia számára:³⁰ alkotmányjogi garanciaként és jogalkotási kötelezettségeként előírásra került a rendelkezések alaptörvényként való elismerése, Románia kötelezte magát arra, hogy a párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseivel szemben sem törvényt, sem rendeletet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos.³¹ A párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2. cikke rögzítette az ország minden lakosát illetően az élet és szabadság védelmét születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül, a 3–8. cikkek

állampolgársági kérdéseket szabályozták a tulajdonvédelemmel együttesen, a 8–10. cikkek a törvény előtti egyenlőséget biztosították a polgári és politikai jogok, valamint a gazdasági és kulturális és oktatási jogok tekintetében. A 12. cikk a Nemzetek Szövetsége keretein belül felállított kisebbségvédelmi szervezetrendszerhez csatlakozott Románia tárgyi kötelezettségeit nevesítette. A nemzetközi kötelezettségek együttes értelmében Romániában elvben biztosítottá vált a kisebbségek jogegyenlősége, szabadságjogaiknak – értve ezalatt a gazdasági jogaiknak és a tulajdonjoguknak – a védelme mind alkotmányjogi, mind pedig nemzetközi jogi szinten.

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés mellett szükséges megemlíteni a gyulafehérvári határozatok³² rendelkezéseit is, amelyek magukban hordoztak olyan elemeket, amelyek az új román államkeretek integrációs szemlélet jelenthették volna, de az egységes nemzetállam változatlanná eszméje és célja Romániát azok figyelmen kívül hagyására ösztönözték. A gyulafehérvári határozatok részletes elemzését mellőzve az Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését rögzítő I. pontja mellett a III. pont emelhető ki. A III. pont tartalmazta a teljes nemzeti szabadság elismerését valamennyi nemzetiség vonatkozásában, ezalatt értve az anyanyelvű oktatást, a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, valamint e pont nevesítette a földreformot. A párizsi kisebbségvédelmi szerződés nemzetközi szinten védte a tulajdonjogot, a gyulafehérvári határozatok – igaz nem jogforrásként, hanem politikai programként – előrevetítette a földkérdés tárgyában annak várható eredményeit. A politikai programként megfogalmazott

földreform a nemzetállami céllal átítava hamarosan első-sorban a magyar nemzetiség tulajdonában álló földterületek kisajátítását és a román nemzetiségűek javára való átadását eredményezte.³³

2.3. Az 1923. évi Alkotmány és földreformtörvények kapcsolata

Az első világháború által megvalósított a román nemzeti és állami célok következményeként került elfogadásra a Román Királyság 1923. évi Alkotmánya.³⁴ Az alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői³⁵ fontos elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg, mintegy beismerve az 1866. évi Alkotmány és tartalmi érvényesülése súlyos fogyatékosságait,³⁶ hangsúlyozva, hogy az új állam új alaptörvényének a hatékony alkotmányosság alapjául kell szolgálnia.³⁷ Annak ellenére, hogy egyesek kiemelt szerepet tulajdonítottak többek között a gyulafehérvári határozatoknak és alapelveinek,³⁸ a tényleges decentralizációnak és a régiók sajátosságainak,³⁹ a többségi álláspont következetesen az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját vallotta.⁴⁰ Ennek eredményeként a párizsi kisebbségvédelmi szerződés előírásaival ellentétben annak alkotmányba emelését elmulasztották,⁴¹ így hatékony végrehajtása nemcsak kétségesse vált,⁴² hanem egyes rendelkezéseit hallgatolago-

Út menti kereszt a Tordai-hasadék előtt (1926)⁵⁸

san hatályon kívül is helyezték.⁴³ A román politikum álláspontja szerint egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román alkotmányokat, és nem vezethetett belügyei nemzetközi ellenőrzésére,⁴⁴ sőt, a nemzetközi jog szabályai nem képezhették a törvénytervezetek alkotmányellenesség-értékelésének kritériumát sem.⁴⁵

A fentieknek megfelelően az 1923. évi Alkotmány 1. cikke az egységes és oszthatatlan állam, de már a nemzetállam alapján állt,⁴⁶ és Románia a fiatal nemzetállamok türelmetlen nacionalizmusának példjaként⁴⁷ mindvégig központosító politikát folytatott. Az alkotmányos alapítás a nacionalizmus eredeti tartalmi oldaláról igazolható, ugyanakkor az a valós társadalmi integrációt ellhetetlenítő körülményként érvényesült, és Románia nem válhatott tényleges demokráciává, centralizációs és homogenizációs állampolitikai nemcsak évszázados viszonyok áttörését eredményezték, hanem két évtized alatt az állam széteséséhez is vezettek.

A nemzetállami alapállást pontosította – és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében foglalt teljesítését áttörte – a román alkotmányjog azon felfogása, mely szerint a nemzet tagjai egyének,⁴⁸ akiknek összesége nemzet-

ként egyfajta spirituális-lelki közösséget alkot.⁴⁹ E tételből tehát az a következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki ezt a lelki összetartozást vallja, hiányában a kirekesztés, az összetartozást nem valló egyének alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyerhet. Következésképpen az állampolgári jogegyenlőség és a kisebbségek jogai védelmének nemzetközi kötelezettsége a nemzetállami céllal antagonisztikus viszonyba került,⁵⁰ annak feloldását a nemzetközi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásával képzelte el Románia. Ennek a politikai és jogi helyzetnek szemléletes példajaként áll az amúgy valós társadalmi problémára reflektáló agrárreform, amelynek megalkotása, illetve végrehajtása során több esetben nyíltan alkotmánysertő módon járt el mind a törvényhozás, mind a központi kormányzat, mind a helyi közigazgatás.⁵¹

Az 1923. évi Alkotmány 131. cikke a partialis hatályú földreform és kisajátítási jogszabályait – ellentétben a nemzetközi kötelezettségekkel – alkotmányos szintre emelte.⁵² Megjegyzendő, hogy az alkotmányozó a párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerését részben azért tagadta meg, mert annak tárgyát – a szuverenitás felfogásán túl – a jogegyenlőség klauzúljá okán nem tekintette az alkotmányba illeszhetőnek, mintegy tagadva az e jogokból fakadó esetleges partialis jogalkotás alkotmányosságát. Mindezek ellenére az alaptörvény részét képezte a partialis olténiai, mun-

téniai, moldovai és dobrudzsai, azaz a régi királyságbeli földreformról szóló 1921. július 17-i törvény,⁵³ a besszarábiai földreformról szóló 1920. március 13-i törvény,⁵⁴ az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi földreformról szóló 1921. július 30-i törvény⁵⁵ és a bukovinai földreformról szóló 1921. július 30-i törvény⁵⁶ megfelelő cikkeinek összessége, mi több a 132. cikk szerint az ókirályságbeli, besszarábiai és bukovinai lakosság tűzifa és épületfa igénye is.⁵⁷

3. A földreform a nemzetállam-építés szolgálatában

3.1. A földreformtörvényekről általában

A romániai földreform eredői az Ókirályságban meg nem oldott agrárkérdésre, az az alapján kitört lázadásokra vezethető vissza,⁵⁹ amely körülmények mellett az elődállamok birtokrendszerei is annak alapját képezték. Az agrárkérdésből fakadó társadalmi feszültséget Románia az első világháborút követően olyan partialis jogszabályokkal

oldotta meg, amelyek tételesen áttörték a nemzetközi kötelezettségekben vállalt állampolgári jogegyenlőséget és tulajdonvédelmet, amelyek radikális jellege, kisebbségellenes hatása és célzata köztudomású.⁶⁰ A kérdés különös aspektusát jelentette továbbá a párizsi kisebbségvédelmi szerződésben garantált alaktság nélküli állampolgárság kérdése is,⁶¹ elvégre az 1924. évi állampolgársági törvény⁶² alapvetően hagyta figyelmen kívül a párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit,⁶³ azokkal szemben az illetőség fogalmához kötötte az állampolgárság megszerzését 1918. december 1. napját jelölve ki a területek Romániához csatolásának napjaként.⁶⁴ A törvény a dátum kijelölése és az illetőség fogalma által a nemzetközi szerződésben foglaltaktól eltérő, szűkebb feltételeket alkalmazott, amelyek a román állampolgárság megszerzését részben lehetetlenné tették, részben a közigazgatási hatóságok döntésére bízta.⁶⁵ Tekintettel arra, hogy az 1923. évi Alkotmány 18. cikke Romániában bármilyen jogcímen csak román állampolgárok számára tette lehetővé földbirtok szerzését, az évtizedekig elhúzódó állampolgársági kérdés a nem román állampolgárok ingatlanainak kisajátítására adott – a párizsi kisebbségvédelmi szerződés szövegével és szellemével szemben álló – jogalapot. Az ingatlanok külföldi tulajdonszerzésének korlátozása alapvetően legitim és széles körben elismert, de a tárgyi esetben egyértelműen rögzíthető, hogy a román jogszabályok a rendezetlen állampolgárságú személyek ellen irányultak.⁶⁶

A partialis földreformtörvények alapján a román államterület különböző részein eltérő mértékű agrárreform került végrehajtásra,⁶⁷ amelyek közül alapvetően az erdélyi, bánási, körösvidéki és máramarosi és az ókirályságbeli törvény összehasonlítása indokolt, mert tárgyuk, céljuk és végrehajtásuk⁶⁸ egyértelműen rámutat a homogén nemzetállamépítés elsődlegességére.⁶⁹ A Magyar Királyságtól elcsatolt területek esetében a törvényben deklarált cél a falusi parasztbirtokok, továbbá a községi legelők és erdők növelése és kiegészítése, a nemzeti ipar pártolása, valamint a városokban, a bányai és fürdőközpontokban a munkások és tisztviselők életlehetőségeinek megkönnyítése, illetve a közérdekű gazdasági, közművelődési, társadalmi és testnevelési érdekek szolgálata volt. Az ókirályságbeli törvény csupán a falusi parasztbirtokok területének növelését, a községi legelők létesítését és a közérdekű gazdasági és közművelődési célok szolgálatát kívánta megvalósítani.⁷⁰ Az ókirályságbeli törvény a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg és csak azok esetében, akiknek legalább 100 hektár ingatlan vagyonuk volt. A korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem érvényesült,⁷¹ emellett kisajátítás alá kerültek távollévők tulajdonai⁷² is, tételesen ellentmondva a párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt tulajdonvédelmi kötelezettségnek. További különbségek voltak a kisajátítandó területek nagyságát illetően, valamint a kisajátítás kártalanítási ára tekintetében is indokolatlan különbségtételt alkalmaztak a jogszabályok. A háború utáni pénzromlás kockázatát a korábbi magyarországi területek kisajátításaira alkalmazták, azok kifizetése sem történt meg azonnal és feltétel nélkül, így gyakorlatilag vagyonekborzást jelentettek.⁷³

A korábbi magyar államterületen végrehajtott földreform ezáltal gyakorlatilag a magyar,⁷⁴ kisebb részben a szász magánbirtokok, valamint az egyházi és közbirtokossági⁷⁵ vagyonok elvételét jelentette,⁷⁶ ezáltal a kisebbségi közösségek vagyoni alapjait gyengítette, és a nemzetiségi oktatási és kulturális jogok érvényesítésének vagyoni korlátait eredményezte.⁷⁷ Példaként állhat, hogy a német kisebbség az államvezetéssel való jó kapcsolatai ellenére sem tudta elkerülni a szász közösség középkori alapintézményének, a Szász Universitasnak törvényi⁷⁸ feloszlását, és földreform által nem érintett megmaradt vagyona háromnegyed részének elvételét a későbbiekben.⁷⁹ A fenti vagyontömeget a nemzetépítés jegyében az ortodox egyház kapta meg, a szász evangélikus egyház a felosztott vagyon egynegyedére tarthatott igényt.⁸⁰

3.2. A román földreform a Nemzetek Szövetsége előtt

Az első világháborút követően megalapításra került a Nemzetek Szövetsége,⁸¹ amely elsősorban politikai és nem jogi kereteket biztosított a tagjai közötti vitás kérdések rendezéséhez.⁸² A Nemzetek Szövetsége jelentős újítása volt, hogy keretei között felállításra került kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere kettős védelmi mechanizmussal. A Nemzetek Szövetsége egyrészt állandó ellenőrzést végzett, másrészt az alaptörvényül elismert kötelezettségek a Nemzetek Szövetsége Tanácsa hozzájárulása nélkül nem voltak megváltoztathatók.⁸³ A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem elemzését mellőzve rögzíthető, hogy az feladatát – kis kivételtől eltekintve – nem töltötte be, amelynek oka Románia esetében a jogi utat elkerülni kívánó elutasító magatartásra, illetve a szövetség politikai megoldásokat favorizáló hozzáállására vezethető vissza.⁸⁴

A romániai földreformmal kapcsolatban a magyar királyi kormány több beadványt intézett 1920-tól,⁸⁵ amelyek közül az 1923. március 15-i panasz került végül a Nemzetek Szövetsége elé.⁸⁶ A panasz lényegi elemét a román jogszabályok azon elemei képezték, amelyek alapján a távollévők mezőgazdasági területei teljes egészében kisajátíthatók voltak, az 50 holdnál kisebb területek kivételével.⁸⁷ A kisebbségvédelmi aspektust a párizsi kisebbségvédelmi szerződés azon cikkei képezték, amelyek szerint az állampolgárságra optálás esetében az ingatlan tulajdonjogát az optálók, illetve a távollévők megtarthatták, amellyel szemben a román agrárreform végrehajtása során azokat mégis kisajátították.⁸⁸

A román jog távollévők alatt kifejezetten azokat értette, akik egy meghatározott időtartam – a területek román megszállása ideje – alatt voltak távol,⁸⁹ amikor jelentős magyar népesség menekült el. A jogvita kereteit a magyar fél három pontban nevesítette. Egyrészt rögzítette, hogy a tulajdonjogtól való legitim megfosztás eszköze a kisajátítás intézménye, de a földreform során alkalmazott kártalanítás a valós érték alig 1%-aként vagyonekborzással ért fel,⁹⁰ másrészt a távollévők meghatározása és a kisajátított területek döntő magyar jellege kisebbségvédelmi kérdés-

ként meghatározott. A harmadik szempontot az 1923. évi Alkotmány 18. cikke jelentette, amely szerint Romániában kizárólag román állampolgárok szerezhettek és birtokolhattak földtulajdont, így a más állampolgárságra optálók-nak legfeljebb az ingatlanok értékére volt joguk. Románia válaszában előadta, hogy a földreform évtizedes kérdés, az egyebekben az új államkereteken belüli jogegységesítés alkotmányos teljesítésének részeként pedig nem lehet kisebbségek ellen irányuló.⁹¹ A román álláspont szerint a magyar fél a jogegyenlőséget áttörő privilégiumot adna a magyar ingatlantulajdonosoknak miközben más nemzeti-ségek is elhagyták az ország területét. Románia kiemelte, hogy bár az optán-sok tulajdonjoga a nemzetközi szer-ződésekben ga-rantált, de annak állami korlátozása kisajátítással legi-tim, a kártalanítás összege megfelelő, azok kiegyenlítése állampapirok-ban által nem teszi megállapíthatóvá a jogsérelemet.⁹² A jogvita Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztését

Határ aratáskor (Magyarberkesz, 1929)⁹⁷

a román fél szociálpolitikai indokokra hivatkozva eluta-sította, ezt követően a felek közvetlen, de eredménytelen tárgyalásokat folytattak Brüsszelben,⁹³ majd az ügy újra a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került.⁹⁴ A magyar ér-velés lényege szerint a nemzetközi szerződésekben vál-lalt kötelezettségeket a belső jog szabályai nem írhatják felül, és korábbi érvei fenntartása mellett kiemelte, hogy a távollévők román törvényi megfogalmazása súlyosan sér-tő, elvégre a trianoni békeszerződésig a területek de iure Magyarországhoz tartoztak, így e területekre a román jog hatályát ezen időszakra nem lehetett volna kiterjeszteni. Végezetül az ügy a párizsi magyar–román vegyes döntő-bíróság elé került 348 felperes keresetével, ahol nem szü-letett döntés.⁹⁵ A bírósági eljárás kudarca által a kérdést is-mét a Nemzetek Szövetsége tárgyalta, ahol a kor jelentős nemzetközi jogászai is szakvéleményeket adtak, de sem az eljárások, sem a közvetlen tárgyalások, a diplomáciai jegyzékváltások nem vezettek eredményre, a kérdés el-döntetlen maradt.⁹⁶

A fentiekől eltérően a bánági és erdélyi magyar tele-pések ügyében⁹⁸ részskert ért el a panasz. Az ügy alap-ját a magyar kormány 1904-et követően Erdélyben és a Bánágban a magyar kincstár tulajdonát képező területe-ken létesített telepesközségek képezték, ahol a telepesek 50 évi részletfizetés útján szerezhettek ingatlantulajdont a részletek telekkönyvi teherrel való bejegyzésével, amely bejegyzésekre azonban döntően csak 1919 tavaszán ke-rült sor.⁹⁹ Az érintett területek Romániához csatoltását

követően az ingatlanok kisajátítását a földreform alapján megkezdték, amelynek különös aspektusát képezte az a körülmény, hogy a román jog semmisnek tekintette a ma-gyar állam vagyonát érintő 1918. december 1-jét követő hatósági aktusokat, függetlenül az alapügylet idejétől.¹⁰⁰ A román bíróságok a telepesek tulajdonjogát így megsem-misítették, illetve az 1919-et megelőzően bejegyzett tulaj-donosok ingatlanát kisajátították.

A telepesek Nemzetek Szövetsége előtt tett panaszá-ra a román kormány előadta, hogy a telepítés a magyar állam magyarosítási politikájának része volt, és román nemzetiségű nem juthatott földhöz a területen,¹⁰¹ amely a magyarosítás ér-vével tökéletes lo-gikai ellentmondás. A román válasz ki-emelte, hogy a ki-sajátítás célja a föld egyenlő elosztása, amely nem telje-sülhet az általános, a román állam által törvényben megha-tározott kisajátítási maximum alkalmazásával, így a *contra legem* eljárás indokolt. A román fél kiemelte, hogy

eljárásának további célja az impériumváltozásból faka-dó bizonytalanságok eloszlatása, egyebekben intézkedé-sei belügynek tekintendők, és a panasz nem tartozhat a Nemzetek Szövetsége eljárása alá.¹⁰² Az érvelés további elemét képezte, hogy a telepesek nem teljesítették a tulaj-donjog megszerzéséhez támasztott tulajdonszerzési felté-teleket,¹⁰³ nem véve figyelembe, hogy a teljesítésre ötven év állt volna rendelkezésre. Mindezek mellett a kisebbségi szempontok semlegességének érve sem állhatott meg, el-végre a román delegáció csatolta azokat az iratokat, ame-lyek a telepesek döntően magyar nemzetiséghez tartozását támasztották alá, tételesen is megcáfolva a magyarosítás érvét.

A román kormány érveinek fenntartása mellett össze-sen 700 000 arany frank kártalanítási összeget ajánlott fel az ügy békés elintézése érdekében.¹⁰⁴ Az eljárás során a Nemzetek Szövetsége részéről Románia magatartásával kapcsolatban ugyan aggályok merültek fel, de a felaján-lott összeget alkalmasnak ítélték az ügy rendezésére,¹⁰⁵ így eljárás a kérvényezőök ügyfélminőségének hiánya okán azok álláspontjának megismerése nélkül került nem jogi, hanem politikai úton és módon lezárásra.¹⁰⁶ A kifize-tések során egyebekben a kártalanítási összegből levonták a telepesek magyar állammal szembeni tartozását,¹⁰⁷ így a megállapított kártalanítási összeg is csak csökkentett mó-don kerülhetett kifizetésre.

Különösen sérelmes volt és lényegi elintézését nem nyert a korábbi I. székely gyaloghatárorérezred leszármazói

vagyonának, az ún. „csíki magánjavaknak” az elkobzása.¹⁰⁸ Az elkobzás kisebbségellenes célját bizonyítja, hogy a lényegében véve azonos jogalapon álló román nászódi II. határőrezred és a karánsebesi XIII. román–bánáti határőrezred közös vagyona mentesült a kisajátítás alól.¹⁰⁹ Az ügy alapja a kiegyezés korában lelehető fel, amikor 1869-ben a korábban elkobzott I. és II. székely határőrezredek birtokait a király Csík, illetve Háromszék vármegye közönségének örökre és feloszthatatlanul, magántulajdon címén visszaadta. A „csíki magánjavak” 62 539 hold nagyrészt legelő és erdőterület ingatlanvagyonból, valamint több nagyértékű egyéb ingatlanból – lakóingatlanok, iskolaépület, színház, kaszárnya, mintagazdaság, árvaház, borszéki nyaraló – állt, és körülbelül tizenötezer székely családot érintett.¹¹⁰ A kisajátítási eljárás 1922 őszén kezdődött meg, amelynek során a hatóságok a kisajátítási határértékre vonatkozó szabályait ebben az esetben sem tartották be, az előírtnál nagyobb legelőket és erdőket, belterületi ingatlanokat is elvettek rendkívül alacsony kisajátítási ár mellett.¹¹¹ A jogorvoslati kérelmek hatósági felülvizsgálata során a kisajátítási határozatokat megsemmisítették, de az nem a „csíki magánjavak” *in integrum restitutióját* eredményezte. A román állam a közigazgatási felülvizsgálat során megállapította, hogy a tárgyi vagyontömegre csak haszonélvezetet állapított meg az 1869. évi visszaszolgáltatás, az ténylegesen magyar állami vagyoneként nem is lehet kisajátítás tárgya, mert abban a román állam tulajdonosi jogutódlása következett be. Az érvet semmilyen jogszabály, telekkönyvi bejegyzés vagy állami vagyonleltár nem támasztotta alá, de eredményeként a vagyontömeg hatósági elkobzása következhetett be.¹¹² Az intézkedés sértette a párizsi kisebbségvédelmi szerződés mellett az 1923. évi Alkotmány tételes rendelkezéseit is, elvégre a garantált bírói út helyett a tulajdonjog kérdését egy közigazgatási hatóság állapította meg, olyan jogi érveléssel, amelyre nem volt hatásköre és annak eredmé-

nyeként már a román állam kártalanítási kötelezettsége sem állt fenn.

A „csíki magánjavak” kérdése az 1929. június 25-én benyújtott panasszal a Nemzetek Szövetsége elé került,¹¹³ ahol ebben az esetben is a jogi megoldás helyett a politikai megoldás született. A Nemzetek Szövetsége a román államot a területek 18,5%-ának, a vagyon értéke 1,5%-ának visszatérítésére, illetve a „csíki magánjavak” alkalmazottai nyugdíjának viselésére szólította fel, amely döntést azonban a román állam nem hajtotta végre.¹¹⁴ A részleteket szabályozó jogszabály rendelkezései szerint a visszaszolgáltatást csak akkor teljesítette volna a román állam, amennyiben a „csíki magánjavak” igazgatótanácsa lemondott volna a többi igényéről véglegesen, amely feltelet nem vállalhatta a jogosult.¹¹⁵

A Nemzetek Szövetsége elé került és el nem utasított, földreformmal kapcsolatos ügyek tekintetében egyebekben a csíkkarcfalvi és környékbeli legelők 1930. május 14-én előterjesztett panaszra akként oldódott meg, hogy az érintett területeket a román állam megvásárolta,¹¹⁶ ahogyan az 1934. augusztus 25-én a zentelki és kalotaszentkirályi erdők és legelők ügyében¹¹⁷ benyújtott panasz is ekként került elintézésre.¹¹⁸ Az Országos Magyar Párt 1936. július 28-án a dévai csángó telepések földjeinek elvétele ügyében nyújtott be panaszt, amely ebben az esetben is némi anyagi kártalanításra vezetett.¹¹⁹

4. Zárógondolatok

A romániai földbirtokreform a nemzetközi figyelmet kapott ügyek mellett számtalan egyedi jogsérelmet eredményezett. A földbirtokok kisajátítása, majd szétosztása során a román elem mindvégig előnyt élvezett. Ennek példája többek között azon kirívóan súlyos eset, amely „harói büntettként” nevesített. Ebben az esetben a kisajátított föl-

Az 1877–78-as orosz–török háború emlékműve a Strada Victoriei és a Calea Craiovei sarkán (Pitești, 1922)¹²⁸

dek szegény sorsú csángó földművesek részére történt átadását a hatóságok a jogerős döntés ellenére megtagadták, évekig szabotálták, majd egy emberéletet követelő birtokbavételi kísérlet kudarcát követően nemcsak a nyomozást, hanem a kegyeleti jogok gyakorlását is megtagadták.¹²⁰

A romániai földreform egyértelműen a korábbi évszázados, egyben nemzetiségi tulajdonviszonyok áttörését eredményezte, azzal a céllal, hogy a román társadalom feszültségeinek feloldásával a kisebbségek gazdasági helyzetét nehezítse, ellehetetlenítse.¹²¹ A földreformot egyekben kiegészítette a korszakban uralkodó gazdasági nacionalizmus, annak elemeként a kisebbségeket diszkrimináló adójogszabályok rendszere,¹²² a kisebbségek másodosztályú állampolgárként kezelése.¹²³ Ilyen alapokon a földreform is alkalmatlan volt a társadalmi feszültségek enyhítésére, ellehetetlenítette az integrációt, a kialakított új birtokstruktúra a szociális válság kezelését sem oldhatta meg.¹²⁴ A földreform nemcsak a korábbi birtokosokat tette

tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész kisebbségi értelmiségi osztályt, így az a nemzeti bosszú látszatát keltette.¹²⁵ E politika utóhatásaként a második világháborút követően végrehajtott újabb földreform pedig a megmaradt ingatlanok elvételével¹²⁶ már a kommunista totális állam kiépítését szolgálta, teljes mértékben megsemmisítve a megmaradt struktúrák mellett az oktatási, kulturális és egyházi intézményhálózatot a nacionálkommunista államépítés érdekében. A rendszerváltást követően a kommunista földreformokkal okozott jóvátételi folyamatok megindultak és némi orvoslást is szolgáltatottak,¹²⁷ de a nemzetiségi ingatlanvagyonok döntő többségének elvétele az első világháborút követően valósult meg, bármilyen jóvátétel nélkül. Mindez pedig szükségképpen kihat napjainkban is az erdélyi nemzetiségek vagyoni helyzetén keresztül az oktatási, kulturális és gazdasági jogaik hatékony érvényesülésére.

FAZAKAS, ZOLTÁN JÓZSEF

Die rumänische Agrarreform nach dem Ersten Weltkrieg als Mittel zum Aufbau des Nationalstaates

(Zusammenfassung)

Ab 1866 erklärte Rumänien den Grundsatz eines einheitlichen Nationalstaates und ab 1848 verfolgte sie das Ziel einer homogenen Vereinigung aller Rumänen in einem Staat. Der territoriale und bevölkerungsmäßige Zuwachs, der auf den Sieg Rumäniens im Ersten Weltkrieg folgte, veränderte die homogenen sozialen Beziehungen des Landes entscheidend, doch das homogene Staatsziel Großrumänien blieb unverändert und wurde innerhalb der neuen Staatsgrenzen sowohl verwirklicht als auch gescheitert. Ein herausragendes Element des nationalstaatlichen Programms war die nach dem Ersten Weltkrieg durchgeführte Agrarreform. Der Widerspruch zwischen der erklärten Rechtspolitik und dem realisierten staatspolitischen Ziel der Reform verdeutlicht nicht nur die Verzerrungen des

Rechtsstaates, sondern auch seine minderheitenfeindliche Haltung. Während das erklärte Ziel darin bestand, die sozialen Beziehungen gerechter zu gestalten, diente es in Wirklichkeit dazu, nationalen und religiösen Minderheiten den Besitz von Eigentum als Mittel zum Aufbau des Nationalstaates unmöglich zu machen. Der Beitrag untersucht die verfassungsrechtlichen Grundlagen und die Teilgesetzgebung der Bodenreform in Rumänien, den historischen und rechtlichen Prozess, der die oben genannten Ergebnisse rechtfertigt. Die Analyse der Gesetzgebung wird durch eine Beschreibung der Fälle von rumänischen Agrarreformverfahren ergänzt, die im Rahmen des nach dem Ersten Weltkrieg geschaffenen Minderheitenschutzsystems durchgeführt wurden.

FAZAKAS, ZOLTÁN JÓZSEF

The Romanian agrarian reform after the First World War as a means of building the nation state

(Abstract)

From 1866 Romania declared the principle of a unified nation-state, and from 1848 it pursued the goal of homogeneous unification of all Romanians in one state. The territorial and population growth that followed Romania's victory in World War I decisively changed the country's homogeneous social relations, but the homogeneous state goal of Greater Romania remained unchanged and was both realized and finally failed within the new state borders. A prominent element of the nation-state program was the agrarian reform implemented after the World War I. The contradiction between the declared legal policy and the realized state goal of the reform illustrates not only

the distortions of the rule of law, but also its anti-minority attitude. While the stated goal was to make social relations more equitable, in reality it served to make it impossible for national and religious minorities to own property as a means of building the nation-state. The study examines the constitutional foundations and partial legislation of land reform in Romania, the historical and legal process that justified the above results. The analysis of the legislation is complemented by a description of the cases of Romanian agrarian reform procedures carried out within the framework of the minority protection system created after the World War I.

- ¹ Constituția României din 1866.
- ² MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, 2015. Editura Hamangiu, 243. p.
- ³ ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936*. București, 1936. Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 167–169. p.
- ⁴ VERESS Emőd: Az 1921. évi erdélyi román agrárreformról és az előjogtörténetéről. In FÁBIÁN Gyula – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Sicut aequum est homini – iustum, aequum, bona fide. Emlékkötet Nánási László tisztetetére*. Kolozsvár, 2022. Forum Iuris Könyvkiadó, 151–158. p.
- ⁵ MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, 2011. Attraktor, 21–24. p.
- ⁶ MURZEA–MATEFI 2015. 134–142. p.
- ⁷ BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, 1999. Kriterion Könyvkiadó, 14–28. p.
- ⁸ MURZEA–MATEFI 2015. 150–152. p.
- ⁹ HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, 1999. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 109–110. p.
- ¹⁰ MURZEA–MATEFI 2015. 143–179. p.
- ¹¹ Uo. 92. p.
- ¹² ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, 1926. Editura Librăriei Socec & Co., 118–119. p.
- ¹³ VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 367–368. p.
- ¹⁴ DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, 1915. Editura Librăriei Socec & Co., 430., 440–614., 619., 622–623. p.
- ¹⁵ TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, 1929. Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A., 105. p.
- ¹⁶ L. BALOGH Béni: *România és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, 2020. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 9–10. p.
- ¹⁷ DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, 1998. Macenas Könyvek, 174–175., 178–181. p.
- ¹⁸ Uo. 181–183. p.
- ¹⁹ Uo. 183–184. p.
- ²⁰ Uo. 173–200. p.
- ²¹ DISSESCU 1915. 293. p.
- ²² TEODORESCU 1929. 102. p.
- ²³ Fischer J. felvétele. www.azopan.ro/talalatok?filter=szekely+-ház#15347|1931|hu.
- ²⁴ BRĂȚIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, 1922. Institutul Social Român, 27–28. p.
- ²⁵ Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.
- ²⁶ SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, 1936. „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 30–38. p.
- ²⁷ GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, 1939. Imprimeriile „Curentul” S.A., 134–137. p.
- ²⁸ TILEA, Viorel Virgil: România diplomăciai működése. 1919 novemberől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. 6. sz. 210–213. p.
- ²⁹ L. BALOGH 2020. 56. p.
- ³⁰ Uo. 52–57. p.
- ³¹ GAFTOESCU 1939. 115–116. p.
- ³² A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.) In GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 399–401.
- ³³ VERESS 2022. 153. p.
- ³⁴ Constituția României din 1923.
- ³⁵ IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, 2019. Editura C.H. Beck, 742–744. p.
- ³⁶ DURANDIN 1998. 224–225. p.
- ³⁷ NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 25. p.
- ³⁸ BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, 1922. Institutul Social Român, 383. p.
- ³⁹ GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, 1922. Institutul Social Român, 70–71. p.
- ⁴⁰ GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In DISSESCU (ed.) 1922. 2. p.
- ⁴¹ NAGY 1944. 49–50. p.
- ⁴² L. BALOGH 2020. 57. p.
- ⁴³ NAGY 1944. 74., 77–78. p.
- ⁴⁴ GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori Disszertáció. Budapest, 2006. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 8–9.
- ⁴⁵ VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936*. București, 1936. Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 316. p.
- ⁴⁶ BRĂȚIANU 1922. p. 28.
- ⁴⁷ LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, 2012. Európa Könyvkiadó, 37. p.; GRIGOROVICI 1922. 73. p.
- ⁴⁸ BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, 1928. „Voința” Const. Antonescu, 13. p.
- ⁴⁹ ALEXIANU 1926. 10. p.
- ⁵⁰ BOIA, Lucian: *România elrománosodása*. Kolozsvár, 2016. Koinónia Könyvkiadó, 45–46. p.
- ⁵¹ VERESS 2022. 150–155. p.
- ⁵² ALEXIANU 1926. 168–169. p.
- ⁵³ Lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat).
- ⁵⁴ Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia.
- ⁵⁵ Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.
- ⁵⁶ Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina.
- ⁵⁷ ALEXIANU 1926. 459–460. p.
- ⁵⁸ Miklós Lajos felvétele. www.azopan.ro/talalatok?filter=út+menti+-kereszt#10986|1926|hu.
- ⁵⁹ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csikszereda, 2002. Pro-Print Könyvkiadó, 43–45. p.
- ⁶⁰ MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, 1929. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 35–41. p.
- ⁶¹ GANCZER Mónika: *Allampolgárság és államutódlás*. Budapest–Pécs, 2013. Dialóg Campus Kiadó, 201–205. p.
- ⁶² Lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.
- ⁶³ GANCZER 2013. 205–206., 212–213. p.
- ⁶⁴ NAGY 1944. 77–79. p.

- ⁶⁵ BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. 11. sz. 423–428. p.
- ⁶⁶ BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március 30. p.
- ⁶⁷ VERESS 2022. 151–153. p.
- ⁶⁸ MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941. Studium, 28–32. p.
- ⁶⁹ BOILĂ 1922. 385. p.
- ⁷⁰ NAGY 1944. 151–152. p.
- ⁷¹ BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 27. p.
- ⁷² NAGY 1944. 152–154. p.
- ⁷³ GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. 17. sz. 637–638. p.
- ⁷⁴ JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. 15–16. sz. 572–575. p.
- ⁷⁵ VERESS 2022. 155–158. p.
- ⁷⁶ PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. 1. sz. 4–15. p.
- ⁷⁷ NAGY 1944. 101–106., 117–119., 151–158., 160–162. p.
- ⁷⁸ Lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul.
- ⁷⁹ PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. 2. sz. 43. p.
- ⁸⁰ BÍRÓ 2002. 280. p.
- ⁸¹ SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, 2003. Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 62. p.
- ⁸² TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, 1930. Városi Nyomda, 357–358. p.
- ⁸³ BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, 1930. Budapest, 142–143. p.
- ⁸⁴ MIKÓ 1941. 125. p.
- ⁸⁵ DURANDIN 1998. 237. p.
- ⁸⁶ MATHEOVITS 1929. 53–55. p.
- ⁸⁷ WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. 15–16. sz. 606–609. p.
- ⁸⁸ VERESS 2022. 152–153. p.
- ⁸⁹ MATHEOVITS 1929. 54–55. p.
- ⁹⁰ BÚZA 1930. 330–331. p.
- ⁹¹ MATHEOVITS 1929. 18–19. p.
- ⁹² BÚZA 1930. 331. p.
- ⁹³ MATHEOVITS 1929. 55–68. p.
- ⁹⁴ BÚZA 1930. 331–333. p.
- ⁹⁵ MATHEOVITS 1929. 71–104., 246–267. p.
- ⁹⁶ Uo. 104–209. p.
- ⁹⁷ Fortepan / Péchy László. <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Magyarberkesz>.
- ⁹⁸ SÜLYOK István: Az agrárreform és a telepések. *Magyar Kisebbség*, 1922. 1. sz. 20–24. p.
- ⁹⁹ BÚZA 1930. 284–285. p.
- ¹⁰⁰ MIKÓ 1941. 35. p.
- ¹⁰¹ BÚZA 1930. 285. p.
- ¹⁰² Uo. 285–286. p.
- ¹⁰³ Uo. 286–287. p.
- ¹⁰⁴ MIKÓ 1941. 117. p.
- ¹⁰⁵ BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, 1928. Ludwig Vögenreiter Verlag, 270. p.
- ¹⁰⁶ BÚZA 1930. 287–288. p.
- ¹⁰⁷ JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939. „Studium” Kiadása, 211–212. p.
- ¹⁰⁸ BÍRÓ 2002. 272–278. p.
- ¹⁰⁹ KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori értekezés. Debrecen, 2006. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 128–130. p.
- ¹¹⁰ MIKÓ 1941. 35. p.
- ¹¹¹ KOCSIS 2006. 130–133. p.
- ¹¹² BALOGH 1930. 223–225. p.
- ¹¹³ BÍRÓ 2002. 273–276. p.
- ¹¹⁴ Uo. 276–277. p.
- ¹¹⁵ Uo. 277–278. p.
- ¹¹⁶ MIKÓ 1941. 304., 308. p.
- ¹¹⁷ BÍRÓ 2002. 282–283. p.
- ¹¹⁸ MIKÓ 1941. 186., 305., 308. p.
- ¹¹⁹ Uo. 252., 316. p.
- ¹²⁰ MESKÓ Miklós: A harói büntett. *Magyar Kisebbség*, 1927. 9. sz. 318–324. p.
- ¹²¹ BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013. Pro-Print Könyvkiadó, 213.
- ¹²² NAGY 1944. 200–207. p.
- ¹²³ GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002. ősz, 160–162. p.
- ¹²⁴ BONYHAI – VALDMANN 2020. 27., 29–30. p.
- ¹²⁵ MIKÓ 1941. 37–38. p.
- ¹²⁶ VERESS 2022. 158. p.
- ¹²⁷ Uo. 158–165. p.
- ¹²⁸ Fortepan / Tóth Árpád. <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Pitești>.

Minkó-Miskovics Mariann

A fegyveresen elkövetett rablás a 19. század második felében*

1. Bevezetés

Avagyon elleni erőszakos bűncselekmények között a rablás mindig is kiemelt jelentőséggel rendelkezett, és már az első modern magyar büntető törvénykönyvben, az 1878. évi Csemegi-kódexben¹ is megjelent a zsarolással együtt, egy külön fejezetben szabályozva. A Csemegi-kódex emellett már több olyan bűncselekményt is tartalmazott, amelyek esetében a fegyveres elkövetés minősítő körülményként jelent meg.² A jelenleg leggyakrabban elkövetett vagyon elleni bűncselekmény,³ amely a „fegyveresen” minősítéssel is rendelkezik, a fegyveresen elkövetett rablás ugyanakkor a Csemegi-kódexben még nem szerepelt: a jogalkotó nem szolt a kapcsolódó tényállásról vagy minősített esetről, azonban a korabeli bírósági gyakorlatban már előfordult, és a jogi szakirodalom is részletesen foglalkozott a fegyveresen elkövetett rablás kérdéskörével. Ennek alapján felmerülhet viszont a kérdés, hogy a jogalkotó mégis milyen indokok alapján nem szabályozta a Csemegi-kódexben a fegyveresen elkövetett rablás⁴ bűncselekményét, és hogyan munkálta ki és értelmezte azt a joggyakorlat és a jogirodalom.

2. A jogszabályi háttér: a rablás tényállása és a fegyver fogalma

A Csemegi-kódex⁵ kifejezetten nem tartalmazta a fegyveresen elkövetett rablás tényállását, kizárólag a rablás alapesetét⁶ és speciális (dolog elleni erőszakkal elkövetett lopás és lopás minősített esete)⁷, illetve minősített eseteit⁸ foglalta magában, és szabályozta az 1961. évi büntető törvénykönyv hatálya lépéséig.⁹ A Csemegi-kódex esetében a jogalkotó inkább az erőszakra összpontosított, és az erőszak részeként kezelte a fegyvert, nem pedig minősítő körülményként.¹⁰ A rablás bűncselekményét megvizsgálva így egyértelműen megállapítható, hogy a jogalkotó nem szándékozott a „fegyveresen” minősítést a rablás törvényi tényállásának minősítő körülményeként meghatározni.¹¹ Így a fegyveresen elkövetett rablás szankciója megegyezett a rablás alaptényállásának büntetésével, azaz öt évtől tíz évig terjedő fegyház kiszabását tette lehetővé a törvény.¹² Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Csemegi-kódex harmadik novellája 1948-ban a lőfegyver szándékos bűncselekmény során történő alkalmazása vagy a szándékos bűncselekmény elkövetése során lőfegyverrel történő fenyegetés esetére súlyosabb büntetés kiszabását tette lehetővé, amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető ren-

delkezés alá nem esett. Ennek megfelelően fegyveresen elkövetett rablás esetén a tettest tíz évig terjedő fegyházzal lehetett sújtani,¹³ ami a rablás eredeti büntetési tételeit megvizsgálva, nem tekinthető lényeges változásnak.

A fegyveresen elkövetett rablás vizsgálata során a nehézséget a minősítés hiánya mellett az okozza, hogy a Csemegi-kódex hatálya alatt több olyan jogszabály¹⁴ is megalkotásra került, amely részletesen foglalkozott a fegyverekkel, de nem határozta meg azoknak a fogalmát, és egészen 1963-ig nem került elfogadásra olyan magyar jogszabály, amelynek eredményeként értelmezhető lett volna az egyes fegyverrel elkövetett bűncselekmények tényállásában, illetve a joggyakorlat keretében is használt „fegyver” fogalma.¹⁵ Az egyetlen magyar jogszabály, amely megkísérelte a fegyverek fogalmának meghatározását, egy 1914. évi miniszterelnöki rendelet volt, amely szerint fegyvernek minősül a lőfegyver és a szálfegyver.¹⁶ Ez azonban büntetőjogi szempontból nem tekinthető alkalmazandónak megfelelő utaló rendelkezés hiánya miatt, és emellett sokkal inkább a későbbi „visszaélés” bűncselekményhez kapcsolódik.

Meg kell jegyezni, hogy magyar jogszabály hiányában is rendelkezésre állt a fegyver fogalma tekintetében iránymutatás, mivel az osztrák, illetve a német jogalkotó meghatározta a „fegyver” fogalmát, és figyelemmel az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a Német–ausztriai Köztársaság fennállására, egyes jogszabályokat a magyar területeken is alkalmazni kellett.¹⁷ Így az 1852. évi osztrák fegyverpátenst¹⁸ és – részletes magyar jogszabály híján kiegészítő rendelkezésként – az 1938. évi német fegyvertörvényt¹⁹ egy ideig Magyarországon is alkalmazták. Az osztrák jogszabály sem határozta meg ugyanakkor a fegyver fogalmát pontosan, hanem a tiltott fegyvereket (török, marokkések, tölcéses puskák) sorolta fel.²⁰ A német fegyvertörvény meghatározta a lőfegyver és a szűrő-, illetve vágófegyver fogalmát, mintegy két kategóriát (műszaki és nem műszaki értelemben vett fegyverek)²¹ kialakítva a fegyverek tekintetében. E szabályozás szerint olyan fegyverek tekinthetők lőfegyvereknek, amelyeknél egy csövön keresztül lövedék vagy sörét lőhető ki robbanógázok vagy sűrített levegő segítségével.²² Emellett szűrő- vagy vágófegyvereknek azok a fegyverek minősülnek, amelyek természetüknél fogva alkalmasak arra, hogy szúrás vagy vágás útján sérüléseket okozzanak.²³

3. A fegyveresen elkövetett rablás a joggyakorlatban

A fegyveresen elkövetett rablás bűncselekménye a korabeli joggyakorlatban több alkalommal is megjelent, azonban a kapcsolódó joggyakorlat lényegesen szűkebb körű volt, mint a Csemegi-kódexben a lopás minősített eseteként létező fegyveres lopás.²⁴ A legtöbb, fegyverrel kapcsolatos bírósági határozat is ebből adódóan a fegyveres lopáshoz kapcsolódik,²⁵ mindezzel együtt több bírósági határozat foglalkozott a fegyveresen elkövetett rablással

mint a rablás – megfelelő minősítő körülmény hiányában létrejött – alapesetével.

A joggyakorlat szerint rablás bűncselekménye valósul meg, amennyiben az elkövető az elvétel alkalmával megfélemlítés érdekében egy²⁶ vagy több lövést ad le,²⁷ hiszen a lövés által kifejtett erőszak is a rablás bűncselekményének alapesete körébe tartozik.²⁸ Emellett a rablás bűncselekményének megállapítására került sor akkor is, amikor a vádlott a kocsmárost agyonlövéssel fenyegette,²⁹ illetve amikor a vádlott forgópisztollyal³⁰ kényszerítette a sértettet pénz átadására.³¹ Ugyancsak rablás bűncselekményét állapította meg a bíróság, amikor két álarcos tettes forgópisztollyal, késsel és baltával felfegyverkezve hatolt be egy lakásba, és vette el a pénzt.³² Ezzel szemben – meglepő módon – rablásnak tekintendő lopás került megállapításra, amikor két tettes forgópisztolyt és vasvillát használva támadta meg a csőszöket, és a kocsira rakott búzakévékkel elhajtottak.³³ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy abban az esetben, ha az elkövető nem kifejezetten a rablás bűncselekményének elkövetése érdekében használta fegyverét, hanem az őt üldöző rendőröktől való menekülése során, nem valósul meg a rablás bűncselekménye.³⁴

A jogalkalmazó szerint rablás bűncselekményének kísérlete valósul meg, amennyiben a sértettek fegyvereiket mutogatták, azonban a rablás bűncselekménye nem vált befejezetté, mert az erélyes ellenállás miatt megfutamodtak.³⁵ Ugyancsak a bűncselekmény kísérlete valósul meg akkor, amikor a vádlottak egy pusztai birtokost lövésekkel pénzének átadására akartak kényszeríteni,³⁶ illetve amikor a rablás során egy személyt agyonlőttek, és egy másikat életveszélyesen megsebesítettek – ez utóbbi esetben szándékos emberölés és szándékos emberölés kísérletével kapcsolatos rablási kísérlet megállapítására került sor.³⁷

A későbbi büntető törvénykönyvekben megjelenő „fegyveresen” és „felfegyverkezve” minősítések³⁸ cizellálódásának előfutáraként értelmezhetők azok a bírósági határozatok, amelyek szerint rablás bűncselekménye állapítható meg, amikor az elkövető a bűncselekményt egy fegyverként használt bottal valósította meg, és ezzel kényszerítette a sértettet az elvétel túsérésére.³⁹ Hasonlóan fogalmazott a jogalkalmazó egy olyan jogeset tekintetében, amikor a tettes éjnek idején, felfegyverzetten két birka átadására kényszerített egy juhászbojtárt.⁴⁰ Ezt erősítette meg azon bírósági határozat is, amely a fejsze és a bicska rablás elkövetése során történő használatát felfegyverkezve elkövetettként értékelte.⁴¹

A joggyakorlat foglalkozott a tettesség–társtettesség kérdéskörével is, hangsúlyozva, hogy a rablás bűncselekményénél elkövető az, aki fegyveres jelenlétével fokozza az erőszakot,⁴² illetve tettestársként a rablás bűncselekménye során együttes megjelenésben, elhelyezkedésbe részt vesz.⁴³ Amennyiben a fegyver használatánál nem volt jelen a tettestárs, nem büntethető rablás miatt.⁴⁴

4. A fegyveresen elkövetett rablás jogirodalmi oldala⁴⁵

A fegyveresen elkövetett rablás tekintetében elsőként ki kell emelni, hogy a jogalkotó vélhetően azért nem tartotta szükségesnek a „fegyveresen” minősítés külön történő szabályozását, mert a fegyver használata – vagy adott esetben magánál tartása⁴⁶ – már szükségszerűen erőszakot vagy fenyegetést tételezett fel az elkövető oldalán.⁴⁷ Emellett a rablás esetében – a fegyverre tekintet nélkül – az erőszak vagy fenyegetés révén okozott erőszak kizárólag a könnyű testi sértés határáig terjedhet.⁴⁸

A rablás bűncselekményének vonatkozásában Angyal Pál úgy vélekedett – hivatkozva a korabeli joggyakorlatra a rablási erőszak körében –, hogy az elkövethető fegyveresen is. Angyal több művében részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel is, rámutatva a más országokban fellelhető, rablásra vonatkozó szabályozás releváns részeire, így különösen a „fegyveresen” minősítésre, utalva a már korábban említett német szabályozásra.⁴⁹ Angyal kiemeli – és a fegyveresen elkövetett rablás tekintetében ez a rész tekinthető rendkívül relevánsnak – azt, hogy a rablás összetett bűncselekmény, amelynek során a dologelvétel a cél és a személy elleni erőszak az eszköz.⁵⁰ A személy elleni erőszak esetében ugyanakkor közömbös annak módja.⁵¹ Angyal megállapította azt is, hogy az erőszak mellett – figyelemmel a Csemegi-kódex rablásra vonatkozó egyéb rendelkezéseire – a fenyegetés esetében is megjelenik a fegyver és a fegyveres elkövetés lehetősége.⁵²

A korabeli joggyakorlat szerint ugyanakkor a fegyver nemcsak a műszaki értelemben vett fegyver, hanem minden olyan eszköz is, amely a testi épség és az emberi élet veszélyeztetésére alkalmas, mint például a puska, kapa, fejsze, vasvilla, csákány, kés.⁵³ Angyal a fegyverek tekintetében teljes mértékben a német szabályozást követte,⁵⁴ hiszen elkülönítette azokat (műszaki és nem műszaki értelemben vett fegyverek) és az emberi élet kioltására alkalmas más eszközöket vagy anyagokat. A német szabályozáshoz képest azonban azok értelmét eltérően magyarázta, hiszen az élet kioltására alkalmas más szerek, illetve az élet anyagok körébe kizárólag a robbanóanyagokat és robbanószerkeket sorolta. Ezek az eszközök alkalmasak akár egész kis mennyiségben az emberi élet kioltására, de a gazdasági életben más célokra nem használhatók, továbbá amelyek nem tartoztak a fegyver, lőszer, robbanóanyag vagy robbanószer fogalma alá, de összetételük olyan, hogy használatba vételük az emberi élet kioltását eredményezi, mint például az életpusztító folyadékok vagy gázok. Ezzel szemben Angyal eltérő kategóriákat alakított ki: fegyveresen (ideértve a műszaki és nem műszaki fegyverfogalmakat is) és felfegyverkezve minősítéseket, azonban ezek fogalmát kifejezetten nem határozta meg.

A jogirodalom vonatkozásában kiemelendő Kecskeméti Bálint albiró tanulmánya is, amelyben a bűncselekmény minősítés során használt eszközt vizsgálta. Ebben ugyanis – bár más bűncselekményt elemzett – megállapította, hogy a bűncselekmény során felhasznált eszköz minősége befolyásolja a bűncselekmény minősítését, amennyiben a

bűnözési szándék tartalma vitás. Álláspontja szerint például a töltött lőfegyver ölésre alkalmas eszköz, de ha az elkövető ellenfele feje felett sütötte el a lőfegyvert, akkor az ölési szándék megállapítása nehézségekbe ütközik, és véleménye alapján az elkövetési eszköznek nem szabad olyan minősítő hatályt tulajdonítani, amely mellett a tényállás alkotó elemei nem lennének alkalmazandók.⁵⁵

Ezt erősítette meg Edvi Illés Károly is, aki szerint amennyiben az elkövető a pisztolyt egy másik szobában lévő gyermekre irányozza azért, hogy a gyermeke életéért aggódozó anya a fenyegető veszély elkerülése érdekében a nála lévő pénzt vagy értéktárgyakat átadja, megvalósul a rablás bűncselekménye. A rablás akkor is megvalósul Edvi Illés szerint, amennyiben a rabló egyenesen az anyának szegezi fegyverét, és ezzel kényszeríti az értéktárgyak átadására.⁵⁶

5. A fegyveresen elkövetett rablás a korabeli kriminálstatisztikában

Megvizsgálva emellett a korabeli elérhető statisztikai adatokat,⁵⁷ megállapítható, hogy a rablás vagyon elleni bűncselekményként kisebb jelentőséggel rendelkezett, mint más ilyen bűncselekmények,⁵⁸ azonban – tekintet-

tel arra, hogy a fegyver használata minden esetben az alaptényállás részét képezte – külön statisztikai adatgyűjtésre nem került sor a fegyveres rablás bűncselekménye vonatkozásában a szocialista magyar büntető törvénykönyv hatályba lépéséig.⁵⁹ Hacker Ervin vonatkozó munkái sem foglalkoznak egyáltalán a fegyveresen elkövetett rablással.

6. Összefoglalás

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Csemegi-kódexben a fegyveresen elkövetett rablás még nem szerepelt, amelynek eredményeként a korabeli kriminálstatisztika sem foglalkozhatott megfelelően vele. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a joggyakorlat és a jogirodalom ne ismerte volna fel a rablás során használt fegyver jelentőségét, és nem kísérelte meg elemzését és feldolgozását.

A fegyveresen elkövetett rablás ténylegesen megjelent a joggyakorlatban, és a későbbi büntető törvénykönyvekben megjelenő „fegyveresen” és „felfegyverkezve” minősítések cizellálódása is tetten érhető már, ugyanakkor a joggyakorlat gyakran összemosta azokat, különösen a jelen tanulmány keretei között bemutatott rablás bűncselekménye esetében, amelynek indoka az erőteljes német büntetőjogi hatás lehetett.

MINKÓ-MISKOVICS, MARIANN

Raub mit Waffe in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (Zusammenfassung)

Unter den Gewaltdelikt gegen das Eigentum spielt der Raub seit jeher eine herausragende Rolle; der Raub wurde bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts im ersten ungarischen Strafgesetzbuch, dem Kodex Csemegi geregelt. Der Tatbestand des Raubes beinhaltete jedoch – im Gegensatz zum heutigen Recht – noch nicht die Voraussetzung, dass es mit Waffe begangen wurde. Wegen Mangel an Rechtsvorschriften hat sich der Tatbestand des mit Waffen begangenen Raubs jedoch durch die Rechtsprechung d.h. durch eine Reihe von Gerichtsentscheidungen weiterentwickelt, die die spätere Klassifizierung von Raub mit Waffe und bewaffnetem Raub vorweggenommen hat. Neben der Rechtsprechung hat auch die zeitgenössische

juristische Literatur viel dazu beigetragen, den Straftatbestand des Raubes um die Qualifikation „mit Waffe“ zu erweitern. Nach der Schaffung des Kodex Csemegi haben sich die Rechtswissenschaftler unter Berücksichtigung der Erkenntnisse der zeitgenössischen deutschen Rechtsprechung und der juristischen Literatur eingehend mit dem Raub „mit Waffe“ begangen wurde befasst und ihn analysiert. Die Zielsetzung dieses Artikels ist es zu zeigen wie der Tatbestand des mit Waffen begangenen Raubs im Kodex Csemegi, in der dazugehörigen Rechtsprechung und in der juristischen Literatur erschien und wie diese von der zeitgenössischen deutschen Rechtsliteratur beeinflusst wurde.

MINKÓ-MISKOVICS, MARIANN

The Crime of Armed Robbery in the Second Half of the 19th Century (Abstract)

The crime of robbery has always been the most dangerous violent crime against property and was also included in the first modern criminal code of Hungary, the Codex Csemegi. The crime of robbery, contrary to the currently effective regulations, did not cover the qualification of ‘armed’. This, however, does not mean that

the crime of armed robbery has not existed: it has developed through the judicial practice in the second half of the 19th century. Through the judicial practice, the qualifications of ‘armed’ and ‘committed with a deadly weapon’ started to evolve and to differentiate from each other. Along with the judicial practice, the legal litera-

ture has also worked with the crime of armed robbery as after the Codex Csemegi was accepted, the legal experts analysed in details the crime of armed robbery. While covering this crime, these legal experts also analysed the results of the German legal praxis and legal literature in

this area. The aim of the present study is to show how the crime of armed robbery was introduced to the Codex Csemegi and in the legal praxis and how these laws and praxis were affected by the German law, praxis and legal literature.

Jegyzetek

- * A tanulmány a Magyar Állam által finanszírozott Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával készült.
- ¹ 1878. évi V. tc. a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről
- ² Lásd például a hatóságok, országgyűlési tagok vagy hatósági közegek elleni erőszak, a párviadal, a magánlak megsértése vagy a lopás bűncselekményeit.
- ³ <https://bsr.bm.hu/>.
- ⁴ Tanulmányomban a „fegyveresen elkövetett rablás” kifejezést használom, tekintettel arra, hogy a fegyver, mint minősítő körülmény nem jelent meg a Csemegi-kódexben és ennek eredményeként nem is értelmezhető a fegyver magánál tartása, illetve birtoklása vagy használatára minősítésként.
- ⁵ A Csemegi-kódex tekintetében – figyelemmel jelen tanulmány tárgyára – kiemelendő a vagyon elleni bűncselekmények fogalmának meghatározása is, amely esetében megállapítható, hogy Csemegi kifejezeten nem határozta meg, milyen cselekményi kör minősül vagyon elleni bűncselekménynek. A kapcsolódó elemzést részletesen lásd MADAI Sándor: *Új és régi értelmezési kérdések a vagyon elleni bűncselekmények köréből*. Debrecen, 2021. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kiadó, 9–12. p.
- ⁶ A Csemegi-kódexben foglaltak szerint a rablás alapesete akkor valószínűleg, amennyiben az elkövető ingó dolgot annak birtokosától vagy birtoklójától – az adott személy vagy más jelenlévő ellen alkalmazott erőszakkal vagy fenyegetéssel vesz el annak érdekében, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa. 1878. évi V. tc. 344. §.
- ⁷ 1878. évi V. tc. 345–346. §.
- ⁸ Uo. 348–349. §.
- ⁹ Az 1961. évi Btk. 1962. július 1. napján lépett hatályba.
- ¹⁰ Ennek megerősítését lásd például ANGYAL Pál – ISAÁK Gyula: *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V. törvény-cikk) jegyzetekkel, utalásokkal egy joggyakorlatokkal*. Budapest, 1941. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Az 1878. évi V. törvény-cikk indokolása a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről.
- ¹¹ Lásd például LÖW Tóbiás: *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye*. Budapest, 1880. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- ¹² 1878. évi V. tc. 348. §.
- ¹³ A büntető törvények egyes fogyathatóságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvény, 15. §.
- ¹⁴ Lásd például a fegyveradóról és vadászati adóról szóló 1883. évi XXIII. tc., a vadászatnak és vadászatra használható fegyverek megadóztatásáról szóló 1875. évi XXI. tc., a fegyveradóról és a vadászati adóról szóló 1883. évi XXIII. tc. némely rendelkezésének módosításáról szóló 1921. évi X. tc.
- ¹⁵ Erre az igényre mutat rá például egy korabeli erdélyi tanulmány is, amely a forgópisztolyra vonatkozó szabályozás hiányát fejti ki részletesen. NAGY Sándor: Törvényt a forgópisztolyra. *Erdélyi részi Jogi Közlemény*, 1908. 48. sz. 427–428. p.
- ¹⁶ A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.476. számú rendelete a fegyverek, stb. tartásának korlátozásáról 1. § (3) bekezdés.
- ¹⁷ A német jogot 1918 és 1919 és 1938 és 1945. között kellett alkalmazni a magyar területeken is. Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Österreich, www.parlament.gv.at/dokument/PN/I-PN/8/imfname_639200.pdf; Gesetz vom

21. Oktober 1919 über die Staatsform, Unabhängigkeitserklärung. *StGBI. 484/1919*.
- ¹⁸ Kaiserliches Patent vom 24. Oktober 1852 betreffend die Bestimmungen über die Erzeugung, den Verkehr und den Besitz von Waffen und Munitionsgegenständen, dann das Waffentragen. *RGBl. 223/1852*.
- ¹⁹ Waffengesetz vom 18. März 1938. *Deutsches Reichsgesetzblatt*, Band 1938. Teil I, Nr. 31, S. 265–269.
- ²⁰ Az eredeti szöveg szerint: „Als verbotene Waffen werden erklärt: Dolche, Stilete, und hohlgeschliffene stilartige Messer, dreischneidige Degen, Trombone, Terzerole unter dem Maße von 7 Wiener Zollen, mit Inbegriff des Schaftes und Laufes, Windbüchsen jeder Art, Hand- und Glasgranaten, Petarden und Brandraketen, endlich alle verbogenen, zu tödlichen Unfällen geeigneten Waffen, was immer für einer Art, wie z.B. Stoßflinten, Degenstöße u. bgl. Zu den verbotenen Waffen sind auch alle jene Werkzeuge zu rechnen, deren ursprüngliche und natürliche Form absichtlich verändert erscheint, um damit schwerer vermunden zu können, sowie im Allgemeinen jedes versteckte, zu tödliche Unfällen geeignete Werkzeug welches seiner Beschaffenheit nach, weder nur Ausübung einer Kunst oder Gewerbs noch zum häuslichen Gebrauche bestimmt ist.” *RGBl. 223/1852*, 2. §
- ²¹ A műszaki és nem műszaki értelemben vett fegyverfogalom magyar elemzésének rövid kifejtését lásd a tanulmány 3. pontjában.
- ²² Az eredeti szöveg szerint: „Schußwaffen [...] sind Waffen, bei denen ein fester Körper durch Gas- oder Luftdruck einen Lauf getrieben werden kann.” Waffengesetz vom 18. März 1938. 1. § (1) bekezdés.
- ²³ Az eredeti szöveg szerint: „Hieb- oder Stoßwaffen [...] sind Waffen, die ihrer Natur nach dazu bestimmt sind, durch Hieb, Stoß oder Stich Verletzungen beizubringen.” Waffengesetz vom 18. März 1938. 2. §.
- ²⁴ 1878. évi V. tc. 337. §.
- ²⁵ A fegyveres lopás bűncselekménye tekintetében a joggyakorlat rendkívül széles körűnek tekinthető, főleg a „fegyver” fogalmának értelmezését tekintve. Így fegyvernek minősül a vonatkozó joggyakorlat szerint minden olyan szúró, vágó-, ütő- és robbantóeszköz, amelynek törvényellenes használatából sérelem származhat (C. 1896. okt. 21. 9635.), a fejsze (C. 1894. okt. 2. 7571., C. 1904. március 29. 2936.), a pisztoly (C. 1899. nov. 21. 2979.), továbbá minden eszköz, amivel másra nézve az ő életére vagy testi épségére nézve veszélyes helyzetet lehet teremteni.
- A joggyakorlat ugyanakkor meglehetősen ellentmondásosan kezelte ezeket az eszközöket: egyes esetekben a fegyveres lopást megállapíthatónak ítélte, ha az adott eszköz véletlenül vagy hivatásnál fogva volt a tettesnél, míg más esetekben ezt az álláspontot elvetette. Lásd VAVRIK, Béla: *Grill-féle Döntvényár. Büntetőjog és bünvádi eljárás. I. Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (1878:V. t.-cz.)*. Budapest, 1905. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 653–654. p.
- ²⁶ II. 358. ANGYAL Pál – DEGRÉ Miklós: *Anyagi és alaki büntetőjog. Az érvényben levő törvényekben foglalt büntetőjogi szabályok összeállítás a iudikatura feltüntetésével*. Pécs, 1917. Büntügyi Szemle Kiadása, 455. p.
- ²⁷ K. 7247/1924. – B j. LXXVII. 182. – G XIX. 374.
- ²⁸ X. 364. ANGYAL–DEGRÉ 1917. 453. p.
- ²⁹ B j. T. I. 136. ILLÉS, Károly: *A büntettekről, vétségekről és kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyvek magyarázata*. III. kötet. Budapest, 1899. Hornyánszki Viktor Könyvnyomdája, 113. p.

- ³⁰ C. 1891. márcz. 3. 99. sz. VAVRIK 1905. 663. p.; C. 1890. febr. 14. 8010/89. VAVRIK 1905. 665. p.
- ³¹ VI. 126. ILLÉS 1899. 113. p.
- ³² C. 1888. decz. 20. 3304. VAVRIK 1905. 662. p.
- ³³ V. 314. ILLÉS 1899. 130. p.
- ³⁴ K. 11.077/94. – Bj. XXX. 241.
- ³⁵ XXII. 294. ANGYAL–DEGRÉ 1917. 451. p)
- ³⁶ Btj. T. I. 136. 1. ILLÉS 1899. 113. p.
- ³⁷ VII. 341. 1. ILLÉS 1899. 136. p.
- ³⁸ Ennek elemzését lásd MISKOVICS Mariann: A fegyveres rablás bűncselekményének változásai a joggyakorlat és a kriminálstatistika tükrében. *JURA*, 2015. 1. sz. 244–250. p.
- ³⁹ K. 2499/1923. – Bj. LXXV. 176.
- ⁴⁰ X. 364. ILLÉS 1899. 113. p.
- ⁴¹ C. 1895. jan. 9., 11.1899. VAVRIK 1905. 663. p.
- ⁴² K. 6826/1925. Bj. LXXVIII. 141.
- ⁴³ K, 866 – 1920. – Bj. LXXII. 173.
- ⁴⁴ XVI. 92. ANGYAL–DEGRÉ 1917. 455. p.
- ⁴⁵ Megjegyzendő, hogy a fegyveresen elkövetett rablással ugyanakkor nem mindegyik korabeli jogtudós foglalkozott, tekintettel arra, hogy az említettek szerint a fegyveres rablás megjelenése a joggyakorlat-hoz köthető, így alapvetően érhető, hogy egyes korai tankönyvek, illetve kommentárok és egyéb anyagok nem foglalkoztak ezzel a témakörrel. Nem foglalkozott a fegyveres rablással egyáltalán Finkey Ferenc az 1902., 1905., 1909. és 1914. évi tankönyvében, Angyal Pál az 1912-ben kiadott tankönyvében, Heller Erik az 1938. évi tankönyvében, Balás Elemér 1901-ben kiadott tankönyvében. Ugyancsak figyelmen kívül hagyta a fegyveres rablás bűncselekményét Edvi Illés Károly 1895-ben és 1901-ben megjelent zsebkönyvében; de Kautz Gusztáv sem szólt róla 1881-ben kiadott tankönyvében. Schnierer Aladár sem említette 1885. évi törvénytárgyú magyarázatában, ahogy Polgár Kálmán királyi ügyész sem vizsgálta a lőfegyverek és a rablás kapcsolatát.
- ⁴⁶ Vö. Fegyveres lopásra vonatkozó rendelkezések. Lásd FAYER, László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, 1896. Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 365–367. p.
- ⁴⁷ Erre vonatkozóan lásd SCHNIERER, Aladár: *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető-törvény (1878. V. t. cz) magyarázata*. Budapest, 1881. Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 471. p.
- ⁴⁸ FINKEY, Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1902. Révai és Salamon Könyvnyomdája, 582. p.
- ⁴⁹ ANGYAL, Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. II. kötet. A rablás és zsarolás*. Budapest, 1934. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadó, 16. p.
- ⁵⁰ ANGYAL 1934. 18. p.
- ⁵¹ Uo. 27. p.
- ⁵² Uo. 33. p.
- ⁵³ ANGYAL 1928. 58. p.
- ⁵⁴ A rablás bűncselekménye vonatkozásában megjegyzendő, hogy a kor legjelentősebb összehasonlító jogtörténeti művében, a Karl Birkmeyer által szerkesztett és 1905 és 1909 között kiadott *Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts: vorarbeiten zur deutschen Strafrechtsreform*ban sem szerepel részletesen a rablás tekintetében a „fegyveresen” minősítés elemzése, illetve egyáltalán, a fegyver fogalmának értelmezése sem. A korabeli német jogirodalom ugyanakkor foglalkozott a fegyveres rablással, illetve a fegyver büntetőjogi fogalmával is, így például Kurt Stock 1929. évi doktori értekezése (*Die Waffe im Deutschen Reichsstrafgesetzbuch. Begriff und Bedeutung als Strafschärfungsgrund*) keretén belül részletesen írt a német birodalmi büntető törvénykönyvben szereplő fegyver fogalmának meghatározásáról és az egyes bűncselekmények keretei között történő értelmezésről.
- ⁵⁵ KECSKEMÉTI Bálint: A bűncselekmény eszköze a minősítésnél. *A Jog*, 1896. 16. sz. 122–123. p.
- ⁵⁶ EDVI-ILLÉS, Károly: *A büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Budapest, 1894. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T. Kiadása, 90. p.
- ⁵⁷ *A Magyar Szent Korona Országainak Bűnügyi Statisztikája az 1904–1908. évekről*. Budapest, 1910. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat; *A Magyar Birodalom Bűnügyi Statisztikája az 1909–1913. évekről*. Budapest, 1919. Pesti Könyvnyomda; Magyar Statisztikai Évkönyv 1872–1892; Magyar statisztikai évkönyv 1893–1949.
- ⁵⁸ *A Magyar Szent Korona Országainak Bűnügyi Statisztikája az 1904–1908. évekről*. Budapest, 1910. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 42. p.
- ⁵⁹ Erre vonatkozóan lásd SIKLÓI György: Rablások a felszabadulástól napjainkig. *Belügyi Szemle*, 1970. 7. sz. 87–88. p.; ACSAI Katalin: A kriminálstatistika valóban időszerű kérdései hazánkban. *Belügyi Szemle*, 1972. 1. sz. 60–62. p.; DÁVID Gábor: A bűnözés egyes tendenciái Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 1977. 9. sz. 42–52. p.; VINCZE Zoltán: A rablások bűnügyi tapasztalatai Csongrád megyében. *Belügyi Szemle*, 1973. 9. sz. 84–87. p.; OLASZ József: A rablások kriminológiai tapasztalatai Csongrád megyében. *Magyar Jog*, 1976. 12. sz. 1080–1088. p.

1. Bevezető

A 19. századi bűnügyi történetek vagy a modern francia krimirodalom jellegzetes figurája a vizsgálóbíró, aki jelentős ideig meghatározta a magyar büntető eljárásjogot is, sőt a jogtudományban működése vitákra is alapot adott.¹ Bár a jogintézmény a kodifikált magyar jogban – az 1808. évi *Code d'instruction criminelle*, a napóleoni vegyes rendszerű kódex nyomán – a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikkkel (Bp.) jelent meg, előzményei felfedezhetők a feudális-rendi magyar jogban, majd a polgári korszakban is. A vizsgálóbíró végül a magyar jogból 1950-ben tűnt el véglegesen. Míg Franciaországban (és hasonlóan például Belgiumban) mai napig élő jogintézmény (bár működése jelentősen visszaszorult)², a magyar jogban végül nem került felülésztsre e funkció, annak ellenére, hogy néha hallani lehetett erre vonatkozó felvetéseket. A nyomozás során indokolt bírói feladatot jelenleg a – nyomozásban ténylegesen részt nem vevő, tehát a vizsgálóbíróval nem rokonítható – nyomozási bíró tölti be.

Annak ellenére, hogy ma Magyarországon nincs aktualitása a vizsgálóbírói intézménynek, mint korábban jelentős eljárási tényezőt, érdemes részletesebben is szemügyre venni, már csak azért is, hogy feltárhassuk az okokat, amelynek révén mellőzésre került.

2. A vizsgálati szakasz történeti előzményei

A magyar szabályozás megértéséhez szólni szükséges vázlatosan arról az eljárási rendszerről, amelyben megszülethetett a perszakaszt megelőző tényfeltáró/bizonyító vizsgálat. Anélkül, hogy az ismert rendszertant felvázolnám, rá kell mutatni, hogy a vizsgálóbíró (legalábbis korai formájában) nem a vegyes rendszer szülötte, hanem az inkvizitórius (nyomozóelví) szisztémáé. Nemcsak hazánkban, de Franciaországban is, a vegyes rendszer otthonában, már az 1808. évi kódexet megelőzően felbukkan a bírói vizsgálat intézménye.³

Mi több, a vizsgálat korai előzményei már az akkuzatórius rendszerek időszakában, a 9. században megjelentek. Itt még nem beszélhetünk bírói vizsgálatról, sőt nyomozási szakasról sem, de kialakultak olyan eljárási formák, amelyek szakítottak azzal, hogy per csak vád (alapvetően a sértett vádja) alapján indulhat. A nyomozóelví rendszerbe való átmenet kiindulópontjának a germán-frank ún. Rüge-eljárást szokták tekinteni (a szó feljelentést, vizsgálatot is jelentett), amelyben a király kiküldött hivatalnokai (*missus*) hivatalból vizsgálódhattak egyes súlyosabb bűncselekmények megvalósulását illetően.⁴

Ezt követően, a 13. századtól – legalábbis a kontinentális Európában – már az inkvizitórius eljárás térnyerése volt a jellemző. E rendszerben az eljárás hivatalból indult, a tények (az ún. anyagi igazság) feltárására irányuló nyomozási/vizsgálati fázissal.⁵ Balogh Jenő kimutatja, hogy ezen időszaktól a francia, olasz, német területeken már a

Székely György László

A vizsgálóbíró és a vizsgálat a régi magyar büntetőeljárásban

bíró általi (hivatalbóli) vizsgálat volt a jellemző, de sok helyen (különösen a német területen) a vizsgálatot végző bíró már elkülönült a későbbi ítélőbírótól.⁶

Az újkori időszakot (szintén csak Európában) általánosságban a már kiforrott nyomozóelví eljárások jellemezték, amelyek a 16. századtól már kódexekben is rögzültek (például V. Károly német-római császár 1532. évi *Constitutio Criminalis Carolinája*, I. Ferenc és XIV. Lajos francia királyok 1539-ben és 1670-ben kiadott *Ordonnance Criminelle*-jei, de szinte valamennyi európai országban hasonló törvényművek születtek). Ezen eljárások jellemzője volt továbbra is az általában bíró által végzett vizsgálat. Vámbéry Rusztem már e korszakot illetően is a vizsgálóbíró kifejezést alkalmazza, Fayer László pedig azt mondja, hogy „A vizsgálóbíró lett a per legfontosabb személye. A vizsgálat a döntő stádium.”⁷

A jogalkotásban a fordulatot az 1808. évi francia kódex jelentette, amelynek ún. vegyes szisztémája később számos európai törvény modelljévé vált. E rendszer azonban nem vetette el a bírói vizsgálatot, sőt, a perelőkészítő szakaszt fontos jogintézménnyé tette az, hogy a rendszerben végig érvényesíteni igyekeztek a vádelv szellemét, továbbá a vizsgálóbíró már semmilyen körülmények között nem lehetett azonos az ítélkező bíróval. Több szerző is kiemeli azonban, hogy a francia kódexben a bírói vizsgálat általánosan kötelező volt (ezt például Finkey Ferenc a hátrányos jegyek között említi).⁸

3. A bírói vizsgálat a feudális-rendi Magyarországon

A vizsgálat és a vizsgálóbíró magyar előzményeit is az inkvizitórius eljárás térnyerését követően érdemes értékelni. Mezey Barna szerint ez legalább a 16–19. századig terjedő időszakot jelenti. A feudális-rendi perjogot azonban erőteljesen partikulárisnak minősíti, kis túlzással „ahány bíróság, annyifajta eljárás” létezett.⁹ Varga Endre hasonlóan úgy látja, hogy a késői és hanyatló feudalizmus eljárásjogát (legalábbis kezdetben) az anarchia, a jogbizonytalanság, a merev alakosságok, a jogi ismeretek hiánya jellemezte. Az 1526 utáni eljárásjogot ő is már nyomozóelvínek tekinti.¹⁰

Az inkvizitórius processzus legfontosabb jellemzője a hivatalból indult vizsgálat volt, amelyet előkészítő/előkészületi szakasznak is aposztrofálnak.¹¹ Szerzőnként változatos azonban az elnevezés. Mezey Barna szerint e

Madarász Viktor: Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt (1859)¹⁵

fázis „vizsgálati vagy nyomozati szakasz” volt,¹² míg Varga Endre kiemeli, hogy a feudális-rendi eljárásjogban (a polgári korszakkal szemben) nem vált el a nyomozás és a vizsgálat, hanem a kettő „egybefolyt”, ezért ezt összefoglalóan investigatiós szakasznak nevezi (hasonlóan látja ezt Béli Gábor is).¹³ Vuchetich Mátyás korának eljárását (ez már a 18. század végét jelenti) így jellemzi:

„Magyarországon vegyes inkvizitórius rendszerű eljárást alkalmazunk, amely általános és speciális inkvizícióval (vizsgálattal) kezdődik, ami a bíró hivatalos kötelességéhez tartozik, de mindazonáltal, hogy a bíró ne peres félként tűnjön föl, az illetékes bíró mellett fellép a megyei fiscus (kincstár) nevében eljáró tisztí közügyvéd, aki közvádlóként szerepel.”¹⁴

Az, hogy mi volt a vizsgálat célja, az inkvizitórius rendszer alapkoncepciójából ered, bár a hazai viszonyokra ezt többféleképpen fogalmazzák meg.¹⁶ Katona Géza szerint a nyomozóelvívű struktúrában a cél (az officialitásnak megfelelően) a bűncselekmény és tettesének felderítése és bizonyítása, amely bírói feladat. Az *inquisitiót* úgy határozza meg (Bodó Mátyást idézve), mint minden, ami „az igazság kinyomozásához és kifürkészéséhez kell”, továbbá (Husztly István nyomán) ténybeli információgyűjtés törvényes módon, amelynek alanya a hivatalból eljáró bíró. Utal rá továbbá, hogy a késői feudalizmus meghatározásaiban visszaköszön állandó elemként az

igazság kiderítése is.¹⁷ Mezey Barna úgy foglalja össze, hogy a vizsgálati stádiumban az officialitás alapján a hatóság hivatalból próbálta felderíteni a bűncselekményt. Ennek során (kötött rendszerben) bizonyítás folyt, ezért idehelyeződött át (a perszakaszról) az eljárás súlypontja is. A vizsgálat során ennek megfelelően kihallgatások, szemlék, szakértői vizsgálatok történtek.¹⁸ Varga Endre formai oldalról közelítve, az *investigatiót* úgy határozza meg mint a nyomozásra feljogosított hatóságoknak mindazon cselekményét, amelyet „a bűneseteknek a törvényszéki eljárást megelőző kivizsgálására eszközöltek”. Ő is idesorolja a gyanúsított kihallgatást, a „tanúszedést” és tanúkihallgatásokat, a szemlék, vagy „látlet felvételét”.¹⁹ Vuchetich Mátyás szerint pedig a vizsgálat lényege, hogy a bíró „ismeretet szerezzen a bűncselekmény létéről és annak elkövetőjéről; ez ismerethez ún. inkvizíció, vizsgálat útján jut el” (később már a „bizonyosságot szerez” kifejezést használja).²⁰

Centrális kérdés az is, hogy ki volt, aki a vizsgálatot végezte. Mezey Barna szerint a feudális-rendi jogban a vizsgálatot, egyben vádemelést, de gyakran az ítélezést is egy személyben végző, az ún. *inquirens* volt (amelyet szerinte nyomozóbírónak vagy vizsgálóbírónak lehet fordítani, de ez nem azonosítható a későbbi vizsgálóbíróval). A bírák kapcsán megjegyzi, hogy az vagy eseti jelleggel választott bíró volt, vagy e funkciót közigazgatási tisztviselők látták el (amelyhez sokáig jogi végzettség sem kellett). Később, a 17–18. században megjelent a tisztí

ügyészi funkció (amely szintén nem azonosítható a mai ügyésszel), kiszorítva a közigazgatási hivatalnokokat az *inquirensi* pozícióból.²¹ Katona Géza már hivatkozott megállapítása szerint a vizsgálat végzője mindig hivatalból eljáró bíró.²² Varga Endrénél differenciáltabb a meghatározás: területtől függően a vizsgálatot végezheték a nagybirtokokon a tiszttartó vagy az ispán, a városokban a városkapitány és közegei, a vármegyében korábban az alispán majd később a szolgabíró.²³ Béli Gábornál pedig részletesebben: a generális vizsgálatra a főispán vagy az alispán, míg a konkrét ügyek vizsgálatára maga a bíró lehetett jogosult, amely jelenthetett városi bírót vagy szolgabírót, továbbá a bíró, a városi vagy a megyegyűlés utasítására jogosult lehetett valamely официális is, amely alatt értendő a városkapitány, a városi esküdtek, a szolgabírák esküdtjei, olykor két megyei esküdt, vagy a megyei biztos.²⁴ Vuchetich Mátyás szerint a vizsgálat lefolytatása az illetékes „büntető igazságszolgáltatási hatóságok” feladata, ami a magyar jog szerint bírakat jelent, de a vizsgálatot ténylegesen a megyékben a szolgabírák és az esküdtek, más ítélkező hatóságoknál az erre kiküldöttek végezték.²⁵ Összegezhetjük tehát, hogy a vizsgálat letéteményesét csak összefoglalóan nevezték bírónak, azt betölthették: közigazgatási hivatalnokok, de akár választott „laikus” személy is.

4. A vizsgálobíró a polgári korszak kezdetén

E korszakot illetően elsőként a 1843/44. évi eljárási tervezet érdemes említeni, amely egy modernebb vádelvű perrendet képzelt el. A vizsgálat letéteményesei a „bűnvizsgáló bírók” lettek volna: a megyében a járási szolgabíró egy esküdttel, a szabad királyi városban a városkapitány és egy jegyző, a jászkun területeken a községi főbíró és egy jegyző (de a közvádló ügyésznek a vizsgálatra nem lett volna befolyása, viszont ő a kizárólagos vádemelő és vádképviselő).²⁶

Az 1853. évi császári pátenssel az egész osztrák birodalomra irányadó büntető perrendtartás a nyomozóelvű rendszer felé fordult vissza. Az eljárás vizsgálati kezdődött, amelynek végzői már a járásbírók és törvényszékeken működő vizsgálobírók. Szinte kizárólagos joguk volt a vizsgálat megindítására (az ügyész csak kivételesen, sürgős esetben volt jogosult), és a teljes bizonyítás lefolytatása a feladatuk volt. A vizsgálatot a vizsgálobíró zárta le vádhatározattal, és az ügyész csak ennek, valamint a vizsgálati iratok alapján volt jogosult elkészíteni a vádirátványát.²⁷

Az osztrák perrendtartás néhány éves alkalmazása után 1861-ben az Országbírói Értekezlet az 1848 előtti eljárás visszaállítását rendelte el. A helyzet nehézségét az adta, hogy nem volt egységes kódex, amelyet a joggyakorlat előbb Pauler Tivadar részben eljárásjogi tárgyú tankönyvével, majd a Csemegi Károly által kidolgozott – de el nem fogadott – ideiglenes eljárási szabályzattal (az ún. Sárga Könyvvel) igyekezett pótolni.²⁸ Degré Alajos rész-

letezi, hogy a Sárga Könyv csaknem huszonnyolc évig alkalmazásban volt. (E rendszert már a Bp. váltotta fel, így a hatályba sosem lépett tervezetek vizsgálatra vonatkozó rendelkezéseit nem ismertetem). E joganyag is nagy hangsúlyt fektetett a vizsgálatra, amelynek letéteményese továbbra is a vizsgálobíró volt. A vizsgálobíró „előnyomozást” is végezhetett, amelynek eredményeként döntött arról, hogy szükség van-e vizsgálatra. Utóbbit az ügyész indítványára szintén a vizsgálobíró rendelte el. A vizsgálat főszabályként kötelező volt, és azt csak a vizsgálobíró vezethette, de kivételesen (csekélyebb súlyú bűncselekményeknél egyéb feltételekkel) mellőzni lehetett a vizsgálatot; ilyenkor ügyészi indítványra közvetlenül a „végtárgyalásra” kerülhetett sor. A vizsgálat befejezésekor került az ügy az ügyészhez, aki indítványozta a vád alá helyezést. Degré Alajos azonban a joggyakorlat hibájaként rója fel, hogy a vizsgálat túlsúlya folytán a tanúkat a tárgyaláson sok esetben ki sem hallgatták, pusztán a vizsgálobíró előtti vallomásokot olvasták fel.²⁹

5. A vizsgálat és a vizsgálobíró megjelenése az első kódexben

Első kódexünk, a Bp. francia mintára átvette, de valójában egyben a magyar hagyományokat folytatva szabályozta a vizsgálati szakaszt, amelynek végzője ezután is a vizsgálobíró volt.³⁰ A kodifikációt illetően tehát a Bp. intézményesítette elsőként a vizsgálobírót, de valójában csak az eljárásjogot tekintve, ugyanis – ahogy később látni fogjuk – egyes korábbi szervezeti jellegű jogszabályok már egyértelműen „számolnak” a vizsgálobíróval. A jogtudományban csak előkészítőnek nevezett fázist Finkey Ferenc így definiálja: „A bűnvádi per előkészítésének nevezzük a per adatainak kipuhatólását s összegyűjtését, melyek által a vádló és a bíróság tájékoztatva lesz az elkövetett bűncselekmény és annak elkövetői felől.” Hozzáteszi: „A per előkészítésére minden, de kivált a súlyosabb bűnügyekben nagy szükség van, mert vannak oly perbeli cselekmények, melyeket a bíróság maga nem végezhet, de a melyek nélkül a per meg sem indítható.” Míg a korábbi gyakorlat „előnyomozást” és „rendes vizsgálatot” különböztetett meg, addig a Bp. az előkészítő eljárás két szakát ismeri, a nyomozást és a vizsgálatot.³¹

A miniszteri indokolás részletezi, hogy vitákat követően a Bp. végül nem a francia mintát, hanem az ún. fakultatív vizsgálatot fogadta el:

„[...] a vizsgálat csak azokban az esetekben biztosítéka az anyagi igazság érvényesültének, a hol reá szükség van. Mikor már a nyomozás teljesen tisztázta az ügy állását, a vizsgálat csak teher, mely szaporítja a bíróság teendőit, elhúzza a per érdemleges eldöntését, továbbra is bizonytalanságban tartja a terhelteket s reá egyenesen káros is lehet.”

Elvi tételként szerepel az indokolásban, hogy bírói vizsgálat sem indulhat vádló akarat nélkül, ahogyan vád nélkül

nem folyhat ítélező tevékenység sem.³² Fontos továbbá az a megállapítás, hogy „A bíró csak az előkészítő eljárásban foglalkozik a bizonyítékok egybegyűjtésével. A főeljárásban más bíró működik, ki nem nyomoz, csak határoz.”, azaz a vizsgálóbíró ki van zárva az ítélethezából (lásd Bp. 65. § is).

6. A vizsgálat célja, szerepe a Bp.-ben

A Bp. tehát a (per)előkészítés két fázisát ismerte: a nyomozást és a vizsgálatot. A vizsgálóbíró szempontjából nyilvánvalóan az utóbbinak van szerepe, de röviden vázolni indokolt a két szakasz közti különbségeket is. A vizsgálat és a vizsgálóbíró nyilvánvaló kapcsolatát jól írja le Vámbéry Rusztem: „A vizsgálat a vizsgálóbíró tevékenysége [...]”.³³

A 83. § szerint a nyomozás

„[...] azoknak az adatoknak kipuhatólása és megállapítása, melyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékozására szükségesek. A nyomozás a határon túl nem terjedhet.”

A 102. § alapján pedig a vizsgálatot

„[...] azoknak az adatoknak bírói kiderítése és megállapítása, melyek alapján eldönthető, hogy van-e helye a főtárgyalás elrendelésének, vagy hogy meg kell-e szüntetni a bűnvádi eljárást. A vizsgálat az e cél szabta határokon túl nem terjedhet.”

Vargha Ferenc szerint a nyomozás jellemzője, hogy annak korlátlan ura az ügyész, de azt főszabályként a rendőri hatóságok teljesítik. Az ügyész „dirigensi” szerepe a nyomozás befejezéséig tart, és ügyfélé válik, mihelyst vizsgálatot indítványoz. Utóbbi esetben a vizsgálóbíró felé már utasítási joga nincs. A vizsgálat viszont már bírói eljárás, így azt megszüntetni sincs joga az ügyésznek, ezért a legmarkánsabb különbség, hogy a vizsgálat megszüntetése *res iudicatát* jelent, míg a nyomozás megszüntetésének nincs ilyen következménye. Látszólagos különbség szerinte a két szakasz eltérő törvényi célja, mert mindkét forma arra irányul, hogy az ügyész dönthesse a vádemelésről, vagy nyomozás esetén a megszüntetésről, vizsgálat esetén pedig (mivel megszüntetésről csak a vizsgálóbíró dönthet) a vád elejtéséről. Vargha Ferenc maga is felteszi a kérdést a kettősség szükségességéről. Arra jut – a kötelező esetek alapján –, hogy a vizsgálat célja nem lehet más, mint garancia, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények esetén bíróság által felvett bizonyításra kerüljön sor az anyagi igazság céljából. Felhívja viszont a figyelmet, hogy míg a vizsgálat nehézkes és lassú (figyelemmel a vádtanács közbeékelődő szerepére is), addig a nyomozás gyorsabb, ami lehetőséget ad a főtárgyalás mielőbbi megtartására.³⁴ Uzonyi Géza hasonlóan úgy látja: az eltérő törvényi célok látszólagosak, „mert az elérni szándékolt eredmény [...] egy és ugyanaz”: van-e alap a vádemelésre, vagy nincs. A jog-

alkotói cél szerinte az volt, hogy felszámolják azt a korábbi megoldást, miszerint minden nyomozást vizsgálat kövessen.³⁵

A törvényiszöveg alapján megállapíthatjuk, hogy tartalmilag, a bizonyítást illetően nem volt sok különbség a nyomozás és a vizsgálat között. A nyomozás sem jelentett pusztán adatgyűjtést, mert a Bp. 96. § felhatalmazta a rendőri hatóságokat, hogy bárkit kihallgassanak, és engedte a törvény X. és XIII. fejezetében írt intézkedések (a terhelt és a tanúk kihallgatásának részletes szabályai) alkalmazását is. A 98. § pedig – bár bírói engedéllyel, vagy halaszthatatlan esetben anélkül is – lehetővé tette a szemle, lefoglalás, motozás, házkutatás elrendelését is. A vizsgálat kapcsán pedig az derült ki a Bp. rendelkezéseiből (117–127. §-ok), hogy a vizsgálóbíró minden érdemi bizonyítási cselekményt elvégezhetett (a terhelt és a tanúk kihallgatása, szemle lefolytatása stb.) a „való tényállás megállapítása” érdekében, annak kikötésével, hogy a nyomozás cselekményei csak kivételesen ismétlődnek meg.

7. A vizsgálat elrendelése a Bp.-ben

E szabályokat a Bp. IX. Fejezete részletezi. Itt csak a vizsgálóbíró tevékenységét és a későbbi kritikák alapjául szolgáló lényeges momentumokat emelem ki. Az első lényeges kérdés, hogy mikor kellett vizsgálatot tartani. A magyar szabályozás tehát a fakultatív rendszert honosította meg. A Bp. 103. §-a részletezi előbb a kötelező vizsgálat két esetét, amelyet a Bp. büntetési nemhez, illetve tételhez köt, azaz csak súlyosabb bűncselekmények esetén volt helye: olyan büntett esetben, melyekre a törvény halálbüntetést vagy életfogytig tartó fegyházbüntetést rendel, továbbá főszabályként (kivétellel) öt évet meghaladó, határozott tartamú szabadságvesztéssel büntetendő cselekményeknél. Emellett a Bp. három feltételes esetet is meghatároz, amikor csak lehetséges a vizsgálat (például törvényszék elé tartozó bűncselekmény esetén, ha azt az ügyész indítványozza).

A vizsgálat elrendelése kapcsán tudni kell, hogy a vizsgálatot a nyomozás megelőzte. Ezért még a 101. § rögzíti, hogy „a nyomozás befejezendő, ha vizsgálat indítványozására [...] elegendő adat van”. A 104. § pedig előírta, hogy a vizsgálat elrendelését a vizsgálóbírónál kellett indítványoznia a vádlónak, amelyben meg kellett jelölni a bűncselekményt, amelyre nézve a személyt, aki ellen és az okokat, amelyek alapján a vizsgálatot kérték (és csatolni kellett hozzá a nyomozás anyagát is). A vizsgálat elrendeléséről vagy mellőzéséről a vizsgálóbíró határozott, azzal azonban, hogy a vádlói indítvány (vagy kellően indokolt terhelti) esetén – ha a cselekmény miatt bűnvádi eljárásnak helye van – az elrendelés kötelező volt (105. §).

A korábban már említett – a bírói vizsgálatához is megkövetelt – vádhoz kötöttség és tettazonosság vizsgálati szakaszbeli megvalósulása a 106. § azon rendelkezése, miszerint „a vizsgálat csak az indítványban megjelölt tetterre nézve és csak az ezzel terhelt egyén ellen rendelhető

el”. Itt szerepel azonban a Bp. később leginkább problémásnak vélt, kivételesen a hivatalbóliságot is lehetővé tevő előírása:

„Ha a vizsgálat folyama alatt annak más tette, vagy más egyén ellen való kiterjesztése is szükségesnek mutatkozik; a vizsgálóbíró köteles az el nem halasztható vizsgálati cselekményeket ez irányban hivatalból is teljesíteni [...]”

Jelentőséggel bír továbbá a 117. § is, amely szerint

„A vizsgálóbíró a vizsgálat folyamában hivatalból, indítvány bevétele nélkül is köteles megtenni mindazokat az intézkedéseket; a melyek a való tényállás megállapítása s a tettes és a részes kinyomozása végett szükségesek.”

Jól látható, hogy a törvény a bírói vizsgálatnál a vádelv mentén garanciálisan indítványhoz kötöttséget ír elő, amelynek révén a bíróság – szemben az inkvizitórius rendszerek vizsgálóbíróival – hivatalból, saját döntésre vizsgálatot sem rendelhetett el, ezen felül pedig kötve is volt az indítványban foglalt tethez, személyhez. A törvény azonban kivételt alkotott, mert egyes (alapvetően halaszthatatlan) esetekben a hivatalbóli bírói intézkedést megengedte. Arra is figyeljünk fel továbbá, hogy a törvényi megfogalmazás alapján vádlói indítvány megléte esetén kvázi kötelező volt elrendelni a vizsgálatot.

8. A vizsgálat lefolytatása a Bp. szerint

A vizsgálóbíró a vizsgálat során valódi nyomozó tevékenységet folytatott, azaz maga (vagy „segédszemélyzete”) például szemlét tartott, kihallgatta a terheltet, tanúkat, szakértői vizsgálatot rendelt el (és ezeket már saját döntése alapján, külön indítvány nélkül végezhetette!³⁶ – 118. §), és mindezeket az anyagi igazság érdekében végezte. A Bp. 117. § (3) bekezdése azonban azt a „könnyítést” írta elő, hogy a megelőző nyomozáshoz képest csak azok a bizonyítási cselekményeket kellett a vizsgálat során megismételni, amelyek főtárgyaláson való felvétele „hézagos voltuk miatt” kétséges. Vargha Ferenc szerint azonban a vizsgálóbíró nem volt nyomozó hatóság, az ügyészhez képest a rendőrhatalóságokkal mellérendelt viszonyban állt, azokat legfeljebb megkereshette, de nem utasíthatta.³⁷

A vizsgálat végpontjáról, lezárásáról is érdemes röviden szólni. A 128. § szerint „a vizsgálóbíró köteles a vizsgálatot megszüntetni, ha a vádló a vádat elejti, és a vád képviselőjét a [...] sértett át nem veszi.” Lényeges látni itt is a vádelv „szellemét”, sőt maga a törvény is a vádelv szót alkalmazza (holott valódi vádemelés nem volt), amely pedig a vizsgálat megszüntetését kellett, hogy eredményezze. Egyéb esetekben azonban a vizsgálatot csak a vádtanács vagy az ítélőbíróság szüntethette meg.³⁸ A vizsgálat befejezését követően egyébként a 129. § rendelkezé-

sei alapján a vizsgálóbíró értesíti a feleket, majd az iratokat megküldte az ügyésznek. (Egyes esetekben a felek kérhették a vizsgálat folytatását.)

9. A vizsgálóbíró személye, szervezeti háttere

A Bp. a vizsgálóbíró személyéről – azaz, hogy milyen státuszú bíróról van szó – nem szól, a törvény IX. Fejezetének II. „A vizsgálatot teljesítő bírák és a vádtanács” című alfejezete „megtévesztő módon” erről nem rendelkezik, pusztán illetékességi és megkeresési kérdésekről (109. §). Ahogy azonban korábban már említettem, egyes jogszabályok már a Bp. előtt is tartalmaztak a vizsgálóbíróra irányadó rendelkezéseket, amelyek a Bp. hatálybalépését követően világosan összekapcsolódtak az eljárás kódex ilyen előírásaival. Ki, milyen státuszú személy volt tehát a vizsgálóbíró? Kétségtelen, hogy bíró volt, ám pontos státusza csak – az egyébként a Bp. hatálybalépése előtt született – 1891. évi XVII. törvénycikkből tűnik ki.³⁹ E törvény 33. §-ából az olvasható ki, hogy a vizsgálóbíró a törvényszékeken működő „önálló” bíró volt, kifejezetten ilyen feladatokra. A vizsgálóbírót és állandó helyettesét a törvényszéki bírák sorából két évre az igazságügyi miniszter rendelte ki (amely ismételtető volt). A törvény miniszteri indokolása rámutat:

„Az 1871:XXXI. tc. 6. §-a azt rendeli, hogy vizsgálóbírák rendszerint törvényszéki bírák alkalmaztassanak. Csekélyebb fontosságú ügyekben azonban vizsgálóval törvényszéki jegyzők is megbízhatók. A gyakorlatban e törvényszakas végrehajtása oda fejlődött, hogy csaknem túlnyomólag tapasztalatlan, kezdő jegyzők, aljegyzők, sőt joggyakornokok teljesítették a vizsgálatokat. És a törvényszéki bírák közül is - mivel az állás terheitől legtöbb bíró szabadulni óhajtott - rendszerint nem a legkiválóbb bírák közül rendeltetett ki a vizsgálóbíró. Legtöbbször tekintet nélkül arra történt a kirendelés, bir-e az illető a vizsgálóbírói állásra a kellő hajlammal, fizikai és szellemi erővel.”

Az akkor újként bevezetett szabályozás tehát kifejezetten hatékonysági, szakmai szempontokat mérlegelt, azaz, hogy a vizsgálóbírói feladatra is – amely úgy tűnik, hogy nem a legnépszerűbb volt – rátermett, képzett bírákat jelöljenek ki.⁴⁰

A törvény számol a munkateher kérdésével is. Egyrészt lehetővé teszi „elegendő elfoglaltság hiányában” a vizsgálóbíró más bírói teendővel megbízását, másrészt a törvényszék elnöke a vizsgálóbíró segítségére egy vagy több albírót vagy törvényszéki jegyzőt, illetőleg aljegyzőt rendelhetett ki. Az albírók a vizsgálóbíró vezetés alatt vizsgálatok teljesítésével vagy egyes vizsgálati cselekményekkel voltak megbízhatók. A jegyző vagy aljegyző pedig egyes vizsgálati teendőket a vizsgálóbíró utasítása és ellenőrzése mellett végezhetett (azonban például vizsgálati fogságot, lefoglalást nem rendelhetett el.) Az

indokolásból kiderül azonban, hogy a fenti helyettesítési feladatok ellen „nem foroghat fenn semmi aggály”, mert jegyzőül „más, mint a ki bírói képesítettséggel bír, ki nem nevezhető”.

10. Működés, hatékonyság, számadatok

A vizsgálatok számáról, mennyiségéről, minőségéről hivatalos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, de néhány korabeli szerző tudósításából levonhatunk következtetéseket. Vámbéry Rusztem például azt mondja, hogy a fakultatív vizsgálat bevezetése folytán, a vizsgálóbírók tehermentesítése révén az eljárások gyorsabbak lettek és egyben a vizsgálatok alaposabbak is; illetve a vizsgálatok fokozatosan visszaszorultak a nyomozással szemben. A szerző által közölt adatok szerint, míg 1901-ben még 52 468 esetben volt nyomozás és 11 928 esetben vizsgálat, addig 1906-ban már a nyomozások száma 78 776-ra emelkedett, míg a vizsgálatoké 4 561-re süllyedt; 1913-ban pedig már 107 930 új nyomozás indult a királyi ügyészségeknél, és 5 159 esetben indítványozott vizsgálatot az ügyészség. Vámbéry ebből azt a következtetést is levonja, hogy az ügyészség olyan gyakorlatot kezdett folytatni, amely a vizsgálat elkerülését célozta, és a nyomozást teljes körűvé igyekezett tenni.⁴¹

A nyomozással kapcsolatos tapasztalatait összegző Rédey Miklós (aki írása idején rendőrkapitány volt) kritikus a törvény eredeti szövegéből következő, a rendőrhatalmi nyomozás hatókörét csökkentő rendelkezésekkel is: „a törvény végrehajtásának első hetében bebizonyult azonban, hogy a nyomozatoknak ilyen szűk korlátok közé szorítása merőben tarthatatlan”. Egy belügyminiszteri rendelet⁴² ezért azt írta elő, hogy „a nyomozás feladata a tényálladéokra vonatkozó adatoknak olyképp való összegyűjtése, hogy azok alapján a bírósági vizsgálat lehetőleg mellőzhető s az ügy közvetlenül az ítélő bíróság elé vihető legyen”. Így „az év végére odáig fejlődött a nyomozás, hogy valóságos vizsgálatná lett”.⁴³ Néhány számadatot Rédey Miklós is említ. Elsőként azt, hogy a nyomozásokat illetően Budapesten (1899-ről 1900-ra) 21 497-tel megnőtt az ügyek száma (67 059-ről 88 556-ra), míg ebben az időszakban csak kétszázat nem sokkal meghaladó ügyben rendeltek már el vizsgálatot (beleszámítva a kötelező eseteket is).⁴⁴

11. A jogintézmény mellőzése és kritikái

A gyakorlatban tehát a vizsgálat és a vizsgálóbíró (ötven évig) működött. A Bp.-t felváltó 1951. évi III. törvény azonban már sem a nyomozás–vizsgálat kettősségét, sem a vizsgálóbíró intézményét nem tartotta meg. A törvény indokolása csak annyit rögzít:

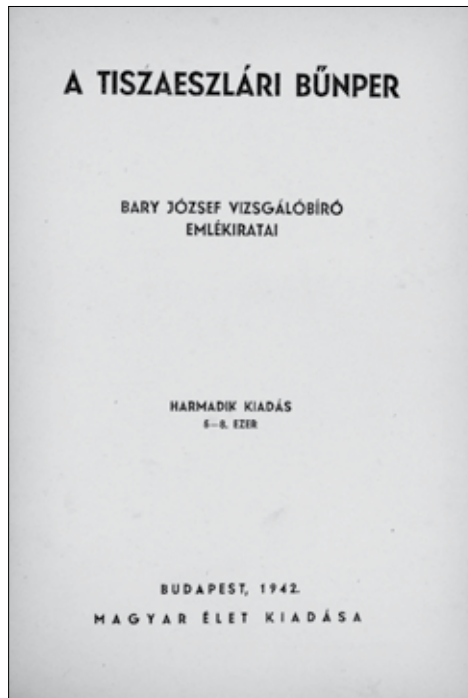
„A Bp.-nak a tárgyalást megelőző bírósági eljárásra vonatkozó szabályai jelentősen módosultak, a vizsgálatra vonatkozó rendelkezései már nincsenek hatályban, a vád alá helyezési eljárás kiküszöbölődött [...]”.

Kevésbé ismert azonban, hogy a vizsgálatot nem az új kódex szüntette meg, hanem még annak (1951. január hó 1. napi) hatálybalépését megelőzően „a bűnvádi ügyekben a vizsgálat megszüntetéséről” szóló 1950. évi 12. tvr. A jog-

szabály 1. §-a szerint: „A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény (Bp.) és az azt kiegészítő jogszabályok akként módosulnak, hogy bűnvádi ügyekben vizsgálatnak nincs helye.” A 2. § pedig előírta, hogy azokat az eljárási cselekményeket, amelyeket a Bp. a vizsgálóbíró hatáskörébe utal, a továbbiakban az államügyészség teljesíti. Az indoklás nem áll rendelkezésre, így az átalakítás pontos okát nem ismerjük.⁴⁵ A korszak egyeduralgó kommentárja⁴⁶ és tankönyve szintén nem említi okokat. Utóbbi csak összefoglalóan utal rá, hogy a szocialista forradalom „lépésről lépésre összetörte a burzsoá államgépezetnek bírósági szervét is és eljárásjogi intézményeit is”; ennek keretében pedig a vádtanácsot 1946-ban, a vizsgálatot és a vizsgálóbíró intézményét pedig 1950-ben.⁴⁷

Az ötvenévnvi alkalmazás mellett azonban nem hallgatható el, hogy a bírói vizsgálat szükségessége, sőt elvi alapjai már a saját korá-

ban is vitákat váltott ki. Balogh Jenő a Bp. kommentárjában kifejti, hogy a vegyes rendszerekben (már a 1808. évi francia törvényben is) a vádelv feltétlenül megkövetelné, hogy bírói eljárás – így bírói vizsgálat is – csak vád (indítvány) alapján történhessen. Ezzel szemben a vegyes kódexek a legtöbb esetben – bizonyos mértékben – megengedik, hogy a vizsgálóbíró hivatalból is eljárhasson. Azt is kifogásolja, hogy a vizsgálatok során a legtöbb esetben nem érvényesül a váddal való rendelkezés sem, azaz a vádelejtés nem eredményezi a vizsgálat megszüntetését. Ezért a szerző úgy látja, hogy a vádelvvel már az sem fér össze, ha a vizsgálóbíró ügyészi indítvány hiányában, ha-

Bary József vizsgálóbíró könyv formájában adta ki a tiszaezslári ügy vizsgálatával kapcsolatos emlékeit.

laszthatatlan esetben letartóztatást rendel el, vagy bizonyítást vesz fel.⁴⁸

Vámbery Rusztem is megjegyzi a vádlói indítványhoz kötöttség kapcsán, hogy ez alapvetően a tettazonosság gondolatát fejezi ki itt, és megfelel a védelvnek. Ha azonban a vizsgálat más tette vagy más személyre is kiterjeszhetőnek tűnik, akkor ezt a vizsgálóbíró „hivatalból, tehát vád nélkül” teszi meg, „midőn tehát az eljárás érdeke kívánja, a védelv hátrálni kénytelen a gyakorlati élet előtt”.⁴⁹

Angyal Pál szintén kifejezésre juttatja, hogy a vizsgálóbíró hivatalbóli eljárása a védelv áttörését jelenti.⁵⁰ Ő egyébként a vizsgálatban a bírói függetlenség garanciáját látja, olyan értelemben, hogy a vizsgálóbírói adatgyűjtés a bírósági bizonyítás része, amely így nem marad a felek, különösen a vádló kezén, amely egyoldalúságra vezetne. Épp ezért a vizsgálat csak látszólag szolgál a vádló tájékoztatására, hiszen ténylegesen a bíróságot tájékoztatja, és a főtárgyalást készíti elő. Ő is kifejezésre juttatja ugyanakkor, hogy vizsgálat esetén csak főszabály a tettazonosság, és a hivatalbóli kiterjesztés esetén „a védelven esik csorba, amely azonban enyhül, ha figyelembe vesszük, hogy a legalitás elvénél fogva ily esetben amúgy is tartozik az ügyész vádat emelni”.⁵¹

Finkey Ferenc is kevésbé látja problémásnak a vizsgálóbírói hivatalbóli eljárás kivételes lehetőségét. Szerinte ez csak látszólag ellentétes a védelvvel. Az eljárás érdekeinek kockázatát jelentené ugyanis, ha a vizsgálóbíró nem illethet meg ilyen jog. A szerző is egyfajta garanciát és a bírói függetlenséget látja a bírói vizsgálat lehetőségében, mert ezáltal az előkészítő tevékenység „nem a vádló egyoldalú nyomozása alapján, hanem pártatlan bírói személy minden oldalra kiterjedő kutatása után kerül a főtárgyalásra”.⁵²

Később a szocialista jogtudomány is kritikusan állt a vizsgálóbíróhoz. Szabóné Nagy Teréz úgy véli, e jogintézmény révén vált a „burzsoá” büntetőeljárásban a védelv,

illetve a funkciómegosztás fiktívvé. Az ugyan nem vitatható szerinte, hogy a vizsgálóbírói intézmény elvileg az előkészítő eljárás kontradiktóriusságát célozta (sőt korlátozott ügyfélnyilvánosságot is lehetővé tett egyes esetekben), ráadásul egy független bíró részvételével, azonban végső soron a vizsgálat nem volt más, mint a bűnüldöző funkció teljesítése bírósági személy által. Szabóné rámutat, hogy mindezeket már a Bp. korszakának egyes jogászai is kritizálták, és volt, aki kimondta, hogy a vizsgálóbíró azon hozzáállásával, hogy a későbbi vádemelést sikerességét igyekezett megalapozni, végső soron maga lett vádlóvá.⁵³

Hatályos jogunkban már nincs vizsgálóbíró. Bár van vizsgálat, azonban annak szerepe – itt nem részletezetten – egészen más.⁵⁴ Teljesen eltérő szerepe van a nevében hasonló nyomozási bírónak, aki azonban a nyomozási tevékenységben egyáltalán nem vesz részt, csak a Be. által a bíróhoz delegált döntéseket hozza meg a nyomozás során (tipikusan letartóztatás elrendelése, hosszabbítása stb.).⁵⁵ Napjainkban valójában nincs indok a vizsgálóbíró visszavezetésére, ez nézetem szerint a már érintett, a funkcióelválasztást és a védelvet érintő problémákat élesztené újjá. Tény, hogy a bírói funkció jelenléte a nyomozási szakaszban erőteljes garanciális elemeket hordoz magában. Úgy vélem azonban, hogy a bírói nyomozási cselekményekben való aktív részvétele (gyakorlatilag nyomozás végzése) már ellene hat e garanciáknak, ugyanis azzal a már említett védelv, illetve a funkcióelválasztás elve sérülhet (ha másként nem, látszatában, hiszen a vizsgálóbíró jellemzően a modern jogokban sem járhat el perbíróként). Utóbbi elvek viszont – összefüggésben a bírói függetlenség elvével is – fokozottabban védendő princípiumok, mintegy a modern védelmi eljárások gerincét adják. Ezért a bírói feladat nyomozás során történő megjelenítésére és az ebből fakadó garanciák biztosítására alkalmasabbak a hazai jogban is meglévő nyomozási bírói feladatkörök deklarálása.⁵⁶

SZÉKELY, GYÖRGY LÁSZLÓ

Der Untersuchungsrichter und die Untersuchung im alten ungarischen Strafverfahren

(Zusammenfassung)

Der Untersuchungsrichter ist eine repräsentative Figur der Kriminalgeschichte, die aber in Europa durch lange Zeit auch bei Strafprozessen eine maßgebliche Person war. Der Untersuchungsrichter erschien im kodifizierten Recht mit dem Gesetz 33 im Jahr 1896 (nach dem Vorbild des französischen gemischten System Kodex von 1808), die gerichtliche Untersuchung war aber in Ungarn schon auch davor bekannt, während des Feudalismus. Das Rechtsinstitut wurde aber in unserem Land schließlich in 1950 aufgehört, es gibt aber Länder (Frankreich, Belgien), wo der Untersuchungsrichter auch noch heutzutage funktioniert. In meiner Studie gehe ich zunächst die historischen Vorläufe der Entwick-

lung der Phase von Untersuchungsprozess über, dann werde ich aus Sicht der Untersuchung und des Untersuchungsrichters analysieren, zuerst den im ungarischen feudalen Recht bezeichnenden Prozess, später den im bürgerlichen Zeitalter bezeichnenden Kriminalprozess. Danach werde ich im Detail übersehen, was die Regeln des ersten ungarischen Kodexes bezüglich der Untersuchungsverfahren und des Untersuchungsrichters waren, mit den praktischen Erfahrungen des Zeitalters. Letztlich wurden die wichtigsten rechtswissenschaftlichen Kritiken bezüglich des Untersuchungsrichters und die möglichen Ursachen des Aufhörens des Rechtsinstitutes in Kenntnis gesetzt.

SZÉKELY, GYÖRGY LÁSZLÓ

The investigating judge and the investigation in the old Hungarian criminal procedure

(Abstract)

The investigating judge (or examining magistrate) is a characteristic figure of the crime stories, but it was also a significant person of the criminal process in Europe for several centuries. In the codified law of Hungary the investigating judge appeared with the first criminal procedural code: the Act No. 33 of 1896 (on the model of the French mixed system of the criminal procedural code of 1808), but the investigation phase of the criminal process conducted by a judge had been already known in the feudalism as well. This legal institute was finally abolished in our country in 1950, but there are countries

(for example France) where the investigation judge still operates nowadays as well. In my study I first review the historical antecedents of the development of the inquiry phase, and then analyse the legal characteristic of the inquiry and the investigation judge in the feudalism and in the civil era. After this I overview the main legal rules of the inquiry phase and the investigation judge in the first Hungarian criminal procedural code, and the legal practical experiences of this era. Finally I present the most important criticisms of this legal institute and the possible reasons of its termination

Jegyzetek

- ¹ A kriminalisztika alapművének számítókézikönyv is vizsgálóbírók számára íródott: GROSS, Hans: *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik* (1893). Nem mellesleg Gross egy ideig maga is vizsgálóbíróként tevékenykedett.
- ² DELMAS-MARTY, Mireille – SPENCER, J. R. (eds.): *European Criminal Procedures*. Cambridge, 2006., Cambridge University Press, 97. p. (Belgium), 229–230. p. (Franciaország). A továbbiakban jogösszehasonlításra nem töreksem.
- ³ BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferenc: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata. Első kötet*. Budapest, 1898. Grill Károly, 145–146. p.
- ⁴ FINKEY Ferenc: *A magyar büntető eljárás tankönyve*. Budapest, 1908. Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, 26–27. p.; ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. I. kötet*. Budapest, 1915. Athenaeum, 17. p.; VÁMBÉRY Rusztem: *A bűnvádi perrendtartás tankönyve*. Budapest, 1916. Grill Károly, 10. p.; BOTOS Gábor: *A büntetőeljárás jog története*. Budapest, 2000. Pázmány Péter Tudományegyetem, Jog- és Államtudományi Kar, 21. p.; HORVÁTH Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I.*, Budapest, 1997. Nemzeti Tankönyvkiadó, 80. p. A kodifikációt (Bp.) megelőző időszak kapcsán kétféle forrásra támaszkodom: egyrészt a 19. század végi 20. század eleji magyar eljárásjogászok műveire, másrészt a modern jogtörténelemek megállapításaira.
- ⁵ FINKEY 1908. 27–28. p.; ANGYAL 1915. 17–19. p.; VÁMBÉRY 1916. 12–13. p.; BOTOS 2000. 22–23. p.; HORVÁTH (szerk.) 1997. 80. p.
- ⁶ BALOGH – EDVI ILLÉS – VARGHA 1898. 145–151. p.
- ⁷ FINKEY 1908. 28–29. p.; ANGYAL 1915. 19–20. p.; VÁMBÉRY 1916. 14–15. p.; FAYER László: *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala*. Budapest, 1905. Franklin-Társulat, 12. p.; BOTOS 2000. 23. p. Az egyértelműen bíró által végzett vizsgálat a szerzők szerint a 1670. évi *Ordonnance*-ban jelent meg, sőt a vizsgálati szakaszt (*instruction*) az 1808. évi kódex az *Ordonnance* rendszeréből vette át. Balogh azonban kiemeli, hogy az 1670. évi *Ordonnance* alapján „ugyanaz [a bíró...], a ki a vizsgálatot teljesítette, az iratok alapján, tárgyalás tartása és védelem meghallgatása nélkül [...] meghozta az ítéletet”. BALOGH – EDVI ILLÉS – VARGHA 1898. 148. p.
- ⁸ FINKEY 1908. 32. p.; VÁMBÉRY 1916. 21. p.
- ⁹ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 386. p.
- ¹⁰ BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, 1961. Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, 107. p. Botos szerint Mohács után a magyar jogfejlődés megrekedése folytán egy olyan, részben még a védelvre épülő, de *inquisitios* forma uralkodott, amely a tanúszerzésnél nem jutott tovább. Lásd BOTOS 2000. 46. p. Hasonlóan kétségbeesőnek vázolja a képet (a 18. századig) Finkey is. FINKEY 1908. 40. p.
- ¹¹ MEZEY (szerk.) 2004. 398–399. p.; BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet*. Budapest–Pécs, 2009. Dialóg Campus Kiadó, 293. p.; KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században*. Budapest. 1977. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 3. és 4. fejezetek.
- ¹² MEZEY (szerk.) 2004. 398. p.
- ¹³ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1961. 123. p. Béli hozzátézi, hogy *investigatio* alatt minden olyan eljárási cselekmény értendő, ami a terhelt felkutatására és az elítélésére alapul szolgáló bizonyítékok összegyűjtésére irányult. Lásd BÉLI 2009. 294. p.
- ¹⁴ VUCHETICH Máttyás: *A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv: Gyakorlati büntetőjog*. Budapest, 2007. Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 62. p.
- ¹⁵ <https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Fájl:Madarasz-zrinyi-i.jpg>.
- ¹⁶ Valamennyi szerző rámutat, hogy hazánkban egyedi eljárási rend érvényesült a terhelt rendi hovatartozásának függvényében. A performa is eltért, de ebből kifolyólag a lényegi különbség nem az előkészítő szakaszban, hanem a vádemelés után jelentkezett (a jobbágyok esetében a szóbeli sommás per, míg a nemesek esetén az írásbeli ünnepélyes per). A legtöbb szerző ismerteti a vizsgálat alaptípusait is: a bűncselekmény körülményeinek felderítésére irányuló *inquisitio generalist*, a konkrét gyanúsított elleni *inquisitio specialist*, és a lehetséges bűntügyek tudakolására irányuló *inquisitio generalissimát*.
- ¹⁷ KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században*. Budapest, 1977. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 53., 56. p. (Az általa idézett szerzők és művek: HUSZTY Stephanus: *Jurisprudentia seu commentarius novus in ius Hungaricum Libri tres*, Agrariae, 1757., 22. p.; BODÓ Mathias: *Jurisprudentia Criminalis secundum Praxim et Constitutiones Hungaricas in Partes Duas Divisa*, Posonii, 1751., 19. p.)
- ¹⁸ MEZEY 2004. 398–399. p.
- ¹⁹ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1961. 123. p.
- ²⁰ VUCHETICH 1819. 65., 72. p.
- ²¹ MEZEY 2004. 385., 390–391. p.
- ²² KATONA 1977. 56. p.
- ²³ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1961. 122–123. p.
- ²⁴ BÉLI 2009. 294. p.
- ²⁵ VUCHETICH 73–75. p.
- ²⁶ BÉLI 2009. 354. p. Fayer László tankönyvében külön részletezi az 1843/44. évi javaslat vizsgálatra és vizsgálóbíróra vonatkozó legfőbb rendelkezéseit, „Előkészítő eljárás” alcím alatt; így többek között a „bűnvizsgálat” alkalmazási lehetőségeit, a vizsgálóbíró személyét, és egyes feladatait. Lásd FAYER László: *A magyar bűn-*

- vádi perrendtartás vezérfonala. Budapest, 1905. Franklin-Társulat. 92–93. p.
- ²⁷ BÓNIS –DEGRÉ –VARGA 1961. 148–150. p.
- ²⁸ MEZEY 2004. 401. p.; BÓNIS –DEGRÉ –VARGA 1961. 175–176. p.
- ²⁹ BÓNIS –DEGRÉ –VARGA 1961. 176–177. p.
- ³⁰ A Bp. indokolása tudományos alapossággal elemzi a kódexet megelőző eljárásjogot és az egyes jogintézmények háttérét is.
- ³¹ FINKEY 1908. 297–298. p.
- ³² Az indokolás szerint: „Nemcsak a formális vádirat értendő tehát itt a »vád« kifejezés alatt, hanem pl. mind a vizsgálatnak elrendelése iránt (104. §) tett, mind az eljárásnak más tetre való kiterjesztését célzó indítvány (106 §) [...]»
- ³³ VÁMBÉRY 1916. 210. p.
- ³⁴ BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferencz: *A bünvádi perrendtartás magyarázata. Második kötet.* Budapest, 1897. Grill Károly, 1–6. p.
- ³⁵ UZONYI Géza: A nyomozás és a vizsgálat célja az új bünvádi perrendtartásban. *Jogtudományi Közöny* 1898. 15. sz. 116. p.
- ³⁶ Vargha szerint: „Ha az ügyész már egyszer vizsgálatot indítványozott: a vizsgálóbíró teljesen korlátlan az egész vizsgálat folyamán és őt az ügyész semmiféle vizsgálati cselekmény felvételére vagy abba-hagyására nem kényszerítheti [...]» BALOGH –EDVI ILLÉS –VARGHA 1897. 72. p.
- ³⁷ BALOGH –EDVI ILLÉS –VARGHA 1897. 43., 73. p.
- ³⁸ A Bp. a vádemelés kapcsán a szintén fakultatív váditanácsi rendszert alkalmazta, amelynek a vád alá helyezés mellett több lényeges jogosultsága volt mind a vizsgálatra és a vizsgálóbíróra vonatkozóan is (lehetősége volt akár az eljárás megszüntetésére is). Lásd Bp. XV. Fejezete. Ennek részleteit, kritikáját illetően lásd jelen tanulmány szerzőjétől: SZÉKELY György László: *A vádrendszer, a vádelv és a büntetőeljárás alapelvei.* Budapest, 2021. Patrocinium, 169–170. p.
- ³⁹ E törvény akkor újdonságnak tekintendő rendelkezéseit üdvözli, részben pedig további javaslatokat és kritikákat is megfogalmaz Farkas Lajos tanulmánya: FARKAS Lajos: A vizsgálóbírói működésnek reformigényei. *Jogtudományi Közöny*, 1894. 19. sz. 145–149. p.
- ⁴⁰ Megjegyzem, hogy e törvény indokolása is – egyébként a korszakra jellemzően – komoly jog-összehasonlító érveket is tartalmaz (például a francia és a belga vizsgálóbírók javadalmazási kérdéseire is utal).
- ⁴¹ VÁMBÉRY 1916. 210–211. p.
- ⁴² 130000/V.B.1899. számú Bel. Min. rendelet 3. §-a.
- ⁴³ RÉDEY Miklós: *A nyomozási eljárás nehézségei.* Budapest, 1901. Légrády Testvérek, 9–11. p.
- ⁴⁴ Uo. 18–20. p.
- ⁴⁵ Véleményem szerint azonban a mellőzés oka nem a lentebb többek által megfogalmazott kritika volt, hanem inkább a „burzsoá típusú” jogintézmény kiiktatása, valamint a nyomozási szakasz egységesítése. Az elvi megfontolások már csak azért sem lehettek relevánsak, mert a korabeli koncepció szerint a vádelv a szocialista büntetőeljárásban nem volt áttörhetetlen és mindenképp feletti kívánalom. Lásd részletesebben szintén a jelen tanulmány szerzőjétől: SZÉKELY 2021. 130–133. p.
- ⁴⁶ MOLNÁR László és munkaközössége: *A büntető perrendtartás kommentárja.* Budapest, 1957. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó.
- ⁴⁷ BÓLYA Lajos – KOCIS Mihály – MÓRA Mihály: *Büntető eljárási jog.* Budapest, 1954. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 76–77. p.
- ⁴⁸ Például BALOGH – EDVI ILLÉS – VARGHA 1898. 68–73., 90. p.
- ⁴⁹ VÁMBÉRY 1916. 214. p.
- ⁵⁰ ANGYAL 1915. 258–260. p.
- ⁵¹ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. II. kötet.* Budapest, 1917. Athenaeum, 29., 33. p.
- ⁵² FINKEY 1908. 309., 313. p.
- ⁵³ SZABÓNÉ NAGY Teréz: *A büntetőeljárás rendszer alapjai.* Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 243–246. p. Az általa idézett mű KÁRMÁN Elemér: A királyi ügyészség és az előzetes eljárás. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1906. 8. füzet.
- ⁵⁴ A hatályos Be.-ben szereplő vizsgálati szakasz kapcsán lásd részletesen jelen tanulmány szerzőjétől: SZÉKELY György László: A nyomozás státusza és funkciója a büntetőeljárás rendszerben – történeti és rendszertani háttér, szabályozási koncepciók és megoldások. *Állam- és Jogtudomány*, 2021. 3. sz. 94–99. p. DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.3.04>.
- ⁵⁵ Lásd hatályos Be. (2017. évi XC. törvény) Tizenkettedik Rész (A bíróság eljárása a vádemelés előtt).
- ⁵⁶ E koncepcionális szemléletváltásra jó példa a német jogrendszer, ahol 1974-ben az akkor kiiktatott vizsgálóbírói funkciót közvetlenül váltotta fel a nyomozási/alapjogi bíró, amely a hazai nyomozási bíróhoz hasonló tevékenységet végez. Lásd DELMAS-MARTY-SPENCER 2006. 305–306. p.; FARKAS Ákos – RÓTH Erika: *A büntetőeljárás.* Budapest, 2007. Complex Kiadó, 34. p.

Balogh Györgyi

A magyar közigazgatási (hatósági) eljárás mérföldkövei

1. A polgári jogfejlődés időszaka

Magyarországon a polgári közigazgatás kialakulásáig, a 19. század második feléig önálló közigazgatási jogról – sem önálló anyagi jogi, sem pedig eljárásjogi tekintetben – nem beszélhetünk. Nyugat-Európa államaiban korábban megtörtént az önálló közigazgatási jog alapelveinek kimunkálása, hazánkban azonban – éppen az anyagi és az alaki jog összefonódása, valamint a sajátos történelmi helyzet, az osztrák–magyar államalkulat sajátosságai miatt – erre ekkor még nem kerülhetett sor.¹ Az 1791. évi francia alkotmány által világosan kimondott² hatalmi ágak elválasztásának elve Magyarországra viszonylag későn jutott el. Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásra csak az 1869. évi IV. tc. megalkotásával került sor.³

A közigazgatási vagy államigazgatási általános eljárásrend szabályozásnak igénye már az első világháború időszakában felmerült, de a második világháborúig a magyar törvényalkotás nem fektetett hangsúlyt egy egységes közigazgatási eljárási törvény megalkotására. A leginkább elfogadott felfogás az volt, miszerint nem lehetséges egy általános érvényű eljárásrend kidolgozása, hiszen maguk az eljárások is eltérnek egymástól. Ennek ellenkezőjét képviselte Sigmond Andor, aki azonban elképzeléseinek nem adott kellő hangot, így nem hatott korának jogfejlődésére.⁴

A korszakban ugyan megvolt az igény egy korszerű, egységesen szabályozott közigazgatásra, a kor mégis megelégedett olyan szabályozásokkal, melyek csupán részleteiben, elemeiben rendezték a közigazgatási eljárások főbb kérdéseit.⁵

Ilyen volt az első eljárásjogi szabályozásnak tekinthető 1901. évi XX. tc., mely a közigazgatási eljárás egyszerűsítését volt hivatott szabályozni, mégpedig az önkormányzati és állami határozatok jogorvoslati rendje különbözőségének megszüntetésével. Az egyszerűsítést szolgálta az is, hogy az első- és másodfokú határozatok egyezősége esetén kizárta a harmadfokú fellebbezés lehetőségét. A jogszabály megalkotására az eljárások szinte teljes szabályozatlansága miatt igencsak nagy szükség volt.

A hatóságok az ügyeket saját belátásuk, illetve a fellettes szervek irányításának megfelelően intézték, azzal, hogy az önkormányzati hagyományok továbbéléseként az önkormányzati közigazgatás centrumai a viszonylag je-

lentős autonómiával rendelkező vármegyék voltak, amelyek belső ügyintézésébe a kormányzatot képviselő közigazgatási szervek nem „avatkozhattak be érdemben”.⁶

Tekintettel arra, hogy az ország nem rendelkezett az eljárásjogot átfogóan szabályozó normával, legalább a döntésekre vonatkozó jogi rendezés vált szükségessé. A jogszabály határozatot, véghatározatot és végzést különböztetett meg, és bár nem az egész eljárást szabályozta átfogó jelleggel, mégis érdemi megalapozása lett a későbbi eljárási normáknak.⁷

E törvénycikk mindenképpen előremutatónak tekinthető többek közt a kétfokozatú jogorvoslati rendszer szabályozásában, ahol a közigazgatási bírósághoz való fordulás is lehetőség volt. Az 1901. július 27-én szentesített és 1901. augusztus 10-én kihirdetett törvénycikk rögtön a joganyagban hangsúlyos jogorvoslati résszel nyit, amelyben a határozatot az intézkedés szóval azonosítja: „1. § Közigazgatási ügyekben a harmadfokú határozat (intézkedés) ellen fellebbevitelnek helye nincs.” A jogorvoslati eljárást a következők szerint szabályozta: „4. § Úgy fellebbezésnek, mint felülvizsgálati kérelemnek csak véghatározat ellen és csak érdekelték részéről van helye.” A korai joganyag jogorvoslati rendszerének körültekintő alaposságára utal a következő szabály: „A véghatározatot megelőző eljárás során szenvedett sérelmek orvoslása a véghatározat ellen irányuló fellebbezésben vagy felülvizsgálati kérelemben kérhető.”

Az 1901. évi XX. tc.-el tulajdonképpen kialakult az egységes, közigazgatási eljárásokkal összhangba hozott általános jogorvoslati rend.⁸ Közigazgatási bírászkodás már öt évvel az 1901. évi XX. tc. hatálybalépését megelőzően létezett, így a jogorvoslati rendszer az eljárási szabályozásokkal együtt fejlődhetett. A törvénycikk rendelkezése leginkább nem az ügyek általános jellegű, egységes, az ügyek többségére irányadó szabályozása volt, hanem sokkal inkább a határidők és a jogorvoslati formák egyszerűsítése. Mindezek mellett modernitása tetten érhető abban is, hogy már rendelkezik pénzkézelési, számviteli és közigazgatási ügyviteli szabályokról is. A több mint 25 éven át hatályos törvényről azonban kiderült, hogy nemcsak hiányos, de nem csökkenti, hanem növeli a bürokratizmust.⁹ Pedig a célja éppen az egyszerűsítés és a bürokrácia csökkentése volt.

A közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. tc. a hatósági fórumrendszer egyszerűsítését célozta, de tovább rontott a helyzeten. Lényegében fenntartotta az ügyintézés centralizációját, és emellett nem kielégítően szabályozta a hatósági szinteket, a hatáskör és az illetékesség vizsgálatát, a hatóságok egymás közti érintkezését, valamint a jogorvoslatokról való lemondást.¹⁰

Az 1930-as évek elején létrehozott Közigazgatás-rationalizációs Bizottság – élén Magyar Zoltánnal – jó néhány előremutató javaslatot fogalmazott meg annak érdekében, hogy a közigazgatási eljárásokat egyszerűsítse, ezzel gyorsítsa, valamint, hogy tisztázza melyik szerv, milyen szinten hivatott eljárni egy adott ügyben.

2. Eljárási jogfejlődés a létező szocializmus időszakában

A második világháborút követően megváltozott politikai körülmények hatással voltak a közigazgatási jogalkotásra. Elmondható, hogy a magyar jogfejlődés 1956-ig nem tudott átfogó, összegző közigazgatási (államigazgatási) eljárásjogi szabályozást felmutatni. Sokkal inkább volt jellemző a részterületek rendszertelen szabályozása, melynek következtében nagy fokú jogi kötetlenség volt megfigyelhető az államigazgatási eljárásokban.

1954-től kezdve élénk elméleti vita alakult ki az államigazgatási eljárás széles körű kodifikálásáról. A magyar szakemberek kezdetektől fogva hittek egy általános, átfogó eljárásjogi szabályozásban, amely mellett – indokolt esetekben – megengedett volt az általános szabályoktól való eltérés is.

Elméleti alapozások kezdődtek, melynek eredményeképp 1956 nyarán elkészült az a törvényjavaslat, amelyet az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottsága 1957 márciusában és májusában, teljes ülése pedig 1957. június elején vitatott meg és fogadott el.

Erdei Ferenc a javaslat országgyűlési vitájában azt mondta, hogy „az eljárási szabály olyan láncszem, amely minden irányba húz”. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény (Et.) kihirdetése 1957. június 9-én történt meg a *Magyar Közlöny*-ben. A kilenc fejezetbe foglalt, 98 §-ból álló törvény 1957. október 11-én lépett hatályba.

„Az új államigazgatási jog intézményes, rendszeres szabályozásának mind társadalmilag, mind jogilag nagy jelentőségű lépése volt a mindjárt 1957-ben alkotott törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól, amely egységesen, új elvi alapokon rendezte és megfelelő biztosítékokkal övezte az államigazgatási szervek eljárását, s leszögezte az állampolgároknak az eljárásban érvényesíthető jogait.”¹¹

A magyar jogrendszerben igen fontos lépés volt e törvény megalkotása. Az akkor meglévő jogszabályok csak egyes eljárási kérdéseket, illetve egyes külön eljárásokat rendeztek, és ezek az eljárási szabályok is gyakran különböző elvi alapokon nyugodtak. Az államigazgatási szervek indokolatlanul nagy kötetlensége gátolta az állampolgárok jogainak védelmét, a törvényesség megtartását. Az államigazgatási eljárás szabályainak megalkotását mind az államigazgatási szervek működése, mind az állampolgárok jogainak fokozottabb biztosítása miatt szükségesnek látták az akkori szakemberek.

Az Et. egyik legjellegzetesebb vonása volt a kógenia, vagyis rendelkezéseitől csak szűk körben térhettek el az ágazati jogszabályok. Kiemelendő a törvény célja: „államigazgatási szervek hatósági eljárásának szabályozásával elősegítse az államigazgatási feladatok eredményes ellátását”. Az Et. jelentőségét még akkor sem vitathatjuk, ha az a politikai, alkotmányjogi és közigazgatási berendezkedés, amelyben született, jelentékenyen eltért a jogállami körülményektől.¹²

Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegről szóló 1981. évi I. törvény (Áe.) miniszteri indokolása szerint a törvény az eljárási cselekmények rendjének egységes szabályozásával, az ügyfelek eljárásjogi helyzetének megfelelő rendezésével, a kötött jogorvoslati rendszer bevezetésével, a hatósági döntések stabilitásának és tekintélyének növelésével segítette az államigazgatási szerveket a rájuk háruló feladatok eredményes ellátásában, s ugyanakkor lehetővé tette, hogy az ügyfelek megismerjék jogaikat, és azokkal élni is tudjanak. Ezáltal az Áe. a hatósági ügyintézésben a jogbiztonság megteremtésének, az állami és az állampolgári fegyelem megszilárdításának fontos eszközévé vált.¹³

Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény koncepciójában sajátosan tükrözött a korszak alapvető jogfelfogást. Feladat az volt, hogy bírói felülvizsgálat nélkül is lényeges garanciákat adjon az állampolgároknak a közigazgatási ügyek intézése során.¹⁴

Az Áe. tartalmi felépítése jól áttekinthető és logikus. Az eljárás megindításától egészen a végrehajtható határozatig egyenes logikai vonal mentén építkezik. Az Áe. I. fejezetében egy mondat erejéig tér ki a jogszabály céljára, miszerint a törvény az államigazgatási feladatok eredményes ellátása érdekében szabályozza a közigazgatási szervek hatósági eljárásait.

„Az államigazgatási szervek előmozdítják a jogok érvényesülését és a köteleességek teljesítését, a szocialista együttélés szabályainak megtartását, az állampolgári fegyelem megszilárdítását.” [Áe. „2. § (2)] Az eljárásjogi törvény az akkori társadalmi környezetben egy progresszív, előremutató törvény volt. Ezt támasztja alá közel 50 éves létjogosultsága, valamint az is, hogy az első és egyetlen átfogó felülvizsgálatra csak 1981-ben került sor.

„Sajnálatos módon az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló – módosított – 1957. évi IV. törvény egyre inkább másodlagos jogforrássá válik. Ennek az az elsődleges oka, hogy szinte napról napra követik egymást azok a különös szabályok, melyek meghatározott ügyfajták vonatkozásában önmagukat minősítik elsődleges jogforrássá. Ily módon az 1957. évi IV. törvény rendelkezéseinek alkalmazására kizárólag olyan eljárási kérdések vonatkozásában biztosítanak lehetőséget, melyet a különös norma nem rendez.”¹⁵

3. Az általános eljárási jog kodifikációs eredményei a rendszerváltoztatást követő másfél évtizedben

A kormány az ezerkilencszázas évek végén napirendre tűzte az általános eljárásjogi törvény teljes felülvizsgálatát. 1999-ben az 1052/1999. (V. 21.) kormányhatározat úgy rendelkezett, hogy felül kell vizsgálni az Áe.-t. Ennek az egyik legfontosabb indoka és előzménye a 32/1990. (XII. 22.) AB határozat volt, amely abból kiindulva, hogy az „Alkotmány 50. §-ának (2) bekezdése általánossá teszi a bíróságnak a közigazgatási határozatok törvényességé-

nek ellenőrzésére vonatkozó jogát”, megsemmisítette az Áe.-nek a bírósági felülvizsgálatot korlátozó 72. § (1) bekezdését.

Az előkészítő munkálatokra kodifikációs bizottság alakult, amelynek javaslatot kellett tennie a modern közigazgatásnak megfelelő egységes közigazgatási eljárási törvényre. A Kilényi Géza vezetésével létrejött kodifikációs bizottság 2001. december 31-ére kidolgozta a törvény szabályozási koncepcióját, majd 2002 júniusára az új eljárási törvény normaszövegét, végül azonban egy lényeges változtatásokon „túlesett” törvényjavaslat került az Országgyűlés elé.

Az Indokolás szerint „a felgyorsult társadalmi és technológiai fejlődés, valamint az egymást váltó kormányok eltérő szemlélete miatt az újonnan megalkotott eljárásjog nem tudott a hatósági eljárások kiérlelődött törvényi alapjává válni, mert tíz év alatt szinte minden rendelkezése módosult, némelyik többször is, szövege egyre bővült, ugyanakkor a koherenciája meggyengült (pl. törvénybe nem való ügyviteli jellegű előírások is belekerültek), és végül valamiféle „ügyintézői kézikönyvvé” vált.

2005. november 1-jén hatályba lépett a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.), amely számos kérdésben az Et. és a későbbi Áe. rendelkezéseire hagyatkozott, de nem tudott annak az elvárásnak eleget tenni, hogy évtizedekig a különös eljárási szabályokat „kordában tartó” elsődleges jogforrásként szolgáljon.¹⁶

A törvény megalkotásának főbb indokai a törvény preambulumban olvashatók. Ilyenek többek közt a közhatalom szolgáltató funkciójának kifejezése, az átláthatóság biztosítása, vagy az önkéntes jogkövetés hangsúlyozása. A törvény Indokolása kiemeli az eljárásjogi törvény megújításának néhány alapvető okát. Ilyenek többek közt az állami apparátus átalakulása, az elektronikus ügyintézésel összefüggő technológiai változások, az Európai Unióhoz való csatlakozás miatti egyre gyakoribb nem magyar ügyfelek megjelenése, valamint a rendszerváltás okozta következmények.¹⁷

A Ket. megalkotásakor hangsúlyos cél volt a közigazgatás szolgáltató jellegének erősítése; ez a célkitűzés megmutatkozott a törvény elnevezésében, az alapvető rendelkezése között és néhány új jogintézményben (például hatósági szerződés). A Ket. többéves előkészítő munka terméke, amelynek keretében – széles körű gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező jogalkalmazók és jogtudósok bevonásával – sor került a közigazgatási eljárások egész normaanyagának átfogó felülvizsgálatára.

Része volt az elméleti alapozásnak több demokratikus jogállam (köztük a német) eljárási törvényének gondos tanulmányozása,¹⁸ de leginkább a magyar közigazgatás jövőképeinek a prognosztizálása, melyben már megjelentek a várható fejlődési tendenciák (lásd elektronikus ügyintézés), valamint a modern közigazgatással szemben támasztott igények is. A törvény célja a hatékony, ügyfélbarát, sok tekintetben szolgáltató szabályozás, mely a jogállami közigazgatás eszköze és garanciája.

Ezzel párhuzamosan egyre több eljárás kikerült a Ket. hatálya alól, gyakorlattá vált „mögöttes” jogszabályként

való alkalmazása, ami megkérdőjelezte a Ket. átfogó, általános jellegét.¹⁹ Ez az új eljárási törvény már számos haladó elemet is tartalmazott, így szabályozta például a hatósági szerződés intézményét: „Ha jogszabály lehetővé teszi, az első fokon eljáró hatóság a hatáskörébe tartozó ügynek a közérdek és az ügyfél szempontjából is előnyös rendezése érdekében határozathozatal helyett az ügyféllel hatósági szerződést köthet.” [Ket. 76. § (1) bek.]

Szintén szabályozásra került a Ket.-ben az újrafelvételi eljárás intézménye: „Ha az ügyfélnek a jogerős határozattal lezárt ügyben a határozat jogerőre emelkedését követően jutott tudomására a határozat meghozatala előtt már meglévő, az eljárásban még el nem bírált és az ügy elbírálása szempontjából lényeges tény, adat vagy más bizonyíték, a tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül újrafelvételi kérelmet nyújthat be, feltéve, hogy elbírálása esetén az ügyfélre kedvezőbb határozatot eredményezett volna.” [Ket. 112. § (1) bek.]

Meglehetősen gyorsan kiderült azonban, hogy a Ket. nem tölti be általános hatósági eljárási szabályozási szerepét, ezért már a hatálybalépését követően néhány hónappal megkísérelték a problematikus pontokat újraszabályozni a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi LXXXIII. törvénnyel.

Később még közel tucatnyi esetben módosították a törvényt, az átfogó korrekcióra a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény módosításáról szóló 2008. évi CXI. törvénnyel (Ket. novella) került sor.

Röviden utalok a helyzet átláthatatlanságára: a Ket.-et ugyanis módosította egy másik norma is, a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelv átültetésével összefüggő törvénymódosításokról szóló 2009. évi LVI. törvény. Meg kell még említeni a fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról szóló 2010. évi CXXVI. törvényt, amely mellett még további negyvenhat törvény módosította a Ket. szabályait.

A társadalmi változások és a technológia fejlődése azonban azt eredményezte, hogy a Ket. – amelyet már modern eljárásjogi jogszabályként tarthattunk nyilván – a hatályban létének tíz éve alatt szinte minden rendelkezésében változott, egyre szélesebb körben szabályozott, ezáltal egységes szemlélete sérülékennyé vált. Még ez sem volt elegendő ahhoz, hogy a Ket. betöltse funkcióját, hiszen a sok változás mellett egyre több eljárást vettek ki a hatálya alól, így általános eljárásjogi funkcióját már régen nem töltötte be.

4. Az Ákr. megalkotásának körülményei

Az újabb hatósági eljárási törvényről szóló javaslatnak alapvetően kettős rendeltetése volt: egyrészt megpróbálták megőrizni a korábbi eljárásjogok hagyományos elemeit, amelyek – úgy vélem – sok esetben másként történő

szabályozással nem is elképzelhetők; emellett az új kor és a technikai, társadalmi, politikai változások és elvárások mentén megpróbálták egy új elemekkel rendelkező, egységes szerkezetű anyagot előterjeszteni.

A korábbihoz képest rövidebb szabályozást azzal indokolták, hogy csak azok a szabályok kerültek az új kódexbe, amelyek valamennyi eljárás tekintetében egységesek és közösek. A kiegészítő szabályozás feladata lesz majd, hogy valamennyi eljárás specifikumai is szabályozásra kerüljenek.²⁰ Itt rávilágítok arra, hogy a törvény indoklásának első fejezete kifejezetten azzal indokolta a Ket. lecserélését, hogy egységes, kódexszerű státuszát elvesztette azzal, hogy egyre több eljárás került ki a hatálya alól.

A közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) véleményem szerint sok tekintetben több mint amit egy részletesebb jogszabálymódosítással meg lehetett volna valósítani, hiszen elvi szinten is változtatott kiemelt eljárási jogintézményeken. Az új eljárásjogi törvény megalkotása mellett szólt az Európa Tanács elvárása is: 2007. júniusában az Európa Tanács felkérése alapján a Miniszteri Bizottság kiadta a „jó közigazgatással” kapcsolatos ajánlását,²¹ és általános elvárás volt, hogy ennek tartalmát figyelembe vegyék a tagállamok jogalkotói.

Az új szabályozás szükségességéről az Ákr. törvényi indoklása kiemeli, hogy az Ákr. az Alaptörvényen nyugszik, amely szerint mindenkinek joga van arra, hogy a hatóságok úgy intézzék az ügyeit, hogy az pártatlan, tisztességes módon történjen, és észszerű legyen a befejezésig vezető időtartam. Ennek alapján került sor a közigazgatási eljárásjog újabb, átfogó reformjára.

Az eljárásjoggal szemben alapvető elvárás, hogy megfelelően differenciálja azt a szabályrendszert, amely biztosítja az Alaptörvény idézett rendelkezésének való megfelelést, és egyúttal alkalmas arra, hogy olyan tisztázott tényállásokkal és bizonyítékokkal alátámasztott döntés születessen.

Ezen belül elvárás volt, hogy

- az ügyintézés az Alaptörvénynek megfelelően,
- az ügyfelek jogos érdekei a lehető legteljesebb mértékben figyelembe legyenek véve,
- korszerű, magas színvonalú legyen a munka jogi és igazgatási téren egyaránt,
- az eljárásjog lehetőséget biztosítson az ügyfélnek arra, hogy az eljárás időtartamát belássa,
- az eljárás átlátható és kiszámítható legyen.²²

Az indoklás arra is utal, hogy a szintén megújításra kerülő közigazgatási perekhez a hatóság részéről jól előkészített anyagok kerüljenek a közigazgatási bíróságokra. Az Indoklás szerint „a közigazgatási eljárásokra vonatkozó statisztika adatai azt mutatják, hogy az ügyfelek az ügyek elenyésző számában (átlagosan kevesebb, mint 0,5%) nyújtanak be fellebbezést, de ezen ügyek jelentős részében (mintegy 20%-ában) bírói jogorvoslatot is kérnek az ügyfelek, így a megfellebbezett ügyek jelentős hányada bíróság elé kerül.

A végleges, már nem támadható döntéshez (a bírói döntéssel létrejövő anyagi jogerőhöz) fűződő érdekek mielőbbi

érvényesítése érdekében a törvény hangsúlyváltást irányoz elő: „főszabállyá teszi a bírósághoz való közvetlen fordulás lehetőségét (kizárva a fellebbezést), és kivételes esetekben teszi lehetővé a perlést megelőzően a fellebbezést magasabb szintű közigazgatási hatósághoz.”²³

A véglegesség elnevezésében és tartalmában vadonatúj jogintézmény a közigazgatási hatósági eljárási jogban. Jogelődje a jogerő volt, amely a közigazgatási döntések bírósági felülvizsgálatának intézményesítésével egy időben a polgári peres eljárásból került át a közigazgatási hatósági eljárásba.²⁴

Nyilvánvaló, hogy a közigazgatási eljárásjog esetében a differenciáltságnak és a szilárd, Alaptörvény garanciális szabályainak megfelelő szabályozásnak egyaránt érvényesülnie kell. A társadalmi változások és a technológia fejlődése azonban azt eredményezte, hogy a Ket. hatályosulásának ideje alatt szinte minden rendelkezésében változott, egyre szélesebb körben szabályozott, ezáltal egységes szemlélete sérülékennyé vált.

A Ket. folyamatos jogalkotói korrekciója „a szabályozási rendszer nagyobb léptékű felülvizsgálatát is magával hozta: közel 200 törvényt, több mint 400 kormányrendeletet és közel 500 miniszteri rendeletet vizsgáltak felül, és sokakat részben módosítottak is az Ákr. hatálybalépését megelőzően, vagy azzal egyidejűleg.

Követelmény volt az egyszerűség, közérthetőség, a részletek helyett az eljárások lényegi elemeinek leírása, mert a törvényalkotó feltételezte: a pontosan, de kevésbé részletesen megfogalmazott szabályrendszer is elegendő lesz majd ahhoz, hogy mindenki felismerje annak helyes alkalmazását.²⁵

A törvény alap gondolata, hogy mivel a több száz eljárástípus minden lényeges eleme nem rögzíthető egy törvényben, ezért csak azon szabályok megfogalmazására törekszik, amelyek valóban minden eljárásban közösek, és az ezen kívül eső szükségszerű eltérések, illetve kiegészítő eljárási szabályok meghatározása az ágazati, különös eljárási jogszabályok feladata. A kiegészítő, különös eljárási rendelkezések megalkotásának teljes kizárása elkerülhetetlenül szükségessé tenné, hogy minden eljárásjogi részletszabályt maga a törvény állapítson meg, ami a – túlméretezett – Ket. terjedelmének többszörösét igényelné, ez pedig kifejezetten ellentétes a szabályozás egyszerűsítésének és általánosabbá tételének céljával.²⁶

Abban hinni azonban, hogy egy kevésbé részletes szabályrendszer egységesen alkalmazható a hatósági eljárások nagy részére, valamint, hogy a haladó szemléletűnek vélt normát – éppen annak nagyvonalú szabályozása miatt – a jogalkalmazók egységesen hasznosítják és alkalmazzák, számomra mindenképpen kétséges.

5. Konklúzió

Az egyes közigazgatási hatósági eljárásokra vonatkozó általános szabályokban bekövetkezett változások áttekintésekor láthatjuk, hogy a történelmi, társadalmi, informatikai fejlődés mentén történő, korhoz, elvárásokhoz való igazodás, a modernizáció igénye minden jogszabály meg-

alkotása során fontos szempont volt. A hatósági eljárási szabályokban bekövetkezett változást gondos elemzés előzött meg, és minden „váltásnál” hangsúlyos szerepet játszott az éppen aktuális kor fejlettsége, a társadalmi igények és a technológia.

Az elmúlt száz év közigazgatási hatósági eljárási szabályzásában alapvetően kétféle korszakot láthatunk. Az egyik, gyakorlatilag a 20. századot megelőző időszakra jellemző, mely tulajdonképpen az általános eljárási kódex hiányának korszaka. Az egyes közigazgatási ágazatokra külön-külön érvényes és sajátos normák vonatkoztak, szintén sajátos jogorvoslati eszközökkel. Mindez nem jelenti azt azonban, hogy egyáltalán nem volt átfedés az egyes hatósági eljárásokban, az „általános” jelleg azonban ebben az időszakban hiányzott a hatósági eljárásokból.

A 20. század elején megjelenő társadalmi igények, miszerint a közigazgatási eljárás szabályozását áttekinthetőbb, rendezettebb formába kellene öltetni, a különböző általános kodifikációs törekvésekben öltöttek testet. További motivációként tekinthetünk az egyre bővülő állami feladatokra, a közigazgatásra háruló ellátandó feladatok mennyiségére, valamint azok sokféleségére.

Az 1900-as évek elejét jellemző törvénycikkek a két tanácstörvény mellett egészen 1957-ig regulálták az eljárási szabályokat, mégis az első, átfogó szabályozásra az

1957. október 1-jén hatályba lépett az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvényig kellett várni.

Az Et. bevált, jól működő intézményei a '80-as évek legelején a jogalkotók szerint mégis megérték a kiegészítésre, adott esetben a cserére, így született meg az Ae., az 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről, melynek normái egészen 2005-ig hatályban is maradtak. A korábbiaktól merőben más, 2005-ben hatályba lépő eljárási kódex – elődeihez képest mindenképp – „kéréséletűnek” bizonyult, szövegezése és koncepciója sem bizonyult időtállóknak.

Valódi váltást hozott azonban a 2018. január 1-jétől hatályos Ákr. leginkább a fellebbezés általános jogorvoslati jellegének megszüntetésével, valamint annak a jogalkotói törekvésnek a megszilárdításával, hogy az általános eljárási szabályok valóban általánosan érvényesüljenek is a jogalkalmazásban.

Megkockáztatható azonban az is, hogy a korábbiaknál egyszerűbbre, világosabb szövegezésűre, rövidebbre és végrehajthatóbbra tervezett jogszabály némiképp az alulszabályozottság ódiúmat is magával hozta, a minden eljárásban közös, „univerzális” szabályok pedig a törvény használhatóságát kérdőjelezi meg.

BALOGH, GYÖRGYI

Die Meilensteine des ungarischen Verwaltungsverfahrens

(Zusammenfassung)

In meinem Beitrag wird die Entwicklung der Verfahrensregeln der ungarischen öffentlichen Verwaltung von der Entstehung der Regulierung zur Festlegung des Verwaltungsverfahrens unserer Zeit vorgestellt. Der Artikel konzentriert sich hauptsächlich auf die Umstände, die zu bestimmten Verfahrensgesetzen führen, wie das soziale und politische Umfeld der einzelnen Gesetzgebungsänderungen und die Gründe für ihren vollständigen Austausch. Obwohl die Notwendigkeit eines einheitlichen Verfahrens bereits im Ersten Weltkrieg aufgetreten ist, legte die Gesetzgebung keinen wirklichen Schwerpunkt auf die Schaffung eines einheitlichen Verwaltungsgesetzes. Die ersten Verfahrensvorschriften unterliegen dem Gesetz Nr. 20 von 1901, das auch ein einheitliches allgemeines Mittel gegen Verwaltungsverfahren entwickelte. Das seit mehr als 25 Jahren in Kraft getretene Gesetz wird vom Gesetz Nr. 30 von 1929 ersetzt. Es wurde durch das Gesetz ersetzt, aber dies bedeutete keine wirkliche Veränderung. Es kann ge-

sagt werden, dass die ungarische juristische Entwicklung bis 1956 keine umfassende Verfahrensregulierung für die Verfahren für die öffentliche Verwaltung ermöglichen konnte. Das Gesetz Nr. 4 von 1957 war ein sehr wichtiger Schritt in der ungarischen Rechtsentwicklung. Dieses Gesetz diente fast 50 Jahre lang dem Verfahrenssystem der öffentlichen Verwaltung. Die beschleunigte soziale und technologische Entwicklung wurde durch das Gesetz Nr. 140 von 2004 gerechtfertigt. Dieses Gesetz spielte jedoch nicht die Rolle der allgemeinen Regulierung. Seit 1. Januar 2018 ist das Gesetz Nr. 140 von 2016 über die allgemeine Verwaltungsordnung in Kraft. Die Grundidee dieses Gesetzes ist, dass alle wesentlichen Elemente von Hunderten von Verfahrensarten nicht in einem Gesetz aufgezeichnet werden können, und die Idee der Vereinfachung spielte eine wichtige Rolle bei seiner Schöpfung. Die Verwendbarkeit als allgemeiner „Verfahrensgesetzbuch“ kann gründlich in Frage gestellt werden.

BALOGH, GYÖRGYI

Milestones of the Hungarian administrative (official) procedure

(Abstract)

In my article, I examine the development of the Hungarian public administration procedure from the emergence of the need for regulation to the creation of the administrative procedure of our time. The article primarily focuses on the circumstances leading to the creation of certain procedural rights, such as, the social and political environment in which the individual legislative amendments were issued, and the reasons that led to their complete replacement. Although the need for a uniform procedure has already appeared in the First World War, the law-making has not place real emphasis on the elaboration of a uniform administrative procedure law. The Act No. 20 of 1901 can be considered as the first procedural regulation and beyond that, general legal remedy system brought into line with public administrative procedures was also formed. The law, which has been in force for more than 25 years, was amended by the Act No.

30 of 1929 was replaced by an Act, but it has not represented a real change. Until 1956, the Hungarian legal development was not able to present comprehensive, summary administrative (state administration) procedural law regulations. The Act No. 4 of 1957 was a very important step in the Hungarian legal system. The creation of a law that has served the procedural system of the public administration for almost 50 years. The accelerated social and technological development justified the following procedure, the Act No. 140 of 2004 the creation of a law, which, however, did not fulfil the role of general regulation. The basic idea of the Act No. 150 of 2016 is that not all essential elements of the hundreds of procedural types can be recorded in a single law, therefore the idea of simplification played an important role in its creation. Its usability as a general code is questionable.

Jegyzetek

- ¹ GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2003. Osiris Könyvkiadó, 321.p.
- ² V. fej. 3. §: „A bíróságok nem folyhatnak be a törvényhozó hatalom gyakorlásába, vagy nem függeszthetik fel a törvények végrehajtását, sem nem avatkozhatnak a közigazgatásba, vagy nem idézhetik maguk elé a közigazgatás közegeit működésük miatt.”
- ³ MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, 1942. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 44.p.
- ⁴ SIGMOND Andor: *A közigazgatási eljárás vezérfonala, tekintettel a törvényhatósági közigazgatásra*. Budapest, 1904. Athenaeum.
- ⁵ LŐRINCZ Lajos: *Közigazgatási eljárásjog*. Budapest, 2005. HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 40.p.
- ⁶ Uo.
- ⁷ BOÉR Elek: *A közigazgatási intézkedések jogereje*. Budapest, 1910. Grill, 63. p.
- ⁸ LŐRINCZ 2005. 42. p.
- ⁹ IVANCSICS Imre – FÁBIÁN Adrián: *Hatósági jogalkalmazás a közigazgatásban*. Budapest–Pécs, 2018. Dialóg Campus Kiadó, 35. p.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ SZABÓ Imre: A magyar népi demokratikus jogrendszer kialakulásának és fejlődésének fő vonásai. In LACZKÓ Miklós – SZABÓ Bálint (szerk.): *20 év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből*. Budapest, 1964. Kossuth Könyvkiadó, 383. p.
- ¹² PATYI András: *Hatósági eljárásjog a közigazgatásban*. Budapest–Pécs, 2011. Dialóg Campus Kiadó, 48. p.
- ¹³ Indokolás az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről készített törvényjavaslatához. *Állam és Igazgatás*, 1981. 6. sz. 542. p.
- ¹⁴ LŐRINCZ 2005. 45. p.
- ¹⁵ PAULOVICS Anita: *Az általános és különös eljárási szabályok a közigazgatásban*. Miskolc, 2003. Bíbor Kiadó, 12. p.
- ¹⁶ <http://real.mtak.hu/90803/1/kozigazgatasi-eljarasi-jog.pdf>.
- ¹⁷ LŐRINCZ 2005. 49. p.
- ¹⁸ FAZEKAS Mariann – FICZERE Lajos: *A magyar közigazgatási jog*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 368. p.
- ¹⁹ BOROS Anita: Konceptcionális javaslatok a Ket. felülvizsgálatához. *Közjogi Szemle*, 2010. 3. sz. 18–22. p.; Uő: A túlszabályozás csapdájában. *Új Magyar Közigazgatás*, 2012. 3. sz. 2–15. p.
- ²⁰ Ákr. törvényi indokolása II. Az Általános Közigazgatási Rendtartásról szóló törvény eszmei alapvetése.
- ²¹ Miniszterek Tanácsa CM/rec (2007) 7. számú ajánlása.
- ²² Ákr. törvényi indokolása I. Az új szabályozás szükségessége.
- ²³ BOROS Anita: Hatályba lépett a közigazgatási eljárás új kódexe az általános közigazgatási rendtartás – az Ákr. szabályai egyszerűen, közérthetően. www.keje.hu/letoltheto-cikkek/kozigazgatasi-rendtartas-az-akr-szabalyai-egyszeruen-kozerthetoen/.
- ²⁴ IVANCSICS–FÁBIÁN 2018. 115. p.
- ²⁵ Ákr. törvényi indokolása I. Az új szabályozás szükségessége.
- ²⁶ www.keje.hu/letoltheto-cikkek/kozigazgatasi-rendtartas-az-akr-szabalyai-egyszeruen-kozerthetoen/.

Sallai Balázs

Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közzolgálati kódex megalkotására a Monarchiában*

1. Bevezetés

A történettudományok művelői között ma már szakmai kánonnak számít az a megállapítás, amely szerint a Habsburgok hatalma a jól szervezett és magasan képzett hivatalnokrétegre épült. Magyarországon, bár a szakképzett hivatalnoki réteg jóval később alakult ki, az állami adminisztrációt működtető személyeken állt vagy bukott a központi akarat végrehajtása. Az Osztrák–Magyar Monarchia két felén élő tisztviselők anyagi és társadalmi helyzete másként alakult, ám egy törekvésük mégis hasonló utat járt be: a szolgálati pragmatika, vagyis a köztisztviselők jogait és kötelezettségeit összefoglaló törvénykönyv elkészítését a Lajta mindkét oldalán hasonlóan fontosnak tartották. Ebben a tanulmányban e két kodifikációs folyamatot igyekszem felvázolni, elemezni, kimutatva a párhuzamokat és különbségeket. A kodifikáció folyamata – főként egy olyan átpolitizált területen, mint a közzolgálat – azonban nehezen érthető meg a társadalmi és történelmi kontextus hiányában,¹ ezért a tanulmány a szükséges mértékben ezekről is szól, úgymint az osztrák bürokrácia kialakulása, tendenciái és válsága, valamint a magyar közzolgálat kezdetei és a közzolgálati kódex körüli politikai milió. A szolgálati pragmatikáért folytatott erőfeszítések csak néhány helyen vezettek eredményre Európában, de ahol e törekvés megvalósult – a legjobb példa talán az 1873. évi német *Reichsbeamten-gesetz*² –, ott a kódexet alkotmányos biztosítékként és a kibontakozó jogállamiság egyik garanciájának titulálták.³

2. A modern osztrák bürokrácia kialakulása, fejlődése, fénykora

Az abszolút monarchiák létrejöttével szükségesnek mutatkozott egy jól szervezett, központosított és hierarchizált bürokratikus szervezet létrehozása,⁴ amelynek révén viszonylag gyorsan lehet a központi akaratot közvetíteni, illetve lehetséges az erőforrások – a korábbi koroknál hatékonyabb – csoportosítása.⁵ Ez már előképét jelentette a modern értelemben vett bürokráciának. Az első jelentős lépés a központi szint átalakítása volt: megjelentek a szakigazgatási ágak és szervek.⁶ Ezek már nagyobb szá-

mú, szakképzett apparátust kívántak, így a modernizáció először az uralkodói centrumokban indult meg. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt sem, hogy a központi szinttől alacsonyabb igazgatási területeken jóval nehezebb volt a szervezetépítés; a modern jogi és igazgatási vívmányok pedig még sokáig nem értek el az alsóbb szintekig.⁷ Ilyen módon – ahogyan arra Hahner Péter is felhívja a figyelmet – az abszolút monarcha kénytelen volt a premodern közigazgatásra is építeni vidéken.⁸ A bürokrácia így nem robbanásszerűen, hanem organikus módon fejlődött. Ennek a fejlődésnek talán leglátványosabb és legjelentősebb vonzata a hivatalnoki létszám emelkedése és e foglalkozás professzionalizációja volt.⁹

Az osztrák területeken e modernizációt Mária Terézia, de főként II. József igyekezett meghonosítani. Utóbbi regnálása alatt vezették be a minősítés első, kezdetleges rendszerét,¹⁰ amely a modern bürokrácia fontos eleme. Szintén mérföldkő volt, hogy 1795-től¹¹ (újabb nézőpont szerint 1800-tól)¹² már valamilyen felsőfokú tanulmány (*politica* vagy *iurisprudentia*)¹³ volt szükséges az állások betöltéséhez. A minősítési rendszer reformja 1819-ben, a képesítési 1824-ben valósult meg.¹⁴ Az osztrák magasabb közigazgatási vizsga regulációja végül 1854-ben nyert egységes, új formát, amely – még ha módosításokkal is, de – a 20. század első feléig (!) maradt hatályban.¹⁵ Korabeli szóhasználatul élve az „állodalmi” tisztviselőkre nézve egy esetleges szolgálati pragmatika megalkotása már 1849-ben szóba került,¹⁶ ám ez ekkor még nem történt meg. Ehelyett különféle jogforrásokból állt össze a már többé-kevésbé modern értelmű közzolgálat sok-sok eleme. Ezek azonban a képesítésre, minősítésre és inkább a kötelezettségekre, semmint a jogokra vonatkoztak. A hivatalnoki állás betöltéséhez elengedhetetlen volt a feddhetetlen erkölcsi és politikai magaviselet, főszabály szerint a 40. életév el nem érése a felvételtkor, az állampolgárság, az eskü, a képzettség, a gyakorlat és a vizsga. Fontos volt továbbá a lojalitás, a pontosság és engedelmesség, a hivatali titok megőrzése.¹⁷ Már kifejezetten a modern értelmű, Max Weber-i bürokráciára utalnak a következő követelmények: a törvényeknek való alávetettség, szabályszerű magaviselet a felek irányában és a hivatali visszaélésektől való tartózkodás, ideértve az ajándék elfogadását is.¹⁸

Erőteljes katolikus befolyást mutatott a közzolgálatkal szembeni néhány követelmény, amelyek erős etikai meg-alapozást adtak a hivatalnoki minőségnek. Ezek az erkölcsös élet mellett az apolitikusság, az objektivitás, a méltányosság és a kegyesség voltak.¹⁹ Bár a jogosultságok terén általában a kiszámítható életutat, a rendszeres fizetést és nyugdíjat szokás említeni, a kép ettől árnyaltabb. Igaz, hogy az osztrák tisztviselőknek számtalan privilegium jutott,²⁰ ám fizetésük az 1873. évi illetményreformig korántsem nevezhető ideálisnak.²¹ Az alacsony bérek és a korszakban megjelenő más értelmiségi rétegek hozzájárultak a bürokrácia presztízsének csökkenéséhez.²² A kiszámítható életutat pedig – bár ez a tendencia a 19. század második felétől gyengült – a szigorú és sokszor a hivatalnokok ellen politikai alapon felhasznált fegyelmi felelősség fenyegette.²³ Igaz, ez az újabb kutatások fényében megdőlni látszik: a fegyelmi gyakorlat a fegyelmi bizottságok 1816-

os felállításától ugyanis inkább az e téren hiányzó törvényi garanciákat igyekezett pótolni.²⁴

Összességében – az említett nehézségek ellenére is – az így kiépített szervezetrendszer jól működött. Magasan képzett tisztviselői hűségesekek voltak a magát szintén hivatalnokként definiáló Ferenc Józsefhez,²⁵ napi szintű működésüket tekintve pedig kiemelendő, hogy a korrupció gyakorlatilag nem létezett körükben,²⁶ illetve az etikai impregnáltságnak köszönhetően az alattvalókkal méltányosan jártak el.²⁷ Ausztria – és a császári hatalom – tehát erősen épített e hivatalnoki gárdára, amelyet az 1890-es évekig átjárt a Habsburg állameszme,²⁸ s ezért „*im Takte des Radetzkyarsch*” funkcionált.

3. A modern osztrák bürokrácia változásai és válsága

A Habsburg építmény e rendíthetetlen tartóoszlopa azonban az 1890-es évektől változásokon ment keresztül. A közigazgatás centralizációja egyre nagyobb nehézségeket okozott, s a tervezett reformok (amelyeket gyakran Josef Redlich vagy Erich Kielmannsegg nevéhez kötik) nem jártak különösebb eredménnyel.²⁹ A bürokratikus struktúra ekkoriban kezdte el kinőni saját kereteit: a hivatalnokok létszáma nőtt, a feladatok sokasodtak, s a mindent átható titoktartás követelménye a szervezet saját működését kezdte lehetetlenné tenni.³⁰ A közzolgálat – szemben az igazgatás szervezetével – már nem maradt ilyen mozdulatlan. A századfordulót megelőzően és kevéssel azután változás állt be a személyi állomány összetételében: egyre több magyar, cseh³¹ és főleg lengyel³² származású tisztviselő került az állam szolgálatába. A nacionalizmus – amely általában véve is a Monarchia egyik legfőbb válságjelenségeként öltött testet a nemzetiségi kérdésben – ilyen módon hatott a bürokráciára is.³³ Így az addigi homogén hivatalnoki réteg – amely egyébként zárt, házasságokon alapuló csoportot képviselt³⁴ – változni, „hígulni” kezdett, csakúgy, mint az addig töretlen Habsburg állameszme. Az ifjabb generáció ugyanis már nem ebben látta az ideológiai hátteret. Ráadásul az azt megtestesítő Ferenc József hatalma is megrendülni látszott Ferenc Ferdinánd tevékenysége nyomán. Ő ugyanis 1898-tól a haderő főfelügyelője lett,³⁵ ami lehetőséget teremtett a jól ismert „árnyékkormány” megszervezésére. E folyamat során a trónörökös – bár a későbbi miniszterelnök, Karl von Stürgkh véleménye szerint a közigazgatás témájában járatlan volt³⁶ – egyre jobban beleláthatott a bírodalom ügyeibe. A hivatalnoki apparátus császári lojalitását is sikerült megtörnie, mivel a magasabb rangú taktikázó tisztviselők gyakran igyekeztek megfelelni a jövőbeli császár elvárásainak, hogy saját pozíciójukat biztosítsák.³⁷

A hivatalnokok ifjabb generációja az 1900-as évek elején gyakran került összefüggésbe az idősebb nemzedékkel, ami a közösség megosztottságához vezetett.³⁸ Az új tisztviselők már nem tartották távol magukat a politikától sem: az akkortájt megjelenő tömegpártokkal egyre nyíltabban tartották a kapcsolatot.³⁹ Ez nyilvánvalóan előny-

höz juttatta a feleket: a tisztviselők érdekeiknek politikai fórumokon való artikulációja és a politikai törekvéseket támogató, nem feltétlenül ellenző bürokrácia jelentették a kölcsönös előnyöket. Az apolitikusságot sem tartották már sokra a hivatali dolgozók: nagy sajtóvisszhangot váltott ki három tisztviselő 1907-es ügye, akik jelöltként indultak a választásokon, holott 1906-ban a kormányfő teljes objektivitásra és az ideológiáktól való tartózkodásra intette a bürokráciát.⁴⁰ A pártpolitikával való kooperáció segítette a hivatalnokréteget a bérharcokban (1898-ban, 1907-ben és 1911-ben is revideálták az illetményeket)⁴¹ és a szolgálati pragmatikáért folytatott küzdelemben. Az 1911. évi választások idején az osztrák tisztviselők egyik érdekvédelmi tömörülése arra hívta fel a hivatalnokokat, hogy szavazatukat csak olyan jelöltre adják le, aki nyíltan támogatja a pragmatika ügyét.⁴²

Az átfogó közzolgálati kódex megalkotására való törekvéseket a fent vázolt miliőben kell tehát értelmezni. Az első hivatalos emlékirat, amely a pragmatika szükségességét tárgyalta, 1874-ben keletkezett, s 1879-ben már bizottságot hoztak létre a munkára. Ez azonban nem járt sikerrel, így 1881-ben megszüntették.⁴³ A képviselők azonban nem elégedtek meg ennyivel: egy indítvány elfogadása után 1882-ben készült el egy tervezet, de ezt nem fogadták el. Így a pragmatika ügye lekerült a napirendről, bár a sajtó 1885-ben tudni vélte, hogy a kormány dolgozik a javaslaton,⁴⁴ ám nem történt semmi. A valóban sikerrel kecsegtető próbálkozások a századforduló környékén kezdtek szaporodni. Az egyik országos, tisztviselőket tömörítő szervezet (*der Erste Allgemeine Beamten-Verein*) 1897-ben hirdetett pályázatot a szolgálati pragmatika elkészítésére.⁴⁵ Ennek nyomán készült el Hermann Scherer tervezete, amely 1900-ban nyomtatott formában is napvilágot látott. Ekkor azonban a politikai környezet nem volt megfelelő: a konzervatív Taaffe-kormányzat ugyanis az 1890-es évek közepéig egyértelművé tette, hogy a pragmatika ötletét nem támogatják.⁴⁶ Ám a nagypolitika támogatta a hivatalnokokat, hiszen a hatalmi berendezkedések rajtuk álltak vagy buktak. Így 1909-ben már egy állandó bizottság foglalkozott a képviselőházban a kérdéssel, s 1911 novemberében megkezdődött a törvénykönyv törvényhozási vitája, s egészen 1913 márciusáig elhúzódott,⁴⁷ ami jól mutatja a kérdés súlyát.

Rögtön a tárgyalások elején felmerült például a sztrájk-jog kényes kérdése,⁴⁸ amit a kormányzat nem engedett meg. Ezen kívül is még számtalan kérdésben kellett konszenzusos álláspontra jutni, mivel az 1911-ben betervezett javaslattal a tisztviselők nem voltak elégedettek.⁴⁹ Végül 1914. január 25-én fogadták el a törvény formájában a *Dienstpragmatikot*,⁵⁰ amely az osztrák hivatalnokok Magna Chartája lehetett volna.⁵¹ A folyamatot nagyon segítette Kasimir Badeni miniszterelnök, aki reformokat igyekezett meghonosítani a közigazgatásban, így többek között a pragmatikát is.⁵² A tisztviselők számára garanciális jelleggel bírt a kodifikált jog, ám Waltraud Heindl megjegyzi, hogy ez csupán az addig létező jogok és kötelezettségek összefoglalása volt.⁵³ Ilyen módon inkább konzerválni próbálta a közzolgálat századforduló előtti állapotát, s különösebb újítások nélkül kísérletet tett a fent ismerte-

tett változások útjába akadályt gördíteni.⁵⁴ Valódi szerepét azonban a háború kitörése miatt nem tudta beteljesíteni: a hatálybalépés után néhány évvel a Monarchia szétesett, bár a közigazgatás annyiban sikeresnek volt mondható, hogy az igazgatás széthullása utolsó pillanatáig meg tudta őrizni a működőképesség látszatát.⁵⁵ A létrejövő új köztársasági berendezkedés azonban – már csak kényszerűségből is – néhány módosítással megőrizte az 1914. évi törvénykönyvet,⁵⁶ amely ezután „futotta be” valódi karrierjét, s 1979-ig maradt hatályban.⁵⁷

4. A magyar „közszolgálati” viszonyok

A neoabszolútizmus nyílt törekvése volt Magyarország integrálása a Habsburg Birodalomba, többek között egy centralizált, magas színvonalú bürokrácia révén.⁵⁸ Ez azonban nem bizonyult könnyű feladatnak, figyelembe véve a magyar szakképzett tisztviselői réteg hiányát. II. József hasonló törekvései hatására megugrott az egyetemi és jogakadémiai hallgatók száma, ám halálával e tendencia elhalt.⁵⁹ Az 1848/49 utáni időszakban viszont az ország igyekezett ellenállni a „németesítési” törekvéseknek.⁶⁰ Ráadásul az addigi hivatalnokok többségét politikai okokból elbocsájtották.⁶¹ Így őket helyettesítendő alkalmazták a szakképzett, de idegen – leginkább cseh – tisztviselőket.⁶²

Amellett, hogy a passzív rezisztencia érvényesült az osztrák igazgatással szemben, volt még egy fontos aspektus: a nyelvkérdés. Eleinte a közigazgatás nyelve a magyar maradt,⁶³ csak később, a Bach-éra alatt vezették be a németet mint belső ügyviteli nyelvet. Ez azonban nem érvényesült olyan mértékben, ahogyan gondolnánk: főként helyi szinten a munkanyelv magyar maradt, s szinte csak a német vagy kétnyelvű formanyomtatványok emlékeztettek az osztrák befolyásra.⁶⁴ A közszolgálatra vonatkozó, magas szintű előírások elvileg hatályban voltak ekkor, ám a gyakorlatban a tisztviselők kinevezését – Deák Ágnes kutatásai alapján – a következő szempontok határozták meg: politikai megbízhatóság, alkalmaság, képzettség, szükséges nyelvtudás, helyi viszonyok ismerete, nemzetiségi, vallási hovatartozás.⁶⁵ A lojalitás pedig mindennél fontosabb volt.⁶⁶ E kényszer szülte megoldásban csak nyomokban lelhető fel az ekkor egyébként már magas fokú és cizellált

osztrák közszolgálati jog, bár a kor elvárásaihoz valamelyest közeledett a közigazgatás.⁶⁷

A Habsburgok azonban nem tudtak szilárd, centralizált bürokráciát kiépíteni.⁶⁸ A magyarság pedig nem látta meg a lehetőséget egy modern, jól működő és már kezdetben a jogállamiság kritériumaira építő⁶⁹ közigazgatási és közszolgálati jog átültetésére, hiszen igyekezett az osztrák mintától elhatárolódni és saját, évszázados normáit alkalmazni.⁷⁰ A dualizmus idején kiépült közigazgatási rendszer a személyi állomány jogviszonyait nem kezelte egységesen, a normák széttagozódott, sok esetben nehezen átlátható rendszert alkottak, ráadásul a szakirodalmi érdeklődés a 19. század második felében csekély volt, és csak lassan bontakozott ki.⁷¹ Ez a tendencia vezetett odáig, hogy a magyar közszolgálati jog területe is igen nehezen fejlődött ki. Előbb a közigazgatási jog integráns része volt, s csak a Horthy-korszakban kezdett fokozatosan „önálló életet élni.” E lemaradás mai napig érezteti hatását, hiszen a közszolgálati jog jogági jellege Magyarországon ma is vitatott.⁷²

5. A szolgálati pragmatika kérdése

A közszolgálati kódex megalkotásának ötlete először 1872-ben merült fel, s egy évvel később kérvény formájában is előterjesztették az Országgyűlés elé.⁷³ 1874-ben

megalakult a Magyar Tisztviselők Országos Egylete, amely zászlajára tűzte e kezdeményezést.⁷⁴ 1880-ban és az azt követő évben a kormány halogató taktikával élt: biztosította az illetékes köröket, hogy a javaslat készül, ám nem látott napvilágot egyetlen tervezet sem, csupán 1882-ben Madarassy Pál⁷⁵ munkája, amelyet a kormány – sőt személyesen Tisza Kálmán miniszterelnök – visszautasított.⁷⁶

1886-ban alakult meg a Magyar Állami Tisztviselők Központi Egyesülete, amely a fentebb említett tömörüléssel összefogva 1889-ben pályázatot írt ki a pragmatika készítésére, és annak elbírálására bizottságot hozott létre. Ennek azonban eredménye nem volt.⁷⁸ 1897-ben a szakmai körök megbízásából elkészült egy törvénykönyvtervezet, amelyet a téma akkor jeles szakértőjének számító⁷⁹ Keleti Ferenc írt.⁸⁰

1900-ban a pragmatika elveinek meghatározása céljából a Magyar Tisztviselők Országos Egylete bizottságot

Madarassy Pál⁷⁷

alakított,⁸¹ de közben 1902-ben az államszolgálat valamennyi ágára kiterjesztették az 1874-ben megalkotott és a fegyelmi felelősségre vonatkozó rész kivételével⁸² 1896-ban revideált Pénzügyi Szolgálati Szabályzatot, amely kvázi szolgálati kódexként funkcionált.⁸³ A fegyelmi felelősséget taglaló részt 1896-ban azért nem vették be az új szabályzatba, mert egy külön, a közigazgatás központi szintjére vonatkozó fegyelmi rendtartás kidolgozását tervezték. 1898-ban tartottak is egy összminisztériumi hivatalos értekezletet e tárgyban, ám az új reguláció végül nem készült el.

Így a honvédelmi és a kulturális tárca kivételével a központi igazgatás szerveire nézve az 1874. évi szabályok vonatkoztak egészen a második világháború végéig. Az 1902. évi kiterjesztés azonban csak ideiglenesnek szánt megoldás volt, hiszen például a törvényhatósági vagy a községi tisztviselők jogviszonyaira ez nem volt hatással, így a kérdés továbbra is napirenden maradt. Az ideiglenes rendezésre is valószínűleg csak azért került sor, mert 1901-ben Széll Kálmán kormányfőként azt megígérte.⁸⁴ A valódi fordulópontot a Fejérváry-kormány megalakulása hozta el, amely a hiányzó legitimitását többek között a tisztviselői körök megnyerésével próbálta ellensúlyozni, így kormányprogramjába bekerült a pragmatika kérdése.⁸⁵ Ily módon 1905-ben a minisztertanács létrehozott egy bizottságot, amely a következő évben meg is kezdte munkáját.⁸⁶

A tervezet – amelyet tulajdonképp Marschalkó János⁸⁷ készített el – 1908-ban nyomtatásban is megjelent, ám a Wekerle-kormány a bizottságot megszüntette.⁸⁸ Ekkorra azonban már számos javaslat állt rendelkezésre, így csupán a politikai szándékon múlt a kérdés. 1905-ben Szilágyi József járásbírói irodatiszt és Madarász József bíró is írt egy-egy tervezetet,⁸⁹ utóbbi kifejezetten az altisztek és szolgák jogviszonyaira.⁹⁰ Ezt a munkát később Nagy Imre dolgozta át.⁹¹ Ezenkívül a köztisztviselők 1907. és 1909. évi kongresszusa is készített egy majdani pragmatikatervezet alapjául szolgáló részletes jelentést.⁹² A kódex kérdése azonban így is lekerült a napirendről. Wekerle Sándor harmadik kormányfői ciklusa alatt azonban elérkezettnek látta az időt a szolgálati pragmatika törvénybe foglalására, így az 1908-ban „félretett” minisztériumi tervezetet kiadta az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő bizottságának véleményezésére, 1918-ban.

Az előkészítés hírére az Állami Tisztviselők Országos Egyesülete 1917-ben elkészített egy saját tervezetet is, amelyet megküldött a miniszterelnöknek. Így a véleményezés során mindkét munkát megvizsgálták az e feladatra felkért kúriai bírák, Térfy Gyula és Hlaváts Gyula.⁹³ A két tervezet közötti különbségeket egy hivatalos vélemény főbb vonalakban úgy foglalta össze, hogy az a variáns, amit az egyesület üldött, „jelentékenyebb előnyöket s ezenfelül bizonyos önkormányzati jogot kíván biztosítani.”⁹⁴ A véleményezést Wekerle sürgette, mert 1918 őszén a Ház elé kívánta terjeszteni a javaslatot,⁹⁵ ám az 1918-as összeomlás folytán a pragmatika újra vesztett ügy lett, s Magyarországon a későbbi idők folyamán sem sikerült azt megalkotni.⁹⁶ Az egyetlen részleges siker az 1883. évi I. tc. elfogadása volt, amely egységesítette a tisztviselők

minősítési rendszerét, de az átfogó törvénykönyv hiányát korántsem csökkentette. Ugyanez igaz az 1885-ös nyugdíjtörvényre⁹⁷ és az 1893. évi illetményreformra is.⁹⁸

6. Összegzés

Az osztrák és a magyar közigazgatási rendszer a tárgyalt korszakban jelentősen különbözik, már az államszerkezetből adódóan is. Ellenben a szolgálati pragmatika megalkotására irányuló törekvésekben számos párhuzam fedezhető fel, az eltérő végpont ellenére. A Lajta mindkét oldalán az 1870-es évek elején kezdtek e törekvések kibontakozni, s a törvényhozás elé is viszonylag gyorsan eljutott e szándék. Az első tervezet mindkét államban 1882-ben született meg.⁹⁹ Ennek az évtizednek a végétől az 1890-es évek közepéig a helyzet stagnált: osztrák részről a konzervatív Taaffe-kormány gördített akadályokat a törvénykönyv megalkotásának útjába, míg magyar részről Tisza Kálmán, majd utódja, Szapáry Gyula próbálták fenntartani a közszolgálati *status quó*, mivel centralizációs törekvéseiket leginkább ez szolgálta.¹⁰⁰ (Ugyanez volt a helyzet Bánffy Dezső kormánya, illetve Tisza István idején is.¹⁰¹) Egyik oldalon sem kívántak ilyen volumenű garanciát nyújtani a hivatalnokoknak, holott e társadalmi réteg számára ez a stabilitást, a biztonságot és az önkényrel szembeni védelmet jelenthette volna, nem is beszélve az ekkortájt már megfogalmazódó jogállami kritériumokról.¹⁰² Ezért örültek az osztrák állami alkalmazottak az 1914. évi törvénykönyvnek, amely, bár alapjában véve konzervatív szellemben fogant és csupán összefoglalta az addigi szabályokat, de bármikor felhívható, hivatkozható volt konfliktus esetén.¹⁰³ Egy törvény ugyanis nagyobb biztonságot nyújt a közszolgálati viszonyokban (is), mint a rendeletek halmaza.¹⁰⁴ 1897 szintén mérföldkő, mindkét oldalán. Ausztriában ekkor írták ki a pályázatot, amelynek eredménye az 1900. évi *Entwurf* lett. Magyarországon – mivel az előző pályázat sikertelen volt – felkérték Keleti Ferencet egy tervezet elkészítésére.¹⁰⁵ Közben a politikai környezet is lassan megváltozott: Kasimir Badeni osztrák kormányfőként a közigazgatás megreformálására törekedett, s támogatta a pragmatika ügyét.¹⁰⁶ Magyar miniszterelnökként Fejérváry Géza szintén kiállt – bár némileg opportunistá személetmódot követve – a közszolgálati kódex ügye mellett. A 20. században azonban az addig párhuzamos út kettévált. Az osztrák bürokrácia problémáinak orvoslására, a fentebb bemutatott negatív folyamatok lassítására/visszafordítására tett kísérlet volt az 1914. évi *Dienstpragmatik* megalkotása, hiszen már a múlt században felismerték azt az általános igazságot, miszerint „a pragmatika [...] hathatós eszköz az államegység és állameszme fenntartására, megszilárdítására és erősítésére”.¹⁰⁷ A magyar szolgálati pragmatika 1917/18-as „újrafelfedezése” valószínűleg nem számolt az 1918. évi összeomlással, s törvényi alakban a háború után újjáépülő közszolgálat legfontosabb alappillére lehetett volna.¹⁰⁸ A Monarchia szempontjából azonban mind a szétesést megelőző sikeres osztrák, mind a sikertelen magyar kodifikáció elkésztett próbálkozás volt.

SALLAI, BALÁZS

Dienstpragmatik in beiden Seiten der Leitha: Bemühungen um ein Gesetzbuch für den öffentlichen Dienst in der Österreich-Ungarischen Monarchie (Zusammenfassung)

Der Beitrag befasst sich mit der Kodifikation der Dienstpragmatik in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Die österreichischen und ungarischen Kodifikationsbemühungen sind zwar sehr unterschiedlich, weisen aber eine Reihe von Ähnlichkeiten auf. Durch die Untersuchung dieser Parallelen und Unterschiede gibt er einen Einblick in die völlig unterschiedlichen Traditionen des öffentlichen Dienstes in den beiden Gebieten, die auch durch die Debatten über die Pragmatik veranschaulicht werden. Zu

der Pragmatik des Dienstes für österreichische Beamte (1914) führte ein langer Weg, aber die Kodifikation war erfolgreich. Auf ungarischem Boden hingegen wurde trotz mehrerer Entwürfe kein solcher Kodex ausgearbeitet. Die vorliegende Studie, die die historisch-politischen Hintergründe der zwei ähnlichen und doch unterschiedlichen Prozesse erforscht, führt die bisher disparaten Ergebnisse der öffentlichkeitsgeschichtlichen, rechtshistorischen und sonstigen sozialgeschichtlichen Forschung zusammen.

SALLAI, BALÁZS

Service Pragmatics on Both Sides of the Leitha: Efforts for a Code of Law for the Civil Service in the Austro-Hungarian Monarchy (Abstract)

This article deals with the codification of service pragmatics in the Austro-Hungarian Monarchy. Although the Austrian and Hungarian codification efforts are very different, they have a number of similarities. By examining these parallels and differences, it provides an insight into the completely different traditions of public service in the two territories, which are also illustrated by the debates on pragmatics. There was a long road to the pragmatics

of service for Austrian civil servants (1914), but the codification was successful. On Hungarian soil, on the other hand, no such code was drawn up despite several drafts. The present study, which explores the historical-political background of the two similar and yet different processes, brings together the previously disparate the disparate results of research in public history, legal history and other social and other social-historical research.

Jegyzetek

- * Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával.
- VARGA Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 2002. Akadémiai Kiadó, 358–360. p.
 - Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (31. März 1873). *Deutsches Reichsgesetzblatt X*. 1873. 61–90. p.
 - WLASSICS Gyula: Önkormányzat és felügyeleti jog. *Jogállam*, 1914. 1. sz. 12–13. p. MÁRTONFFY Károly: Köztisztviselők szolgálati pragmatikája. In Uó (szerk.): *Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből*. Budapest, 1932. Pallas, 334–335. p.
 - P. SZABÓ Béla: *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században. Magyarországiak politikatudományi disputációi*. Budapest, 2020. Nemzeti Közszerzői Egyetem, 16. p.
 - WEBER, Wolfgang: Politik. In JAEGER, Friedrich (hg.): *Enzyklopädie der Neuzeit Bd. 11*. Stuttgart, 2006. Springer, 96. p.
 - HÄHNER Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815*. Pécs, 2021. Kronosz Kiadó, 61. p.
 - KÉPES György: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, 2019. ELTE Eötvös Kiadó, 269. p.
 - HÄHNER 2021. 64. p.
 - SALLAI Balázs: „Cikornyásan terjengős, nagyképpen homályos.” Reformtörekvések a magyar hivatalnoki nyelvhasználat javítására a 20. század első felében. *Magyar Jogi Nyelv*, 2021. 1. sz. 1–2. p.
 - HAJDU Lajos: *A feudális államszervezet és jog története*. Budapest, 1991. Tankönyvkiadó, 49. p.
 - BEIDTEL, Ignaz: *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740–1848 II*. Innsbruck, 1898. Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung, 149–151. p.
 - HEINDL, Waltraud: A felsőszintű bürokrácia kialakulásáról Ausztriában (1780–1867). *Történelmi Szemle*, 1987–1988. 1. sz. 20. p.
 - BRAKENSIEK, Stefan: Neuere Forschungen zur Geschichte der Verwaltung und ihres Personals in den deutschen Staaten 1648–1848. In MELIS, Guido (hg.): *Verwaltungseliten in Westeuropa (19/20. Jhs.)*. Baden-Baden, 2005. Nomos, 289. p.
 - MÁRTONFFY Károly: *A közszerzők utánpótlása és a gyakorlati közigazgatási vizsgáról szóló törvény magyarázata*. Pécs, 1935. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 121., 123. p.
 - Uo. 129. p.
 - RÉCSI Emil: *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az Ausztriai Birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra*. I. Pest, 1854. Heckenast, 237. p. Ugyanakkor a korszakban már rendelkezésre álltak a teljességre törekvő, szerkesztett gyűjteményes kiadások, például SCHOPF, Franz Joseph: *Der kaiserlich-österreichische Civil Staats Dienst*. Pest, 1855. Heckenast.
 - RÉCSI 1854. 237–251., 257–301., 307–310. p.; HEINDL, Waltraud: *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich 1848–1914*. Wien, 2013. Böhlau, 89., 91. p. DOI: https://doi.org/10.26530/OAPEN_453608.
 - RÉCSI 1854. 308. p.; HEINDL 1987. 17–18. p.

- ¹⁹ HEINDL 2013. 90., 95. p.
- ²⁰ Ilyen volt például a hivatalbóli választójog, a lakhatás biztosítása vagy különféle szociális intézkedések. Uo. 87., 145–146. p. De ide sorolhatjuk a társadalmi presztízst biztosító tevékenységek támogatását (például színház, irodalmi szalonok, olvasóköri) is. FORGÁCS D. Péter: *A bürokrácia szociológiája*. Budapest, 2019. Kossuth Kiadó, 84–85. p.
- ²¹ HEINDL 2013. 133–134. p.
- ²² HEINDL, Waltraud: Bureaucracy, Officials, and the State in the Austrian Monarchy. *Austrian History Yearbook*, 2006. Vol. 37. 46–48. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S006723780001674X>.
- ²³ BEIDTEL 1898. 42–43. p.
- ²⁴ WEICHSELBAUM, Barbara: Disziplinarrecht der Beamten und Europäische Menschenrechtskonvention. *Zeitschrift für Öffentliches Recht*, 2007. Vol. 62. 538. p. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00708-007-0197-y>.
- ²⁵ HEINDL 2013. 91–92. p.
- ²⁶ Uo. 139. p.; JÁSZI Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Budapest, 1983. Gondolat Kiadó, 247. p.
- ²⁷ JÁSZI 1983. 247. p.
- ²⁸ Uo. 247–249. p.; GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, 1987. Gondolat Kiadó, 288. p.
- ²⁹ JÁSZI 1983. 245. p.; HEINDL 2013. 159., 162–163. p.
- ³⁰ JÁSZI 1983. 245. p.
- ³¹ A cseh tisztviselők azonban egyes központi szerveknél alulreprezentáltak voltak, míg másutt nem férhettek hozzá érdemi döntési folyamatokhoz. HAVRÁNEK, Jan: Az osztrák bürokrácia és a csehek: csehek az osztrák bürokráciában. *Történelmi Szemle*, 1987–1988. 1. sz. 27–28. p.
- ³² MIKOLTZKY, LORENZ: Polen im auswärtigen Dienst der Habsburgmonarchie. In LEITSCH, Walter – TRAWKOWSKY, Stanislaw (hg.): *Polen im alter Österreich*. Wien, 1993. Böhlau, 85–96. p.
- ³³ A leglátványosabb konfliktus a cseh és német ajkú tisztviselők közötti – fizikai értelemben is vett – harc volt, amely a közigazgatási nyelvhasználatot érintette és Badeni miniszterelnök egyik reformja nyomán bontakozott ki. HEINDL 2013. 116. p.; DEÁK István: *Der k. (u.) k. Offizier 1848–1918*. Wien, 1991. Böhlau, 87. p.
- ³⁴ HEINDL 2013. 229. p.
- ³⁵ GONDA–NIEDERHAUSER 1987. 292. p.
- ³⁶ HANNING, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, 2014. Saxum Kiadó, 87. p.
- ³⁷ Uo. 92. p.
- ³⁸ HEINDL 2013. 160–164. p.
- ³⁹ Uo. 139., 145. p.
- ⁴⁰ Uo. 102. p.
- ⁴¹ Dr. KATONA: Az osztrákok fizetésrendezése. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1911. 28. sz. 237–238. p.; Az osztrákok lakáspénz-rendezése. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1911. 29–30. sz. 245–246. p.
- ⁴² Az osztrák állami tisztviselők. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1911. 14. sz. 127. p.
- ⁴³ A bizottság „munkáját” jól mutatja, hogy a 1879 novembere és 1881 januárja közötti időszakban egyetlen ülést sem tartott. KELETI Ferenc: *Az államszolgálat jogi természete és a rendszeres államszolgálati pragmatika elvei*. Budapest, 1886. Singer és Wolfér, 422–423. p.
- ⁴⁴ Uo. 424. p.
- ⁴⁵ SCHERER, Hermann: *Entwurf einer Dienstpragmatik für k. k. Civil-Staatsbeamte*. Wien, 1900. [Selbstverlag] 1. p. Helytelenül állapítja meg Keleti Ferenc, hogy a pályázat eredménytelen maradt. KELETI Ferenc: Szolgálati pragmatika I. *Ügyvédek Lapja*, 1899. 34. sz. 4. p.
- ⁴⁶ HEINDL 2013. 100. p.
- ⁴⁷ Uo. 141. p.
- ⁴⁸ HEINDL, Waltraud: Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft In Österreich. In RUMPLER, Helmut (hg.): *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914*. Wien–München, 1991. Verlag Geschichte und Politik–Oldenbourg Verlag, 170. p.
- ⁴⁹ Ism.: Külföld. Az osztrák szolgálati pragmatika javaslat. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1912. 10. sz. 77. p.
- ⁵⁰ 15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis für Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. *Reichsgesetzblatt XV*. 1914. 87–116. p.
- ⁵¹ WEICHSELBAUM, Barbara: *Berufsbeamtentum und Verfassung*. Wien, 2003. Verlag Österreich, 28. p.
- ⁵² HEINDL 2013. 100. p.
- ⁵³ Uo. 141. p.
- ⁵⁴ Ezt már jóval a törvény elfogadása előtt meg lehetett jósolni. Egy magyar szerző 1908-ban így írt: „[...] az osztrák pragmatikából nem kérnék soha részt. Nem a tisztviselői jogok és kötelességek lelkiismeretes alapokra fektetett törvénye lesz az, hanem a mai alárendeltségi viszonyoknak és a tulszigoru fegyelemnek törvényes szabályokba való foglalása, mindenemű szabadság és politikai függetlenség nélkül.” Dr. KATONA: Az osztrák tisztviselők helyzete. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1908. 17. sz. 134. p.
- ⁵⁵ FORGÁCS 2019. 41. p.
- ⁵⁶ SZABÓ István: *Ausztria államszervezete 1918–1955*. Budapest, 2010. PPKE JÁK, 46. p.
- ⁵⁷ KUCSKO-STADLMAYER, Gabriele: *Das Disziplinarrecht der Beamten*. Wien, 2010. Springer, 2. p.
- ⁵⁸ SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Budapest, 1981. Gondolat Kiadó, 64. p.
- ⁵⁹ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 73. p.
- ⁶⁰ K. LENGYEL Zsolt: Neoabszolutizmus vagy önkényuralom? Megjegyzések a magyarországi Bach-korszak újabb histográfiájához. *Aetas*, 2008. 3. sz. 251–252. p.
- ⁶¹ PAPP József: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged, 2003. Belvedere–Meridionale, 51. p.
- ⁶² MISKOLCZY Gyula: A Bach-rendszer cseh Beamter-e. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. Sárkány-Nyomda Rt., 390., 392. p.; BALOGH Judit: A püspökladányi császári és királyi szolgabírói hivatal jogszolgáltatási tevékenysége a neoabszolutizmus időszakában. Az első lépések az állami bíraskodás felé. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021. Debreceni Törvényték, 51. p.
- ⁶³ PAPP 2003. 49. p.
- ⁶⁴ BALOGH 2021. 60. p.
- ⁶⁵ DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 158–159. p.
- ⁶⁶ BALOGH 2021. 52. p. Az esküt például személyesen I. Ferenc József nevére kellett tenni. KOI Gyula: A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban. *Jogtörténelmi Szemle*, 2006. 2. sz. 51. p.
- ⁶⁷ PAPP László: A rendes bírósági szervezetrendszer változásai Magyarországon 1849–1861 között. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2014. 1. sz. 157. p.
- ⁶⁸ PAPP 2003. 55. p.
- ⁶⁹ HEINDL, Waltraud: Bürokratie und Verwaltung im österreichischen Neoabsolutismus. *Österreichische Osthefte*, 1980. 3. sz. 26. p.
- ⁷⁰ Igaz, a modern hivatalnokréteg kialakításának szükségességét valószínűleg sokan felismerték. PÉTERVÁRI Máté: *A járáások kialakítása Magyarországon az 1870:XLII. tc. alapján*. Szeged, 2021. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 45. p.
- ⁷¹ KOI 2006. 51–52. p.
- ⁷² HORVÁTH István – KUN Attila – PETROVICS Zoltán: Adalékok a közszolgálati jog jogágiságának kérdéséhez. *Pro Futuro*, 2021. 2. sz. passim. DOI: [10.26521/profuturo/2021/2/10250](https://doi.org/10.26521/profuturo/2021/2/10250).
- ⁷³ CSIKVÁRI Jákó: *A tisztviselői mozgalmak története (1867–1908)*. Budapest, 1909. Franklin Kiadó, 103. p.
- ⁷⁴ HENCZ Aurél: *Törekvések a közszolgálati etika kialakítására I*. Budapest, 1987. MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 18. p.

- ⁷⁵ Madarassy ekkor még pénzügyminisztériumi tisztviselő volt, s egy év múlva lett a pénzügyi közigazgatási bíróság első elnöke. STIPITA István: *A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884–1896)*. Budapest, 2019. Dialóg Campus, 60. p.
- ⁷⁶ CSIKVÁRI 1909. 105–106. p.
- ⁷⁷ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Madarassy_Pál_Mo_és_a_Nagyvilág_1883.jpg.
- ⁷⁸ CSIKVÁRI 1909. 111–113. p.
- ⁷⁹ PÉTERVÁRI Máté: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. *Journal on European History of Law*, 2017. 1. sz. 119. p. (40. lj.).
- ⁸⁰ KELETI 1899. 4. p.
- ⁸¹ CSIKVÁRI 1909. 121. p.
- ⁸² KELETI Ferenc: A közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó fegyelmi jog és fegyelmi eljárás reformja. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1913. 20. sz. 211. p.; A kultuszministerium fegyelmi szabályzata. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1912. 23. sz. 175–176. p.
- ⁸³ PÜSKI Sándor: *Közigazgatási jog*. Budapest, 1939. Kartárs, 29. p.
- ⁸⁴ HAMPEL Antal: Szolgálati pragmatika. *Magyar Közigazgatás*, 1918. 40. sz. 1. p.
- ⁸⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Belügyminisztériumi Levéltár (BM) K26 1907-XLI-18 720. cs. 5025/1905
- ⁸⁶ Első ülése 1905. november 20-án 11 órától kezdődött. MNL BM K26 1907-XLI-18 720. cs. 5087/1905
- ⁸⁷ Marschalkó a közszolgálati jogviszonyt a tisztviselő és az állam közötti közjogi szerződésként értelmezte, és véleménye szerint a szolgálati pragmatika lényege, hogy e szerződést tölti meg tartalommal. MARSCHALKÓ János: Szolgálati pragmatika. *Jogtudományi Közlöny*, 1907. 26. sz. 216. p.
- ⁸⁸ CSIZMADIA 1976. 449. p.
- ⁸⁹ CSIKVÁRI 1909. 124. p.
- ⁹⁰ MADARÁSZ József: *Tervezet az állami altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról*. Budapest, 1905. Állami Altisztek és Szolgák Bizottsága, passim.
- ⁹¹ NAGY Imre: *Törvénytervezet az állami és törvényhatósági altisztek, szolgák és azok létszámához tartozó egyéb alkalmazottak szolgálati kötelmeik és jogviszonyaik szabályozására és irányítására vonatkozó közszolgálati pragmatika*. Budapest, 1913–1917. Állami és Törvényhatósági Altisztek és Szolgák Országos Szövetsége, passim.
- ⁹² CSIZMADIA 1976. 449. p. Az 1909. évi szöveget lásd A pragmatika-albizottság jelentése és javaslatai. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1913. 11. sz. 98–101. p.
- ⁹³ A bírák 1918. július 30-án kapták kézhez a tervezeteket és szeptember 30-ig kellett véleményüket megírni. MNL Igazságügyminisztériumi Levéltár (IM) K 579. T/389. 3379/1918 MEI.
- ⁹⁴ MNL IM K 579. T/389. Vélemény (iktatószám nélkül).
- ⁹⁵ MNL IM K 579. T/389. 3379/1918 MEI.
- ⁹⁶ CSIZMADIA 1976. 448. p.
- ⁹⁷ 1885. évi XI. tc.
- ⁹⁸ 1893. évi IV. tc.
- ⁹⁹ KELETI 1886. 424. p.; CSIKVÁRI 1909. 105–106. p.
- ¹⁰⁰ Ugyanakkor Tisza érdeklődött a pragmatika kérdése iránt, de „nem vitte a kérdést a Ház elé”. KELETI Ferenc: Kormányaink és a szolgálati pragmatika. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1906. 33. sz. 265. p.
- ¹⁰¹ CSIKVÁRI Jákó: A kormány és a tisztviselők. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1909. 20. sz. 159–160. p.; MOCSÁRI Béla: Küldöttség a miniszterelnöknél a szolgálati pragmatika érdekében. *Állami Tisztviselők Lapja*, 1914. 8. sz. 85–86. p.
- ¹⁰² KELETI Ferenc: *Törvényjavaslat tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról. (Államszolgálati pragmatika)*. Budapest, 1897. 180–181. p.
- ¹⁰³ HEINDL 2013. 141. p.
- ¹⁰⁴ KELETI Ferenc: A szolgálati pragmatika kérdéséhez. *A Jog*, 1906. 18. sz. 154. p.
- ¹⁰⁵ SCHERER 1900. 1. p.; KELETI 1899. 4. p.
- ¹⁰⁶ HEINDL 2013. 100., 160. p.
- ¹⁰⁷ KELETI 1897. 181. p.
- ¹⁰⁸ HAMPEL 1918. 2. p.

1. Rusznák Rezső és a Concha-recepció

Joggal állítható, hogy a Horthy-rendszer két világháború közötti időszakának egyik legrelevánsabb szakmai munkája Concha államelméleti tudományos tevékenységének recepciója szempontjából Rusznák Rezsőtől származik. Az 1928-ban megjelent írás az európai kormányformák, állammodellek részletes elemzésére tesz kísérletet.¹ Vizsgálatának fókuszpontja a parlamentarizmus válsághelyzete a kormányzati típusok funkciója, valamint a totalitárius államrendszerek törekvései szempontjából. A mű szakmai lektorálását Concha, valamint Illés József jogászprofesszor, a történelmi jogtudományok pozitívista irányzatának kiemelkedő hazai kutatója végezte.² Mindezeket összevetve, Rusznák művét különösen érdemes vizsgálni a Concha-recepció feltárásának árnyalása és bővítése érdekében.

Rusznák írásának gondolati kiindulópontja a platonikus és arisztotelianus állambölcselet alaptéziseinek rendszere. Összehasonlítja a görög antikvitás politikai filozófiájának két legjelentősebb rendszerező irányzatát a kormányformák tipizálása szempontjából. Arisztotelész kvalitatív és kvantitatív megkülönböztető módszerére hivatkozik, melynek helytállóságát Concha is megerősíti alkotmánytanában.³ Ez is bizonyítja azt a korábbi megállapítást, hogy Concha államelméleti vizsgálódásainak módszertani alapvetésében az arisztotelészi államtanra hagyatkozik. Így nem véletlen az egyezés fő művének címe és Arisztotelész történelmi korokon keresztül meghatározó politikai filozófiai munkája címe között (lásd Arisztotelész: *Politika*), ahogy ezt Rusznák is említi. Erre a dialektikus hatásra mint egyfajta szintézisre tekinthetünk. A kormányformaelemzéseken keresztül alapozza meg Rusznák – mondhatni, Concha segítségével – a szuverenitás fogalmi jellegét, felvezetve a többoldalú predikátum legjelentősebb újkori képviselőjének, Bodin-nek a szuverenitásra vonatkozó alapvetését. Érzékelteti a különbséget az arisztotelianus és a Bodin-féle szuverenitáselmélet között, nevezetesen azt az eltérést, amely révén a Bodin-féle fogalom jelentős előrelépés az arisztotelianus kategóriához képest azzal, hogy különbséget tesz államforma és kormányforma között. Itt szintén Conchára hivatkozik, aki a szuverenitás fogalmi jellegének extenzióját mint a szuverén korlátlan hatalmi jogosultságainak összességét, Bodin elmélete mentén, a *Politika* I. kötetében a „szuverenitás felelőtlensége” cím alatt magyarázza.⁴ Említi Rousseau és Montesquieu ezeken a területeken végzett összehasonlításait is. Ebben a komparatív relációban a Rousseau-féle népszuverenitás-elmélet kerül előtérbe. A népszuverenitás, mint a Rousseau által kizárólag elfogadhatónak tartott szuverenitási jellegre alapozott államformatípus, a közvetlen demokráciát jelenti esetében. Montesquieu elméletében sajátos módon érvényesülő tartalmi elemként jelenik meg egyfajta teoretikai visszakanyarodás az arisztotelészi tipológiához a helyes és helytelen államformák összehasonlítása terén.⁵

Kiemelésre érdemes továbbá, hogy államelméleti terminológiájában Rusznák az „államhatalom” fogalmának meghatározásakor azokra a pszichés eredetű társas kapcsolódási pontokra hivatkozik az állam életében, amelyek

Vasas Tamás

Concha Győző munkásságának recepciója az 1918 és 1945 közötti korszakban

a *Politikában* megfeleltethetők Concha organikus államelméleti megállapításainak. Az állami hatalomra úgy tekint annak keletkezése során, mint az állam egysége által táplált és benne működő szociológiai-lélektani kapcsolatra. Olyan valóság ez, ami az államnak a közösségi, azaz társadalmi csoportként feltűnő transzformatív alternatíváját tünteti fel. Ennek a formációnak az egyénnel való kapcsolata pszichés dimenziójává válik azzal, hogy az individuum a közegétől nem elszigetelten kívánja fenntartani egzisztenciáját. Boldogságra való törekvésének egyik lényegi eleme, hogy akarja azt, amit a kollektíva, de nem valamiféle politikai szolidaritás eredményeként, hanem azért, mert saját érvényesüléséhez ténylegesen szüksége van rá. Tulajdonképpen ezt a megnyilvánulást nevezi Concha az „összesség lelki tüneményeinek”, mely egy organikus jellegű államelméleti hipotézist eredményez.

Rusznák művének fontos és kiemelendő része a kormányzás céljáról, annak tételes, lényegi funkciójáról, államelméleti szempontból vizsgált rendeltetéséről kifejtett elmélkedése. Ez, Concha általános államcélal összefüggő tézisrendszerével, valamint a kormányzással való kapcsolatában kimutatott közigazgatási funkcióelméletével együtt mélyreható és segítő olvasatot ad ahhoz az egyedi szempontrendszerhez, amelyen keresztül a két világháború közötti jogirodalom értelmezte Concha elméletét az állam személyiségi mivoltáról. Az állameszmének célok formájában való értelmezése, valamint feladatokon keresztüli megvalósítása, az állam ideájának pragmatikus módon való implementálását jelenti a reális, hétköznapi politikai életben. Concha gondolkodásában ez egészen a hegeli államideál körülírásának és felhasználásának az alapjaihoz vezethető vissza, ebből az aspektusból is említésre méltó citátum Rusznák művében. A szerző az állam akarati elhatározásának működésbe lépését, empirikus akciórendszerét látja a kormányzás tényében megjelenni. Concha értelmezése szerint ez az államelvek valós állami életbe való átültetését jelenti. Ez a processzus képezi az állameszme megvalósulásának gyakorlati folyamatok szerinti fázislépéseiben az egyik legjelentősebb mozzanatot. Kérdéses, hogy egy politikai közösség mint egész akarata és cselekvése, milyen módon tekinthető Concha gondolkodásában az állam igazgatási tevékenységéhez kapcsolódó akarati megnyilvánulásnak. Lényeges gondolkodási törekvés Concha részéről az a pozitívista megközelítési mód, amely észjogi alapra helyezi az állam voluntarista arcukatát. A végrehajtás mint az állam lépéseinek,

cselekvő viszonyainak megvalósulása, egyben a jog realizálódása is, melynek alaki letéteményese az explicit jogi norma. E pozitivistá koncepciónak a gyökerei szintén a hegeli állambölcselethez nyúlnak vissza. Hegel jogfilozófiájának esszenciájában a polgári államot és annak társadalmát véli felfedezni, mint erkölcsi immanenciával rendelkező egészet egy folyamatalapú struktúra eredményeként kibontakozó fenomenben, amely szuverén etikai egzisztenciával rendelkezik.⁶ A megállapítás egyfajta tömör reflexióját találhatjuk Rusznák erre vonatkozó kijelentéseiben, kiegészülve azzal a jelentős, Conchától származó hatással, hogy az állam igazgatási tevékenységét, mint az állam akarati elhatározásból kiinduló kormányzati működését, egyaránt kiterjeszti a funkciókra és az igazgatás alanyaira is. Mind Concha, mind Rusznák műveinek fogalmazásmódjában érdemes kiemelni a meghatározás sajátosságait. Külön csoportosulásként kell tekinteni e szerint az alanyok viszonylatában az igazgatást végző és az igazgatás által érintett személyekre, az igazgatás címzettjeire, azaz az állami cselekvés révén érintett polgárok közösségére, még akkor is, ha ez a szemantikai elválasztás egyértelműen nem vezethető le a vizsgált forrásokból.⁷ A mű olvasásakor a szövegben található hivatkozások során Carl Schmitt (1888–1985) klasszikus, egyben erősen ellentmondásos politikai államértelmezésével is találkozunk.⁸ Itt a jog nemcsak norma szintjén létező parancsként, hanem állami erővel bíró, az állam politikai életét is befolyásoló instanciaként kerül elismerésre. Schmitt elméletének veszélyessége nem kérdéses abból az aspektusból, hogy az államot alkotó és működtető mechanizmusrendszerben a politikának a jog ellenében való előtérbe helyezése milyen feltűnő látenciával készíti elő a totális állam elméleti konstrukcióját, legalábbis a joguralomtól való mentesség sajnálatosan hangsúlyos érvényesülése esetén. A jog és állam kapcsolati rendszerében inkább igazat kell adnunk annak a hivatkozásnak Rusznák részéről, amelyet Otlík László (1895–1945) okfejtésében tekint említésre méltónak.⁹ Otlík a jogra az államot alkotó társadalom legerősebb, „legfőlényesebb” hatalmaként tekint, ezzel Otlík szerint egyfajta szuverenitási definíciót is szolgáltat a hatalom eredetét illetően. Szellemi produktumában különösen említésre méltó az a tény, hogy Otlík a politikatudomány terminológiai hálózatának dogmatikai rendszerezését a társadalom fogalmi egységének a tartalmi értelmezésére alapozta,¹⁰ mely szemlélet és módszer utat nyit egy társadalom-központú államértelmezés irányába. Ez a megközelítés nem áll távol Concha gondolatától sem az állam alapjainak meghatározásában. Igazolja ezt, hogy a *Politika* alkotmánytani kötetében az „ország-lás” jelenségének társadalmi elemzésével indítja téziszrendszerét. Rusznák Otlík említése után Conchának azon prediktív jogkoncepcióját emeli ki a *Politikából*, amely a jogot nem konstruáló tényezőként, hanem rendezőelvként határozza meg a maga etikai, közgazdasági és teleológiai sajátosságaival együtt.¹¹ Az alkotmány- és a kormányforma megkülönböztetése során Concha az alkotmányt konstans jellegű relációként interpretálja az általa keletkeztetett összetevők hálózatában. A kormányformát az állam dinamikus jellegű működési karaktereként, kapcsolati ele-

mekből fakadó aktivitásként definiálja. Úgy értelmezhető, hogy Rusznák a különböző kormányzati formák tipológiai heterogenitása által létesített igazgatási szervezetrendszerben, valamint egyes elemeinek közvetlen kapcsolatainak alapuló viszonyrendszerében látja a jogot permanens működést eredményező rendezőelvként érvényesülni. Az állam szociológiai és erkölcsi valósága a dinamikus tényezőkben valósít meg lényegi jelentőségű közreműködést mint autonóm-individuális, valamint ugyanúgy közösségi-politikai ténszerűséggel rendelkező entitás. Rusznák művében az alkotmány, a hatalom, a jog és az erkölcs viszonyrendszerével összefüggő vizsgálódások között – a kormány- és államforma elhatárolásának mint egyedi szempontnak a folyamatos szem előtt tartásával – a különböző nemzetközi példák lajstromában leginkább az angol alkotmányosság és jogrendszer értelmezése érdemel kiemelt figyelmet, amennyiben továbbra is a Concha-recepció vizsgálati igénye szerint szemléljük a szöveget. Concha az angol állam jogi jellegének megszületését a morális típusú igények és a jogi-normatív elvárások érvényesülésének a szimmetriájában látja, melynek csúcspontja a törvényhozó hatalmi szerv működésében mutatkozik meg. Ezzel összefüggésben tekinti az angol alkotmány sajátosságának Rusznák azt, hogy az angol alkotmány nem a polgárok alapjogainak nevesítésében érvényesíti az említett morális követelményt, hanem az igazságszolgáltatási rendszer társadalmi életben való jelenléte révén biztosítja a polgárok számára az egyéni szintű jogérvényesítés igen fejlett rendszeréhez való hozzáférést. Ezt nevezi Concha a különböző bírósági eljárási formákon keresztül megvalósuló „egyedi védekezési jog formuláinak.”¹² A Concha-recepció forrásgazdagságának elismerése mellett fontos kiemelnünk az angol alkotmányosság és parlamentarizmus vizsgálatának jelentősége szempontjából, hogy az életművet ezen a téren a *Politikán* túl számos részletes tanulmány alkotja még.¹³ Visszatérve a polgári jogok érvényesülésére és Otlík tézisére, miszerint a jog a társadalom legmagasabb szintű hatalmi érvényesülése önnön államalkotó tényezői mivoltából eredően. Rusznák – feltehetően szintén Concha társadalomelemző és társadalomközpontú állam-tana nyomán – az emberi közösségekben uralkodó részegész alapú társas, lelki-pszichés viszonyokat, az egyének által létrehozott csoportosulások működtette dialektikus, államot kreáló és formáló hatásrendszert a különböző kormányformák létesülésének végkimenetele, eredménye szempontjából is jelentős tényezőnek tartja. Minél inkább pozicionálja magát egy meghatározott társadalmi réteg és a közéleti érvényesülés és önkifejezés útjára lép – ha úgy mond szerepet vállal magára az állam Concha értelmezése szerinti személyiség-mivoltában –, annál inkább válik „megteremtetté” egy bizonyos kormányzati forma politikai létalapja. Ennek része a parlament és a parlamenti kormányzás politikai erőviszonyainak az arányos megoszlása is. A jogállami keretek között létrejövő parlamenti törvényalkotás politikai szintű tagozódása tükrözi egy társadalom politikai tagozódását,¹⁴ ettől képviselői szerv a parlament, és részben ettől nyeri el a társadalmi értelemben vett igazolhatóságát. Különlegesség ezek fényében, hogy Rusznák szerint a parlamentáris kormányzati forma leg-

inkább hasznosítható meghatározása Conchától származik, miszerint amilyen mértékben hibáktól mentes ez a kormányzati típus, éppen annyira finom és sérülékeny konstrukció, a jogi és morális elemek hibrid módon való jelenlétéből eredően.¹⁵

2. Szűcs Jenő méltatása

Szűcs Jenő tollából a *Miskolci Jogászelet* hasábjain 1926-ban jelent meg Concha nyolcvanadik születésnapja alkalmából egy, a professzor érdemeit összefoglaló laudáció,¹⁶ amely a recepciókutatás szempontjából betekintést enged a tudós munkásságába, egyúttal közelebb kerülünk személyiségéhez és oktatói karakteréhez. Az alkotmánytan tudományának művelőjeként méltatja, a hazai közigazgatási jogászok mestereként, az államelmélet, államtudomány területén sok neves magyar szerző egykori mentoraként említi. Az ünnepi köszöntő lényegi megállapításai azt jelzik, hogy saját korában Conchát alapvetően a közjogtudományok meghatározó művelőjeként tartották számon és sem a *Politikának*, sem más jelentős írásának az értelmezése még nem haladta meg az alkotmány- és közigazgatási jogtudomány szempontrendszerét. Az államelméleti, politikai filozófiai, jogbölcseleti alapú Concha-értelmezés sem a monarchia korában, sem a Horthy-korban nem kezdett el olyan részletességgel kibontakozni, amelylyel később, példának okáért a szocialista jogi normativizmus időszakában megindult. Napjainkban, amikor Concha konzervatív irányultságú állambölcseletét vagy éppen az organikus állameszmére vonatkozó tanait feltérképezni szándékozó jelentős kutatások folynak,¹⁷ a tudományos vizsgálódások szorgalmazzák a közjogtudományi munkásságán túlmenő módon ismertetni szemléletmódját, eszmerendszerét.

Laudációjában Szűcs kitér Concha tanítói, oktatói habitusára is, így egyik legfőbb tanári erényeként említi a hallgatók önálló gondolkodásra való eredményes buzdításait. Meggyőződése és egyetemi tevékenységének alapelve, hogy az önálló, eredeti, kritikus irányultságú tudományos látásmód nem elégedhet meg a különböző korok diktálta trendek pusztá imitációjával és értékelés nélküli átvételével. A monarchia-kori recepcióban, de főként Deák Albertnek az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban megjelent tanulmányában látható,¹⁸ hogy milyen fontos érdemnek tekinti a hazai szakirodalom Concha munkásságában az eredetiség és a hazai jogi, jogfejlődési, államtani, közigazgatási viszonyok szüntelen szem előtt tartását. Concha olyan tudósként állt kora szakmai közéletének hazai ismerői előtt, aki mélyrehatóan, tudományos igényességgel, nemzetközi szinten művelte a jog- és államtudományok széles körét. Meghatározó jelentőségű e téren az 1884-ben megjelent *Újkori alkotmányok* című munkája, amelyben az Amerikai Egyesült Államok alkotmányos berendezkedését tanulmányozza. Concha a magyar jogi, állami és politikai viszonyokat szem előtt tartó komparatistikai módszereket alkalmazva vizsgálódott. Tényként állítja Szűcs, hogy a germán jogrendszer alapjaiból táplálkozó jogi műveltség ellenére Concha érdeklődése nem

korlátozódott a német tudományos eredmények vizsgálatára. Gondolkodásmódjában megőrizte és érvényesítette a hazai jellegzetességek, egyediségek önálló értékeit és ezek sajátos rendszerét. Azt azonban mindenképpen a túlzott rajongás okozta aránytalanul patetikus hangvételnek kell tekintenünk, hogy Szűcs szerint nehéz Conchán kívül olyan hazai jogtudóst találni, akit jelentősen nem befolyásolt volna a német tudományos hatásrendszer. Itt érdemes – a teljesség igénye nélkül – Pulszky Ágostra, Pikler Gyulára, Piszatory Móra, Somló Bódogra, Moór Gyulára, Horváth Barnára gondolni, akiknek jogi alpműveltségére jelentős hatással volt a német jogtudomány. Tudományos tevékenységük, intellektuális kisugárzásuk nemzetközi forrásokból ered, ugyanakkor szem előtt tartják a sajátos hazai viszonyokat és ezek ismeretében hasznosítják tudásukat, nem erőltetve a külföldi (olykor divatos) irányzatokat. A köszöntő egyik fontos része Concha tudományos és gyakorló politikusi tevékenységére történő hivatkozás. Ez az általános közigazgatási reformelméleti kidolgozásával áll kapcsolatban, a közigazgatási bíráskodási rendszer létrehozásának és szervezeti felállításának sürgetésével együtt. Ahogy Szűcs fogalmaz, Concha tudósként egyenesen „agitált” e kérdések fontossága mellett. Későbbi jogirodalmunkban és közjogpolitikánkban láthatjuk, hogy az utókor igazolja őt a tekintetben, hogy az említett reformok a hazai jogrendszer formálódásának meghatározó részét kell, hogy képezzék.

Szűcs két, külön kiemelt területen méltatja Concha eredetiségét. Az egyik az autentikus államtani szempontrendszer, melyben Concha a köz és az egyén viszonyának felépülését, kapcsolati mivoltát értelmezi. Ebben beletartozik Concha alapvetően hegelianus gyökerekből táplálkozó állami személyiségi¹⁹ és állami cselekvési elmélete. Levezeti, hogy az állami akarat mint idea, az állam szellemében megszülető elgondolásnak is tekinthető, és hogyan válik ez realitássá az állam intéző-cselekvő karakterében, ami pedig nem más, mint maga a közigazgatás. A másik szempont, melyben Szűcs kiemeli Concha munkásságának egyediségét, a Concha által sürgetett közigazgatási reformrendszer szakmai kidolgozása. Szűcs úgy fogalmaz, „bennünket, közigazgatási jogászokat ez az elmélete érdekelt legjobban”.²⁰ Kimerítően ismerteti azt a részben szakmai, részben politikai vitát, amely főként az önkormányzatok igazgatási autonómiájával kapcsolatban hatja át a reform tanulmányait. Szűcs álláspontja szerint a magyar közjogi rendszernek negyven éve megoldatlan problémájáról van szó, amely több korban is ki volt téve a helyes kezelést hátráltató tényezőknek. Ezek között a legjelentősebb az, hogy a regnáló kormányok folyamatosan aktuális pártpolitikai kérdéseknek rendelték alá az alapvetően szakmai hozzáértést igénylő közügyi dilemmákat. A közigazgatás elméletéhez kötődően Concha további érdemként emeli ki Szűcs, hogy nem politikai elköteleződéssel, hanem kizárólag a személyes kvalitásai révén garantált szakmai tárgyilagossággal, alaposággal és pontossággal alakította ki téziseit.²¹ Hivatkozik arra az 1914-ben megtartott Jogászegyleti Gyűlésre, mely Concha elnöklése alatt szintén erről a kérdéstről érkezett. Szűcs úgy véli, hogy

a meghatározó hazai politikai irányzatok és csoportosulások, bár mindegyik a magyar alkotmányos értékek megőrzését és védelmét tekintette kiindulópontnak, de mindig két különböző szakmai megoldást elfogadva versengett egymással a közigazgatási reformügyet illetően. Az egyik az önkormányzati rendszert, a másik a bírósági úton való érdekvédelmet tekintette elsődleges jelentőségűnek. Concha nem kötelezte el magát egyik irány mellett sem. Álláspontja sokkal egyedibb, tudományos szempontokat érvényesítő jellegű, szemben az említett pártoknak a témához való politikai alapú viszonyulásával. Szűcs, a nem lezárt vita kapcsán Concha tudományos rendszerező tevékenységét emeli ki, és méltatja érdemeit az önkormányzat és az önkormányzatiság fogalmának tisztázásában. A politikai filozófiai értelemben republikánus alapeszmének tekintendő önkormányzatisági alapelv fontos egy modern közigazgatási reform elméleti kidolgozásában. A kérdés inkább az, hogy Concha valóban olyan professzionális fogalmi alapossággal határozta-e meg az önkormányzat közjogi lényegiségét, ahogy azt Szűcs állítja. Ezen a ponton utal a Stein- és Gneist-féle közjogi szakirodalomra,²² amely Európában elsőként emelte ki az önkormányzati elv gyakorlati jelentőségét, potenciális jellegét. Az önkormányzat az állami szuverenitás egyik lényegi megvalósító, egyben akarati képességgel is rendelkező alanyává válhat az államnak mint nemzeti elem, a nemzetnek a kormányzásban való részvétele, érvényesülése révén. Szűcs e gondolatmenet hazai viszonylatok szerinti átültetését látja Concha tudományos tevékenységében megvalósulni. Az elmélet lényeges eleme az önkormányzat és az állam közötti ellentétes politikai erőhatásokat feltételező gondolati irány elvetése. A helytelen szembeállítás figyelmen kívül hagyja azt a tény, hogy az önkormányzati igazgatás része az állami igazgatásnak. Amennyire evidenciának tűnik ez ma számunkra, és mondhatni, triviális jelenségként hat, hogy egy szerző 1926-ban verifikálni törekszik ezt a viszonyrendszert, annál tényyszerűbb, hogy a kései 19. századi, valamint a korai 20. századi jog- és államtudományi szakirodalomban ez valóban nem volt eldöntött kérdés. Concha mutat rá arra a helyzetre, hogy amint egy ügyet nem magánúton intézett ügyként kezelünk, lényegében állami igazgatási üggyé válik, marad az akár önkormányzati, akár állami illetékességi körben, a fő különbség az intézés módjában van. Szűcs e gondolatiság mentén véli Concha tanait és Grünwald Béla (1839–1891) egyik elméletére irányuló cáfolatát is helyesnek. Grünwald szerint a közügyek természetüknél fogva csak állami szintű igazgatási ügyek lehetnek, ezért indokolt az önkormányzatok hatáskörét elvonni az állami szintű igazgatás javára.²³ Ezzel szemben érvel Concha, mikor azt állítja, hogy az önkormányzat és a közigazgatás nem természetüknél fogva eltérő rendszerek. Az önkormányzat az állami igazgatás része, az attól való elválasztása és annak való alárendelése sem indokolt. Ezt a közjogi szempontból jelentős következtetést az ismertetett 1926-os laudáció szerzője fontos érdemnek tartja Concha munkásságában, mely a recepció, a Concha-féle államtan befogadása szempontjából relevanciával bír.

3. Ereky István és Weis István

Ereky István Conchának az elszórtan, különböző közlőhelyeken megjelent szakcikkeit, tanulmányait, recenzióit és egyéb publicisztikáit egységbe foglaló, a *Hatvan év tudományos mozgalmi között* elnevezésű gyűjteményét részletesen ismerteti 1929-ben.²⁴ Az írások között Ereky kiemelkedő jelentőségűnek tekinti Concha közigazgatási enquete-ről szóló tanulmányát, mely a hozzártatózó 1881. évi magyar közigazgatási reformtervezet szintjén, megfogalmazása szerint, már csak a történelmi emlékezet szempontjából bír jelentőséggel. Ugyanakkor nem vesztett tudományos időszerűségéből az az elméleti jellegű dolgozat, melyet hozzákapcsolódóan Concha az angol és a magyar jogalkotói rendszer összehasonlítása céljából készített. Hasonló jelentőségűnek tekinti Ereky a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó gondolatmenetet is tartalmazó szakcikket, melynek elméleti megállapításai a mai napig időtállóak a közigazgatási intézkedésekkel szembeni egyéni igényérvényesítés jogterületén.

Concha 1933-as halálát követően számos nekrológ méltó hangnemben, több esetben tudományos életútját átfogó szemlével és bemutató ismertetéssel adózik emlékének. Ezek között értékes írások Kolosváry Bálintnak (1875–1954) a *Napkelet* folyóiratban,²⁵ Zsedényi Bélának (1894–1955) a *Miskolci Jogászéletben*,²⁶ Egyed Istvánnak (1886–1966) a *Jogállamban*,²⁷ Ruber Józsefnek (1890–?) a *Társadalomtudományban*²⁸ megjelent búcsúztató sorai.

Az 1939 és 1945 közötti Concha-recepció szempontjából az egyik legkiemelkedőbb szakmai alkotás Weis István (1889–1973) *Államformák – kormányformák* című műve.²⁹ Weis államelemzésének kiindulópontja Concha államfogalmának akarati komponense, amely képessé teszi az államot saját akarátának meghatározására, célként való értelmezésére. Szuverenitásnak az ezen elméleti önmeghatározása feletti állami uralmat nevezi, amely magába foglalja az idegen államokkal szembeni önállóságát. Megvizsgálva több angol, német és francia útkeresési irányvonalat, Weis az állam általános fogalmának megalkotása során Concha álláspontját fogadja el. Hivatkozik annak az „országglás” jelenségével való összefüggésére, miszerint az állam nem más, mint az egyetemes emberi eszme megvalósítására irányuló nemzeti törekvés. Weis helyes meglátása szerint a tantétel tagadhatatlan erőssége annak kompakt mivolta, az a sajátosága, hogy egységesen tartalmazza az államra vonatkozó szükséges etikai és hatalmi igények szerinti szempontokat. Az összegzésben a klasszikus Jellinek-féle államfogalom háromtényező ismérvei találhatóak meg, amelyben Concha a főhatalmat az állam öntudatával azonosítja. Külön érdeme Weis művének, hogy az értelmezés terén tovább finomítja a kulcsfontosságú fogalmakat, valamint Concha államtanában említett egészen egyedi funkciókat. Így részletesen foglalkozik a nemzetre, az emberi eszmére és az állami öntudatra vonatkozó elgondolásainak tisztázásával. Reflektál azokra a kritikákra, amelyek a személyiségelmélet miatt érték Conchát állambölcseletében. Az elmélet igazolhatóságát annak felismerésében látja, hogy minden történelmi államalakzatban és azok akár önkényes vezetői

szemléletében is találkozunk az államnak egyfajta kötelezettségérzettel járó „rendeltetésstudatával”, írja Weis. Az államforma fogalmi tisztázásakor Krisztics Sándor (1890–1966) jogtudós alapdefiníciójára épít, aki saját *Politika* című művét mesterének, Conchának ajánlotta.³⁰ Krisztics számára az államforma nem más, mint az állam szuverenitásának alanyai szempontjából az államban rejlő hatalmi törekvések összességének az alaki megjelenése. Ezt véleménye szerint Concha azzal pontosítja, hogy az alanyi tényezőket az általános államcélhoz való viszonyulásuk szerint egzakt módon kategorizálja. Weis ezzel összefüggésben fejt ki Concha a demokrácia elvi támadhatatlanságának okait részletező tételét. Az állami akarat főszerveinek mint hatalmi alkotórészeknek az ér-

tékelése kerül előtérbe az alkotmány fogalmának meghatározása során. A korlátozott állam, azaz az önmagát hatalmi szempontból behatároló állam rendszerében az állami akarat letéteményeseiként funkcionáló főszervek egymás között fenntartott kapcsolatrendszerét hivatott megtestesíteni az alkotmány. Bár ezzel kapcsolatban Weis fontosnak tartja kiemelni, hogy Concha államformatanának lényege nem a különböző kategóriák nevesítés szerinti elkülönítése, hanem az aktuális államforma és az alkotmány között fennálló viszonyrendszer, így a kormányzás célját is ennek rendeli alá. Szintén a *Politika* csoportosítási rendje alapján különbözteti meg az államhatalmak rendszerét, mint törvényhozó, végrehajtó és államfői hatalomból álló alapstruktúrákat.

VASAS, TAMÁS

Rezeption des Werkes von Győző Concha von 1918 bis 1945

(Zusammenfassung)

Das relevanteste Werk der Concha-Rezeption zwischen 1918 und 1945 (Rezső Rusznák: Sinn und Inhalt der Regierungsformen) untersucht europäische Staatsformen und Staatsmodelle im Detail im Lichte der Krise des Parlamentarismus, der Funktion von Staatsformen und totalitäre Bestrebungen. Ausgangspunkt der Arbeit ist die politische Philosophie der griechischen Antike, auf die auch Concha in seiner Verfassungstheorie aufbaut. Rusznák bezieht sich in der Arbeit auf und begründet Conchas

Thesen über den Souveränitätsbegriff, die organische Staatstheorie, die Staatspersönlichkeit und die Form des Begriffs der parlamentarischen Regierung. Spätere Laudationen und Geburtstagsgrüße erwähnen Concha als den Meister der ungarischen Verwaltungsanwälte. Viele heben auch die Einzigartigkeit seiner Arbeit hervor, die in seiner Denkweise die unabhängigen und selbständigen Werte ungarischer Faktoren und Eigenschaften bewahrt und bestätigt hat.

VASAS, TAMÁS

Reception of the work of Győző Concha from 1918 to 1945

(Abstract)

The most relevant works of the reception of Concha between 1918 and 1945 (Rezső Rusznák: Meaning and Content of Forms of Government) examines European forms of government and state models in detail in the light of the crisis of parliamentarism, the function of forms of government and totalitarian aspirations. The starting point of the work is the political philosophy of ancient Greece, on which Concha also builds his constitutional theory. In the work, Rusznák refers to and justi-

fies Concha's theses on the concept of sovereignty, the organic theory of the state, the personality of the state and the form of the concept of parliamentary government. Later eulogies and birthday greetings mention Concha as the master of Hungarian administrative lawyers. Many also emphasize the uniqueness of his work, which in his way of thinking preserved and confirmed the independent and autonomous values of Hungarian factors and characteristics.

Jegyzetek

¹ RUSZNÁK Rezső: *A kormányformák értelme és tartalma. (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma. A mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „általános csődje”)*. Budapest, 1928. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedése, 160. p.

² Illés munkásságáról és személyéről érdemes megjegyezni, hogy kora egyik legelismertebb magyar jogtörténésze volt. Vizsgálta és elemezte az Árpád-kor magánjogi fejlődési irányvonalait, az istenítélet jogtörténeti jelenségét, a *Tripartitumot*, az újkori alkotmányel-

méletet. Feldolgozta a magyarországi és kárpátaljai görögkatolikus jogi státustörténetét, valamint heraldikai kutatásokat is végzett. Illés József életútjáról lásd bővebben SZABÓ Mária: Illés József. *Jogtörténeti Szemle*, 1986. 1. sz. 95–96. p.

³ CONCHA GYŐZŐ: *Politika. I. kötet. Alkotmánytan*. Budapest, 1907. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 673. p.

⁴ Bodin 1576-ban megjelent *Les six livres de la republique* című műve alapján, Concha szerint a szuverenitás mibenléte saját természetében rejlik, ezért meghatározása is ahhoz kötött, nem pedig a rá irányuló

külső viszonyulásokhoz. Ebben igazat ad Bodin állításának, ahogy abban is, hogy a szuverenitás alanyaihoz kötődő kérdések a szuverenitás tartalmi sajátosságaihoz kapcsolódnak, nem pedig annak a fogalmi meghatározásához. Itt érzékelhető leginkább a Rusznák által is említett hiátus Arisztotelész részéről a kormányfogalmak és az államformatípusok distinkciójának tekintetében. Lásd CONCHA 1907. 268. p.

⁵ Így Montesquieu három állam- és részben kormányformát vizsgál, a törvények uralta monarchiát, a nép uralta köztársaságot, valamint a törvények nélküli egyeduralmi rendszert. A részbeni analógia felkelhető e tipológia és Arisztotelész három helyes, valamint három helytelen államformát megkülönböztető tagolása között.

⁶ GÖHLER, Gerhard – ROTH, Klaus: Gazdaság, jog és állami erőhatalom összefüggése. Hegel filozófiai érvelése a jelenlegi viták tükrében. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1988. 1–2 sz. 198. p.

⁷ RUSZNÁK 1928. 17. p.

⁸ Így lényegében Schmitt értelmezése szerint az állam normája maga a politika, ami az állam normatív mivoltát, autoritását és egyben autoritásgényét is meghatározza, megalapozza. Ennek az elméletnek a fényében, ahogy részben arra már korábban is tettünk utalást, élesen elválasztja egymástól az állam és a jog kategóriáit, és egyben alárendeli az államot a jognak, mint a jognak egyfajta immanens elemeként értelmezve azt, ahogy erre Rusznák helyesen rámutat. Schmitt az állam politikai életében egy dialektikus viszonyrendszert feltételez, az emberek által gyakorolt hatalom szülte versengésnek a dialektikáját, ami az ő esetében a politikának egy lehetséges definíciójaként is értelmezhető. Erről Lásd SCHMITT, Carl: Beszélgetés a hatalomról. Ford. KURUCZ Andrea. *Vigilia*, 1991. 2. sz. 120. p.

⁹ RUSZNÁK 1928. 33. p.

¹⁰ SZABADFALVI József: *Egy konzervatív állam- és politikatudós: Ottlik László (1895–1945)*. Debrecen, 2019. Dialog Campus–Debreceni Egyetemi Kiadó, 98–99. p.

¹¹ CONCHA 1907. 9. p.

¹² RUSZNÁK 1928. 62–63. p.

¹³ Ezek közül az egyik legjelentősebb CONCHA Győző: *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában*. (Székfoglaló értekezés). Budapest, 1988. MTA, 32 p. című írás, továbbá megemlítendő CONCHA Győző: Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén. *Erdélyi Múzeum*, 1880. 2. sz. 33–44. p.

¹⁴ CSERVÁK Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? A kormányforma fejlődése és problémái. *Jogelméleti Szemle*, 2001. 4. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/cservak8.html>.

¹⁵ RUSZNÁK 1928. 123. p.

¹⁶ SZÜCS Jenő: Concha Győző. *Miskolci Jogászelet, Jog- és Államtudományi Közöny*, 1926. 4. sz. 2–3. p.

¹⁷ Erről lásd példaként EGRESSI Katalin: Concha Győző konzervatív államelmélete. *Jog, Állam, Politika*, 2009. 1. sz. 77–107. p.

¹⁸ DEÁK Albert: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? Megjegyzések Concha Győzőnek a Budapesti Szemle 1905. decemberi számában megjelent cikkére. *Erdélyi Múzeum*, 1906. 1. sz. 8–32. p.

¹⁹ Műveit olvasva láthatjuk, hogy főleg a bölcséleti, politikai filozófiai aspektusok szempontrendszeréből szemlélve, mennyire cizellált, gondosan felépített, a hazai államtudományok tárházát bőséges és minőségi tartalommal gazdagító elmélet Conchának azon, leginkább

a *Politika* című művéből megismerhető államtani látásmódja, mely önálló erkölcsi, etikai, akarati megnyilvánulással rendelkező személyiséggel bíró létezőként értelmezi az államot, amely az emberi eszme megvalósításának összesített céljaként tartja fenn önműn egzisztenciáját, és amely magába foglalja az egyén önmegvalósításra irányuló tevékenységét a maga individuális értelmében, valamint a közösség, a kollektív állami létezés, és az ahhoz fűződő érdek- és értékrendszer szerinti önérvényesítés és önmegvalósítás törekvését. E gondolat alapozza meg Concha organikus állameszméjét is, mely által láthatjuk, hogyan talál szereppel és értékkel, funkcionális és erkölcsi értékkel egyaránt rendelkező pozíciót magának az állam abban a legalább annyira etikai, amennyire Concha szerint politikai instanciában, amelyet személyiségnek nevez.

²⁰ SZÜCS 1926. 3. p.

²¹ Természetesen itt meg kell említenünk azt az életrajzi tényezőt, hogy maga Concha is, mint tudományos szaktekintély, parlamenti felsőházi képviselő volt 1913 és 1918 között, majd 1927-től.

²² Maga Concha írja Gneist munkásságáról 1933-ban a *Jogtudományi Közöny*-ben, hogy habár nézetei az önkormányzatiság elveivel kapcsolatban egyetlen hazai politikai irányzat szemléletével sem voltak összeegyeztethetők, mégis, a politikai életben és a tudományokban mindenki az ő elméleteire, gondolkodásmódjára, szemléletére hivatkozik e témakörrel összefüggésben. Lásd CONCHA Győző: Gneist befolyása a magyar jogéletre. *Jogtudományi Közöny*, 1898. 17. sz. 129–130. p.

²³ Lásd bővebben GRÜNVALD Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. Budapest, 1876. Ráth Mór kiadása, 102. p.

²⁴ ÉREKY István: Concha Győző összegyűjtött dolgozatai: Concha Győző: Hatvan év tudományos mozgalmi között. I. kötet. *Budapesti Szemle*, 1929. 617. sz. 153–157. p.

²⁵ KOLOSÁRY Bálint: Concha Győző. *Napkelet*, 1933. 5. sz. 378–379. p.

²⁶ ZSEDÉNYI Béla: Concha Győző. *Miskolci Jogászelet*, 1933. 5. sz. 46–47. p.

²⁷ EGYED István: Concha Győző. *Jogállam*, 1933. 4–6. sz. 137–140. p.

²⁸ RÜBER József (1890-?): Concha Győző 1846–1933. *Társadalomtudomány*, 1933. 1–2 sz. 76–79. p.

²⁹ WEIS István: *Államformák–kormányformák*. Budapest, 1939. Magyar Szemle Társaság, 78. p.

³⁰ Kőztudott, hogy Krisztics hálás Concha-tanítvány volt. A mester tudományos szemlélete, módszerei jól nyomon követhetők munkáiban, számos helyen hivatkozik professzora írásaira. Az 1931-ben megjelent *Politika* című könyvében a címlap után „Concha Győzőnek a tanítvány mély tiszteletével” ajánlja művét Conchának, az „Előszóban” is úgy méltatja mestere *Politikáját* „mint a legkiválóbb modern külföldi államtani művekkel versenyző alkotás [...] tantételei tökéletességének és eszméi nagyságának hatása alatt új politikának megírásához kezdeni is alig mertem.” Csak ebben a könyvben több mint félszáz hivatkozást találunk Concha írásaira. Vö. KRISZTICS SÁNDOR: *Politika. I. kötet. Alapvetés, társadalomtan, államtan, alkotmánytan*. Budapest, 1931. Franklin Társulat, 5. p. A II. fejezet „*Elméleti és gyakorlati politika*” [36–57. p.] mai helyesírással olvasható: *Politikatudományi Szemle*, 2005. 3–4. sz. 226–244. p.

„Önökkel, Uraim, mint a vádesküdszékkel
kezdődik és végződik a jog.”

(James Marriott bíró, 1768)¹

1. A jogszabály keletkezése és jelentősége

Az angol jogrendszer – benne a sajátos jelleget adó *writ*ek, precedensek és esküdszékerek – eredete hosszú ideje foglalkoztatja a brit kutatókat,² akik révén mára számos jogintézmény kialakulását lehet nyomon követni az angol államalapítás, tehát I. és II. Vilmos idejétől (1066–1100). A 12. század első feléről az I. Henrik uralkodása alatt keletkezett törvények hordoznak egykorú információkat,³ amelyekből látható, hogy a Normandiai-ház hatalmának megszilárdulása után elkezdődött a joggyakorlat és a benne tükröződő szokásjog fejlesztése is. Ez volt a *common law* kialakulásának kezdete, amelyet I. Henrik unokája, II. Henrik folytatott és teljesített ki, nem véletlenül szokás az „angol jog atyja” (*Father of the Common Law*) szöfordulattal illetni.⁴ A jelen tanulmányban a törvénykezési reformjai közül – melyek kimunkálásában az ő idején a királyi tanácsból kivált és állandósult felsőbbbíróóságok bizonyos vezető szerepet vállaltak⁵ – az első olyan jogforrások egyikét mutatjuk be, amely történeti távlatból nézve az esküdszék megalapozását is eredményezte.

Egyéb publikációkban már írtunk a középkori angol esküdszékerek (*assize, jury*) eredetének elméleteiről és forrásairól,⁶ amelyekből kiderül: az intézmény genezise biztos, hogy jóval a normandiai invázió előttre nyúlik vissza, abban azonban ma sincs egyetértés, hogy időben mennyivel, és földrajzilag hova. Az államalapítás utáni első olyan jogforrások, amelyekben már dokumentált és felismerhető a későbbi esküdszék – még nem mondanánk esküdtbíráskodásnak –, a Clarendonban 1164-ben kiadott *Constitutio*⁷ és az ugyanott 1166 februárjában kibocsátott *Assize*,⁸ mely utóbbi kifejezés itt törvényt s nem bíróságot jelentett. Ezt a törvényt egészítette ki egy harmadik, az 1176-ban keletkezett *Assize of Northampton*.⁹ Megjegyezzük, hogy a 14. század előtt az *Act* szót az angol nyelvben még nem használták, legalábbis a király által kibocsátott jogszabályokat a *doom*, a *constitutio*, az *assize*, a *writ*, a *statutum* vagy a *charta* szavakkal illették.¹⁰

A Salisbury melletti Clarendon mint földrajzi hely a 12. században került a fokozott királyi érdeklődés körébe, bár bizonyíték van arra, hogy már az angolszász időkben használták a területet vadászmezőként. Az elnevezése valószínűleg a *Clare* nemzetségnévből ered. Hódító Vilmos korától olykor seregszemléket is tartottak arrafelé. II. Henrik kezdte el ott a királyi székhely kialakítását, amit később III. Henrik folytatott, így vált a 13. század közepére rezidenciává; az egykori palota és erősség maradványai ma is láthatók.¹¹

II. Henrik (1154–1189), az első Anjou uralkodó aktív szerepet játszott az angolszász – még a *Heptarchia* korában¹² keletkezett – jogrendszer átforgalmazásában. Nor-

Antal Tamás

Az angol vádesküdszék eredete és a Clarendoni Törvénykönyv (1166)

mandia hercegeként feltehetően ismerte az akkor létező franciaországi jogintézményeket, bennük a Nyugati Frank Birodalomrész (*Francia occidentalis*) örökségét. A legtöbbször által innen eredeztetett az a feltevés, hogy a megbízható, de nem királyi tisztviselő alattvalók időről időre esküvel megerősített „vallomást”, tájékoztatást közöltek az uralkodóval a területi szervek vagy azok emberei általuk tapasztalt működéséről. Ezt már Hódító Vilmos is alkalmazta.¹³ II. Henrik 1154-ben, Blois Istvánt követően lépett trónra a „tizenkilenc hosszú tél”, vagyis a patrimoniális anarchia két évtizede után. A bűncselekmények elszaporodtak, az uralkodónak helyre kellett állítania az országbékét, kifejezve azt, hogy a bűnelkövetés nemcsak a szoros értelemben vett passzív alanyok érdekeit sértette, hanem közvetve a Koronát is (*King's peace*).¹⁴

A Magna Charta előtt a központi, később felsőbbbíróóságok eredetileg éppen úgy követték a királyt Angliában, mint más országokban, a királyi udvar és a tanács (*curia regis*) ugyanis rendszerint mozgásban volt, nem létezett állandó székhelyük. Egyszer állítólag egy felperesnek öt éven át kellett az udvar után vándorolnia szerte Anglia és Franciaország (Normandia) területén, hogy végre a király bíróságán meghallgassák a panaszát.¹⁵ A Magna Charta ezért elrendelte, miszerint a *Common Pleas* (középkori magyar terminológiával: a királyi jelenlét bírósága) a jövőben egy helyen tartózkodjon, ami Westminster lett a gyakorlatban, legalábbis 1234 után.¹⁶ Ez azonban nem oldotta meg a Londontól távoli grófságok és megyék törvénykezési problémáit, így már korábban ki kellett alakítani az utazóbírói intézményt (*justices itinerant*) is. II. Henrikről tudjuk, hogy a királyságot hat körzetre osztotta, 1176-ban, mindegyikbe egy-egy utazóbírót nevezve ki, akik egyébként a *common law* felsőbbbíróóságok tagjai is voltak, és – legalábbis a Charta szerint – évente bejárni tartoztak a körzetüket; ezt nevezték *Eyre*-nek,¹⁷ amely magyar analógiával élve a cirkálással vagy a nádori közgyűléssel rokonítható.

Mindehhez hatékony, az addiginál egységesebb és a királyi tekintély által megerősített jogszolgáltatásra volt szükség a jobbára területiális jellegű törvénykezési intézmények helyett. Ráadásul az akkuzatórius eljárások ellenében, amelyekben az ordáliák lényeges szerepet játszottak, a nyugat-európai jogfejlődés éppen ez idő tájt kezdett új típusú bizonyítási rendszerekben gondolkodni, amelynek az emblematikus évszáma és eseménye ugyan

az 1215. évi IV. lateráni zsinat,¹⁸ de az istenítéletek csalhatatlanságába vetett hit megingása bizonyára korábban kezdődött. Ennek a témának szempontjából még jelentősége lesz. Az ordáliák tilalma Angliában 1219-ben jelent meg először.¹⁹

Összességében nem túlzó azt állítani, hogy II. Henrik uralkodása alatt formálódott ki a középkori – egyes elemeiben máig ható – angol bírósági rendszer és jogalkalmazás váza, amely talán nem volt teljesen egyedi a 12. századi Európában, de hosszú távon és kutatásra alkalmas formában csak Angliában maradt fenn. Ezek főként királyi törvényekből, az állandósuló királyi felsőbbbíróságok iratanyagából, illetve a *Glanwillk*ént ismert gyűjteményből²⁰ rekonstruálhatók. Szemben a magyarországi Árpád-kori oklevelek igen korlátozott számával, a korabeli – a 12. és 13. század fordulójáról való – angol okleveles források (peranyagok), úgy tűnik, gazdagnak mondhatók.²¹

A clarendoni *Constitutio* (1164) nyitotta meg tehát a sort, amelyben lehetőséget adott II. Henrik arra, hogy egy gazdag és befolyásos ember ellen – ha egyedül senki sem mert a terhére vallomást tenni – tizenkét, a környékből vagy az érintett településről való, megbízható személy – a helyi püspök által kivett esküvel – közösen tehessen nyilatkozatot, és mondhasa ki az „igazat”.²² Az, hogy miért éppen tizenkettő, máig nem derült ki biztosan; a szám talán bibliai eredetű lehet, esetleg kapcsolatban állhat II. Ethelrednek, Wessex egykori királyának 997-ben Wantageben kiadott egyik törvényével, melyben egy lovagokból (*thegns*) mint eskütársakból álló testületre történik utalás – szintén egy tucat résztvevővel.²³ Kutatók a normann hódítás időszakából, tehát a 11. század utolsó harmadából, valamint Blois István korából és II. Henrik uralkodása első éveiből is találtak olyan peranyagokat, amelyekben *juratores*ként említett férfiak szerepeltek; a perbeli funkciójukat szintén tényfeltárásként értelmezi a szakirodalom.²⁴

A legfontosabb jogforrás azonban az *Assize of Clarendon* néven elhíresült 1166. évi dekrétum, amelyben többek mellett a nagy- vagy vádesküdszék (*presenting jury*, *grand jury*) keletkezése foglaltatik, midőn az első cikkelyében a király a koronavazallusokkal elrendelte, hogy ezentúl minden századkerületből tizenkét törvényisztelő (megbízható) férfit kell esküt téve az utazó bírák segítségére kiállítani. Mint említettük, az utazóbírói rendszer – benne az esküdszékkel működő, III. Henrik és I. Edward korától *Nisi prius*nak nevezett bíraskodás – is erre az időre vezethető vissza, mivel a kettő jelentős mértékben feltételezte egymást. Ennek értelmében ugyanis a királyi bírák körzeteket utaztak be fél- vagy negyedévenként, hogy a királyi bíróságok elé tartozó pereket ne csak a királyi udvarban, illetve a 13. századtól rendszeren Westministerben lehessen elindítani, hanem a vidéki (grófsági, megyei) bíróságokon is, azáltal, hogy „házhoz mentek” a főbírák, és ha nem volt akadály, helyben el is intézték a megfelelően előkészített ügyeket. Az utóbbiban hárult nagy feladat a sherifffekre és az esküdtekre.²⁵

A tizenkét századkerületi, valamint négy-négy városbeli esküdt a királyi bíró érkezésekor állt rendelkezésre, hogy tájékoztassa a környék bűnözési viszonyairól, pontosabban az általuk ismert notórius vagy veszélyes gonosz-

tevőkről: rablókról, gyilkosokról és tolvajokról, valamint ezek orgazdáiról. Hogy mindez pontosan mit jelentett, nem lehet egyértelműen megválaszolni. Mindenesetre ezek a férfiak nemcsak hogy nem voltak laikusok, hanem kifejezetten tájékozott emberek voltak a helyi körülményekről, és éppen ebbéli tudásukkal segítették a bűncselekmények megtorlását vagy a prevenciót. Ugyanakkor a folytatásról annyi tudható meg, hogy a megnevezett – kifejezetten vádolt vagy csak feltételezett –, és bizonyára tagadásban lévő gonosztevőket vízpróba alá kellett vetni a törvény szerint,²⁶ azt azonban nem lehet biztosan kijelenteni, hogy az esküdtek egyébként diszkrecionális döntése automatikusan maga után vonta volna az istenítélet kötelező alkalmazását. Feltehetően különbséget kellett tenni a között, hogy az esküdtek bizton tudták, hogy a megnevezett személy elkövette a büntetendő cselekményt, és a között, hogy csupán feltételezték vagy hallották azt egy rossz hírű emberről.²⁷ Ebből az következik, hogy a szóban lévő esküdtek inkább a gyanúsítottak „szétválogatásában” játszhattak szerepet, éppen azért, hogy a krudélis próbának ne kelljen minden gyanúsítottat alávetni. Itt kapcsolódunk az istenítéletek problematikájához.

Végül is a királyi hatalom ezzel megkezdte Angliában a büntetőbíraskodás észszerűsítését és következetességét azáltal, hogy a felsorolt – nagy tárgyi súlyú – bűncselekményeket többé nem lehetett a magánbüntetőjog és a vele járó kompozíció keretei között elbírálni, vagy elintézni úgy, mint az angolszász időkben, a másik oldalról viszont ezzel megnőtt azok száma, akik büntetésül – a vagyoni kiegyezés helyett – testcsontkítást szenvedtek el, vagy akiket kivégeztek.²⁸ A közbüntetőjog tehát a tényeket feltáró esküdtek (*presenting jury*) által erősödni kezdett a 12. század második felében Angliában is. Szintén ezt bizonyítja a tíz évvel később keletkezett northamptoni dekrétum, amely a három kiemelt büntetett mellé társította a hamisítást és a gyűjtogatást is, tovább bővítve a királyi felsőbbbíraskodást a bárók által befolyásolható sherifffek és a magánfelek módjára történő kiegyezés lehetőségének rovására.²⁹ Ugyanakkor hozzá szükséges tenni, hogy már a két *Assize* előtt – az angolszászok és a normandiaiak alatt – is léteznie kellett módnak arra, hogy ne csupán a sértett által emelt valamiféle magánvád, hanem egyéb út is rendelkezésre álljon az elkövetők felelősségre vonásához és megbüntetéséhez, akár a békevesztett helyi közösség által, akár a királyi adminisztráció keretében.³⁰

Az említett clarendoni és northamptoni dekrétumokból végül a vádesküdszék forrott ki, amely a maga idején meglehetősen modern intézménynek számított, az évszázadok alatt pedig nem sokat változott azután, hogy I. Edward uralkodása alatt lényegében elérte a klasszikus formáját, illetve megjelent az első törvény, amely az esküdtképesség feltételeit szabályozta (az 1285. évi westminsteri *statutum*).³¹ A 14. század elején pedig befejeződött a vád- és az ítéltő esküdszék elkülönülése is; az előbbi általában 20–23 tagból állt. A vádhatóság ezen ősi formája országszerte 1933-ig, Londonban és Middlesex megyében egészen 1948-ig működött,³² az utazóbírói rendszer a hozzá kapcsolódó bíróságokkal (*quarter sessions*, *assize courts*) pedig 1972-ig létezett Angliában (*Courts Act*, 1971 c. 23).³³

2. Részletek a törvénykönyvből

Az alábbiakban az esküdtekkel összefüggő cikkelyek magyar fordítását közöljük³⁴ megjegyzésekkel kiegészítve, amelyek segíthetnek a normaszöveg értelmezésében.

Itt kezdődik a Clarendoni Assize, amelyet II. Henrik király alkotott egész Anglia érsekeinek, püspökeinek, apátjainak, lordjainak és báróinak egyetértésével.

„1. cikkely. Először is az említett Henrik király az összes báróinak tanácsára elhatározta a béke megőrzése és az igazságosság fenntartása érdekében, hogy az ország megyéiben és századkerületeiben tudakozódni fog minden század 12 legtörvénytisztelőbb emberétől és minden város 4 legtörvénytisztelőbb emberétől az iránt, hogy eskü alatt mondják ki az igazat arról, vajon a századukban vagy városukban van-e olyan ember, aki rablással, gyilkossággal vagy lopással vagy ezeket támogató orgazdasággal van megvádolva, avagy alaposan gyanúsítható ezek elkövetésével. És ezután a bírák és a sherifffek vizsgálódjanak. Mindez addig hatályos, amíg az említett király uralkodik.”

Ebben és a következő cikkelyben összesen háromszor szerepel az a fordulat, miszerint a törvény rendelkezései csak addig hatályosak, amíg II. Henrik uralkodik. Ennek hátterében az a szokásjog áll, hogy a Parlament előtti időben keletkezett törvények hatálya rendszerint korlátozott volt, méghozzá az azt kibocsátó uralkodó regnálásának végéig. Utóbb a következő királyok vagy megerősítették, vagy nem. Ez történhetett kifejezetten egy új törvényben, vagy a koronázási eskü által egyaránt.

„2. cikkely. És ha találnak bárkit, aki a fentiek eskü alatt tett nyilatkozatával rablással, gyilkossággal vagy lopással vagy ezeket támogató orgazdasággal van megvádolva, avagy ezekkel alaposan gyanúsítható, amíg az említett király uralkodik, az legyen vízpróba alá vetendő, és tehessen esküt arról, hogy ő nem rabló, gyilkos, tolvaj vagy orgazda, amíg az említett király uralkodik, 5 shilling értékig, vagy addig az értékig, ameddig képes.”

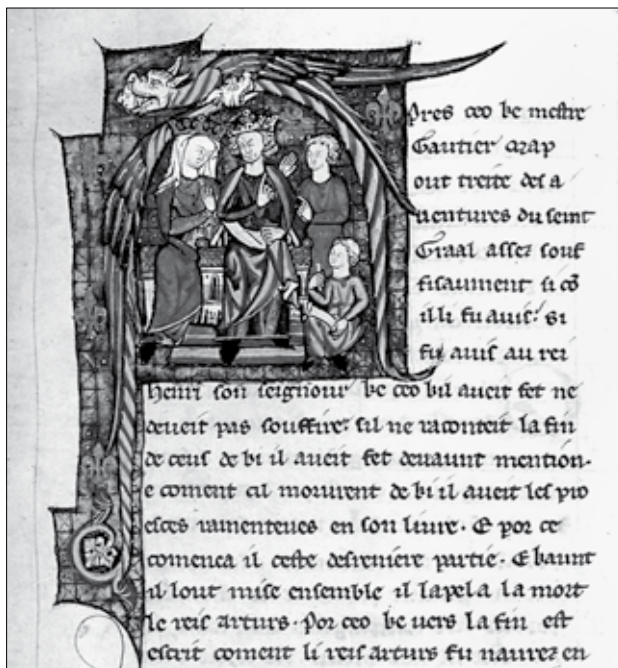
E rendelkezésben egy új kincstári bevételről olvashatunk, nevezetesen a vízpróba (*ordeal of water*) megváltásának összegéről. Az nem világos ugyanakkor, hogy pontosan miként alkalmazták.

„3. cikkely. És ha az őrizetbe vett személyt az ura, az ispánja vagy a vazallusai az elfogása után három napon belül biztosíték adásával kiváltják, bocsáttassék szabadon óvadék ellenében az ingóságaival együtt, amíg a tárgyalása elkezdődik.”

A hűbérjogból eredő rendelkezés, amely lehetővé teszi, hogy egy nemes vazallusai, udvarispánja vagy tisztartója a fogságból kiválthassák az urat pénzüsszeg ellenében. Az összeg azonban itt nincs meghatározva.

„5. cikkely. Azok esetében, akiket őrizetbe vettek az e törvényben előbb említett eskü alapján, senkinek ne legyen bírósága, bírója vagy ingósága, kivéve a királyt az ő bírái jelenlétében; és így a királyé lesz minden ingóságuk. Azok esetében azonban, akiket másként vesznek őrizetbe, mint az említett eskü alapján, legyen minden úgy és annak módja szerint, ahogy az szokásos.”

E cikkely tartalma sem egyértelmű. Feltehetően akként értelmezendő, hogy az esküdtek igazmondása alapján őrizetbe vett személyek felett csak a királyi bírák ítéltettek, ha pedig a gonosztevőként megvádolt személyeket el is ítélték, akkor az ingóságaik a királyé lettek.

II. Henrik és felesége, Aquitániai Eleonóra, valamint az író Gautier (Walter) Map ábrázolása

Ismeretlen szerző: *La Queste du Saint Graal, la Mort d'Arthur (The Search for the Holy Grail, the Death of Arthur)*. Bibliothèque nationale de France (National Library of France), Manuscrit Français 123, folio 229.³⁵

„8. cikkely. Továbbá, mivel a király akaratára a megyei bíróságok elé kell járulni eskütételre, így senki sem maradhat távol semmilyen előjogra vagy bármilyen bírászkodási jogra hivatkozva, amelyet esetleg birtokol, hanem el kell menni esküt tenni.”

„13. cikkely. Ha valaki beismeri a rablást, a gyilkosságot vagy a lopást, illetve ezek elkövetőinek rejtegetését a [fent említett] törvénytisztelő emberek előtt vagy a századbíróságon, azután pedig tagadni kívánja ugyanazt, ne legyen hozzá joga.”

„19. cikkely. A király akaratára, hogy attól kezdve, midőn a sheriff kézhez veszi az utazóbírók idézését, hogy jelenjen meg előttük a helybeli emberekkel együtt, azok kötelesek összegyűlni és megvizsgálni mindenkit, aki

ezen törvény kiadása után a megyéjük területére újonnan érkezett, azután el kell engedniük a sherifeknek az embereket óvadék ellenében azzal, hogy a királyi bíró előtt jelenjenek meg, vagy a sherifeknek az őrizetükben kell tartaniuk őket, amíg a bíró megérkezik hozzájuk, és ezután a bíró előtt meg kell jelenniük.”

Ez a klauzula gondoskodik arról, hogy az esküdtek a királyi bíró előtt biztosan megjelenjenek, még akkor is, ha ez nekik teher. Ebből következik továbbá, hogy a királyi bíró érkezése előtt a sheriff már egyszer meghallgatta a kiválasztott törvénytisztelő férfiakat, és csak ez után álltak az utazóbíró elé. Az azonban nem tudható, miként választották ki a szavahihető emberek közül az eljárásba bevont 12, illetve 4 főt.

„És a király akarata, hogy ez a törvény addig legyen megtartva a királyságában, ameddig neki tetszik.”

A záró rendelkezés egyértelműsíti, hogy a törvényalkotás joga 1295 előtt egyedül az uralkodót illette meg. Az, hogy a preambulumban említett koronavazallusok ebben mennyire befolyásolták, a Magna Charta előtti időkből nem rekonstruálható.

3. Konklúzió

Miként látható, az esküdszék történetének kora középkori, kialakulási szakaszában az esküdtek nem „hallgatni”,

ANTAL, TAMÁS

Der Ursprung der Grand Jury und das Assize of Clarendon (1166)

(Zusammenfassung)

Die Geschichte der englischen Jury beginnt mit vielen Fragen. Zum Beispiel der Ursprung der regulativen Assisen, der Ursprung von *Grand Jurys* und *Trial Jurys*, der Einfluss anderer Rechtssysteme sind immer noch Gegenstand professioneller Disputationen in Großbritannien. Unter diesen gibt der Autor eine Einführung in die Reformen von König Heinrich II. von England, der

ANTAL, TAMÁS

The Origin of the Grand Jury and the Assize of Clarendon (1166)

(Abstract)

The history of the English jury starts with many questions. For instance, the origin of the regulative assizes, the source of grand juries and trial juries, the influence of other legal systems are still the subjects of professional disputations in Great Britain. From among these the author gives an introduction to the reforms of King Henry II of England who is supposed being one of the “fathers” of

hanem sokkal inkább „beszélni” mentek a bíróságra,³⁶ és így valójában nem „laikusok”, hanem nagyon is jól tájékozott férfiak voltak (*self-informing jury*), legalábbis a helyi viszonyokat illetően, ideértve a személyi és birtokviszonyokat, illetve a helyi szokásjogot. Feladatuk egyértelműen ténymegállapításra irányult (*fact-finding jury*), vagyis inkvizitórius jelleggel bírt,³⁷ a jogkérdések eldöntése, kimondása a királyi bíró feladata volt, feltéve, hogy a tény- és a jogkérdések elválaszthatók voltak egymástól. A későbbi fejlődés éppen abba az irányba mutatott, hogy az esküdtek lehetőleg maradjanak a tények megállapításánál, de kétségtelenül léteztek olyan esküdszék is – főként magánjogi jogvitákban –, amelyek jogkérdésekkel is foglalkozhattak (*grand assize, trial jury*). Mivel a tények bizonyítása eleve egy – jellemzően tizenkét tagú – testület feladata lett, a jogorvoslat lehetősége lényegében kizárt volt, és jobbra az is maradt Angliában.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni: a *jury* létrejötté *ab ovo* nem közvetlenül a jogfejlesztés absztrakt céljából történt, hanem azon adminisztratív okból, hogy a királyi jelenlét elé tartozó ügyek mennél hatékonyabban, gyorsabban legyenek tárgyalhatók.³⁸ Ahogy D. J. Seipp írta:

„az esküdtek a *common law* meg nem énekelt hősei. Ők hozták ugyanis létre a verdikteket, amelyek az egész rendszert lehetővé tették. Az esküdtek kényszerű együttműködése nélkül a kisszámú királyi bíró – egy időben rendszerint 12 vagy 13 – valószínűleg nem oldhatta volna meg a terebélyesedő szokásjogi ítélezésben évente felmerülő jogviták ezreit.”³⁹

als einer der „Väter“ der frühen Schwurgerichte oder Gruppe von zwölf vereidigten rechtmäßigen Männern der Grafschaft. Die bedeutendste Rechtsquelle zu diesem Thema ist das *Assize of Clarendon*. Man kann eine kurze Zusammenfassung über den Prozess lesen, der zu diesem besonderen Gesetz geführt hat, und die dokumentierte Herkunft der allerersten Geschworenen.

the early juries or bodies of twelve sworn lawful men of the county to present facts about dangerous wrongdoers. The most emblematic legal source to this topic is the *Assize of Clarendon* (1166). One can read a brief summary about the process led to this special piece of law and the documented origin of the very first juries.

Jegyzetek

- ¹ LAMOINE, Georges: *Charges to the Grand Jury, 1689–1803*. Camden Fourth Series 43. London, 1992. University College London, 6–7. p.
- ² Klasszikusok: BRUNNER, Heinrich: *Die Entstehung der Schwurgerichte*. Berlin, 1872. Weidmann; MITTERMAIER, Karl Joseph Anton: *Erfahrungen über Wirksamkeit der Schwurgerichte in Europa und Amerika, über ihre Vorzüge, Mängel und Abhilfe*. Erlangen, 1865. Ferdinand Enke; HURNARD, Naomi D.: The Jury of Presentment and the Assize of Clarendon. *The English Historical Review*, July 1941, Vol. 56, No. 223, 374–410. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/ehr/LVI.CCXXIII.374>; www.jstor.org/stable/553733; MAITLAND, Frederic W.: *The Constitutional History of England*. Cambridge, 1908. Cambridge University Press, 120–124. p.; STUBBS, William: *The Constitutional History of England in its Origin and Development*. Oxford, 1891. The Clarendon Press, I. 505–509. p.; VINOGRADOFF, Paul: *English Society in the Eleventh Century*. Oxford, 1908. The Clarendon Press, 4–11. p.; CAENEGEM, R. C. Van: *Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill*. London, 1959. Quaritch, 57–103. p.; STENTON, Doris M.: *English Justice between the Norman Conquest and the Great Charter, 1066–1215*. *Memories of American Philosophic Society* 55. Philadelphia, 1964. American Philosophical Society, 15–17. p.; STENTON, Frank M.: *Anglo-Saxon England, c550–1087*. Oxford History of England Series 2. Oxford, 1947. Oxford University Press, 643–649. p.; HASKINS, Charles H.: *Norman Institutions: The Early Norman Jury*. Harvard Historical Studies 24. Cambridge, Mass., 1918. Harvard University Press, 196–238. p. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674336902>; RICHARDSON, Henry G. – SAYLES, George O.: *The Governance of Medieval England from the Conquest to Magna Carta*. Edinburgh, 1963. Edinburgh University Press, 182–185. p.
- ³ DOWNER, L. J.: *Leges Henrici Primi*. Oxford, 1972. The Clarendon Press, 80–303. p.
- ⁴ Vö. SZÁNTÓ György Tibor: *Anglia története*. h.n. 1994. Maecenas, 48–51. p. A szerző az „angol jog atyjaként” tévesen I. Henriket jelölte meg.
- ⁵ CARTER, A. T.: *A History of the English Courts*. London, 1944. Butterworth & Co. Ltd., 49–60., 68–77. p.
- ⁶ ANTAL Tamás: *Az angol esküdtzék története*. *Fundamenta Fontium Iuris Historici* 2. Szeged, 2019. Iurisperitus Kiadó, 9–17. p.; Uő: *Az angol esküdtzék történetének rövid foglalata*. *Acta Universitatis Szegediensis. FORVM Szeged*, 2013. 2. sz. 5–29. p.
- ⁷ DOUGLAS, David C. – GREENWAY, G. W. (eds.): *English Historical Documents: Vol. II, 1042–1189*. London–New York, 1981. Routledge–Oxford University Press, 766–770. p.
- ⁸ Uo. 440–443. p.
- ⁹ Uo. 444–446. p.
- ¹⁰ MAITLAND 1908. 6–20. p.
- ¹¹ HOWELL, Margaret: *Eleanor of Provence. Queenship in Thirteenth-Century England*. Oxford–Malden, 2001. Wiley, 72–73. p.; EKBLOM, Einar: *The Place-Names of Wiltshire. Their Origin and History*. Uppsala, 1917. Appelbergs Boktryckeri, 57. p.
- ¹² SZÁNTÓ 1994. 20–31. p.
- ¹³ HOSTETTLER, John: *The Criminal Jury Old and New: Jury Power from the Early Times to the Present Day*. Winchester, 2004. Waterside Press, 16. p.; BADÓ Attila: *Esküdtzéki ítéletek. Futni hagyott bűnösök?* Szeged, 2004. Studio Batiq, 145–146. p.; HOFFMAN, Morris B.: *The Punisher’s Brain. The Evolution of Judge and Jury*. Cambridge–New York, 2014. Cambridge University Press, 235–236. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139811873.008>.
- ¹⁴ RUSZOLY József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. *Opera Iurisprudentiae* 1. Szeged, 2011. Pólay Elemér Alapítvány, 606–614. p.; HURNARD, Naomi D.: *The King’s Pardon for Homicide before A.D. 1307*. Oxford, 1969. The Clarendon Press, 8–9. p.; POLLOCK, Frederick: *The King’s Peace in the Middle Ages*. *Harvard Law Review*, 1899, Vol. 13, No. 3, 177–189. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/1322581>.
- ¹⁵ NIELD, Basil: *Farewell to the Assizes: The Sixty-one Towns*. London, 1972. Garnstone Press, 2–3. p.
- ¹⁶ TURNER, Ralph V.: *The Origins of Common Pleas and King’s Bench*. In Uő: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. The Hambledon Press, 17–33. p.
- ¹⁷ BRAND, Paul: *Judges and Judging 1176–1307*. In BRAND, Paul – GETZLER, Joshua (eds.): *Judges and Judging in the History of the Common Law and Civil Law: from Antiquity to Modern Times*. Cambridge, 2015. Cambridge University Press, 3–36. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139093613.003>.
- ¹⁸ SZUROMI Szabolcs Anzelm: A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége teológiai, jogi és történelmi szempontból. *Teológia*, 2006. 1–2. sz. 85–95. p.
- ¹⁹ HOFFMAN 2014. 236. p.
- ²⁰ ANTAL Tamás: *Ranulf Glanvill jogkönyve és az angol esküdtzék fel-emelkedése*. *Jogtudományi Közlöny*, 2014. 9. sz. 401–410. p.; Uő: *Ranulf Glanvill és a common law születése*. In *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*. Jakab Éva és Pozsonyi Norbert gondozásában. *Acta Juridica et Politica*. Tom. LXXVI. Szeged, 2014. SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 11–22. p.; ANTAL 2019. 18–25. p.
- ²¹ GROOT, Roger D.: The Jury of Presentment before 1215. *American Journal of Legal History*, 1982. Vol. 26, No. 1. 1–24. p. DOI: <https://doi.org/10.2307/844604>. E tanulmány különösen nagy értéke, hogy konkrét jogesetekről is beszámol a korabeli peranyagok (rolls) alapján.
- ²² HOSTETTLER 2004. 17. p.
- ²³ TURNER, Ralph V.: *The Origins of the Medieval English Jury: Frankish, English or Scandinavian?* In Uő: *Judges, Administrators and the Common Law in Angevin England*. London, 1994. The Hambledon Press, 35–44. p.
- ²⁴ Uo. 41–42. p. (Név szerint Hurnard és van Caenegem nevét említ Turner, lásd a 2. végjegyzetet!)
- ²⁵ BAKER, John H.: *An Introduction to English Legal History*. Oxford, 2007. Oxford University Press, 20–22., 72–74. p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198812609.001.0001>; CARTER 1944. 59–60. p.
- ²⁶ RUSZOLY 2011. 575–576. p.; BADÓ 2004. 141–142. p.
- ²⁷ GROOT 1982. 5–6. p.
- ²⁸ GREEN, Thomas A.: *Verdict According to Conscience: Perspectives on the English Criminal Trial Jury, 1200–1800*. London–Chicago, 1985. University of Chicago Press, 9–10. p. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226306438.001.0001>.
- ²⁹ DOUGLAS–GREENWAY (eds.) 1981. 444–446. p.
- ³⁰ TURNER 1994. 42–43. p.
- ³¹ POWELL, Edward: *Jury Trial at Goal Delivery in the Late Middle Ages: The Midland Circuit, 1400–1429*. In *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200–1800*. Ed. COCKBURN, J. S. – GREEN, T. A. Princeton, N.J., 1988. Princeton University Press, 78–116. p., különösen 82–83., 94–95. p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400859207.78>; MASSCHAELE, James: *Jury, State, and Society in Medieval England*. New York, 2008. Palgrave Macmillan, 141–142. p. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230616165>.
- ³² [LORD] DEVLIN, Sir Patrick: *Trial by Jury*. London, 1956. Stevens & Sons Ltd., 9. p. https://socialsciences.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/schoolofhumanitiesandsocialsciences/law/pdfs/Trial_by_Jury.pdf.
- ³³ Courts Act 1971. www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/23/contents/enacted.
- ³⁴ Angol nyelvű szöveg: DOUGLAS–GREENWAY (eds.) 1981. 440–443. p.; latin nyelvű szöveg: STUBBS, William (ed.): *Select Charters and Other Illustrations of English Constitutional History*

from the Earliest Times to the Reign of Edward the First. 9th ed., rev. by DAVIS, H. W. C. Oxford, 1921, The Clarendon Press, 170–173. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139177078.007>.

³⁵ <https://tinyurl.com/yzpjj7w3>.

³⁶ LANGBEIN, John H.: *Bifurcation and the Bench: The Influence of the Jury on English Conceptions of the Judiciary*. In BRAND–GETZLER (eds.) 2015. 69–72. p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139093613.006>.

³⁷ GROOT 1982. 20–21. p.; HOFFMAN 2014. 237. p.

³⁸ BAKER 2007. 80. p.

³⁹ SEIPP, David J.: *Jurors, Evidences and the Tempest of 1499*. In “The Dearest Birth Right of the People of England”: The Jury in the History of the Common Law. Editors: J. W. Cairns, G. McLeod. Oxford, 2002, Hart Publishing, 75–92. p., az idézet: 75. p. DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781472559241.ch-005>.

II. Henrik
(*Topographia Hibernica*, ca. 1186–1188)

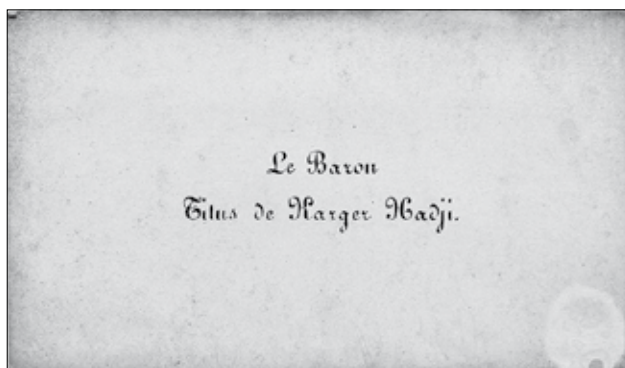
*Szerény adalék báró Titus Karger,
a – magyar és horvát királlyá koronázáshoz
lengedhetetlen, titokban eltemetett –
magyar koronázási jelvényeket
1853-ban megtaláló tiszt történetéhez.*

Huzjan, Vladimir

Báró Titus Karger (1808–1860) – A Monarchia elfeledett tisztje

Titus Karger báró (1808–1860) a horvát és a magyar nemzeti történelem szempontjából egyaránt jelentős történelmi figura, aki egy döntő pillanatban felfedezte az elásott magyar koronázási jelvényeket – a Szent Koronát, a jogart és az országalmát –, amelyek nélkül Ferenc Józsefet és mást sem lehetett volna magyar és horvát királlyá koronázni.¹

Titus Karger életének utolsó három évét Varasdon töltötte nagynénje, Maria Floriana Karger (1777–1859) közelében. Ennek ellenére varasdi élete nehezen rekonstruálható, mivel kevés vele kapcsolatos levéltári anyag és csak néhány tárgyi emlék, például egy album az utazásai során készült rajzokkal, egy távcső és a névjegykártyája maradt utána. Legfontosabb hagyatéka talán a sírja Varasdon, amelyet még a 20. század első felében is rendszeresen látogattak a magyar turisták. Ma már elhanyagolt, de személynének és érdemeinek jelentősége miatt a jövőben nagyobb figyelmet kellene fordítani rá.

Titus Karger névjegykártyája²

Az információ végül eljutott az osztrák hatóságokhoz is Wargha István rendőrfőnöknek köszönhetően, azt azonban nem tudjuk, hogy ő hogyan jutott a titokhoz. Ezt követően kezdetét vette a keresés Titus Karger vezetésével, aki hároméves expedícióra indult Zágrárból. Miután a kutatás sikerrel járt, Ferenc József 1853. szeptember 21-én a Szent István-rend

lovagkeresztjével tüntette ki, a következő évben pedig bárói címet adományozott neki. Emellett jogot kapott arra is, hogy címere tartalmazhassa a Szent Korona képét.³

Titus Karger és a Szent Korona megtalálása

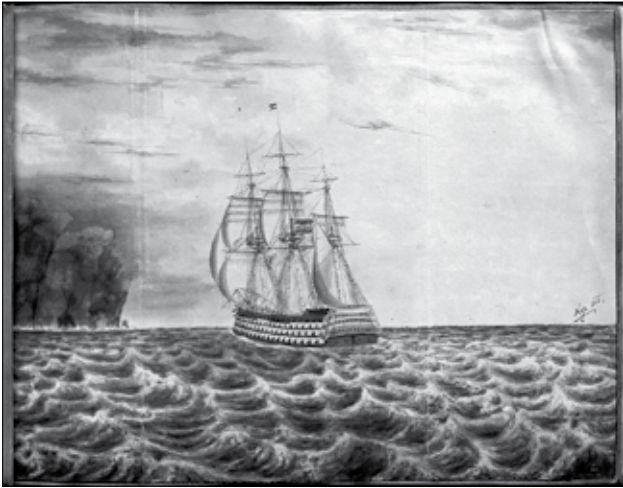
1849 augusztusában Kossuth Lajos (1802–1894) kormányzó elnök és kormányának tagjai menekülésre kényszerültek. Az első felelős *ministerium*ban belügyminiszteri pozíciót betöltő, ekkor már miniszterelnök Szemere Bertalan (1812–1869) tette el a koronázási jelvényeket tartalmazó ládát Erdélyben. Mivel a láda pontos helyét sokáig homály fedte, az osztrákok jó ideig nem bukkantak a koronázási jelvények nyomára. Szemere a láda helyéről először Bathyány Kázmért (1807–1854) tájékoztatta, aki azt később elmondta az akkortájt Londonban tartózkodó Kossuthnak, valamint Teleki Lászlónak (1811–1861) is.

A magyar koronázási jelvények⁴

Karger életének utolsó három éve Varasdon

Titus Karger 1857-ben alezredesként vonult nyugdíjba, és nagynénjéhez, Maria Floriana Karger (1777–1859) apátnőhöz, az orsolyita kolostor vezetőjéhez költözött Varasdra.⁵ Bár a Monarchia érdemes polgára volt, Varasd díszpolgárává nem nevezték ki, a *Protocollum Civitatis*ban⁶ nem szerepel a neve. 1860. március 25-én nőtlenül és gyermektelenül, májrákban hunyt el Varasdon, ahol sírja is áll.⁷ A városi levéltárban fellelhető irat tanúsága szerint 1860. június 11–12-én hagyatékát az Opatička (ma Uršulinška) utcában álló Maurović-házban bocsátották árverésre. Napjainkra kevés maradt fenn az ingóságából, de tengerészeti távcsövet és a nagynénjének adott, Európát és a Szentföldet ábrázoló

Titus Karger rajzai⁸

rajzait tartalmazó albumot a varasdi orsolyita kolostorban őrzik mind a mai napig.

Halála után Titus Karger emléke lassan elhalványult. Már 1907-ben, halála után alig 50 évvel, ez állt a helyi újságban:

„A sír mostanra nagyon elhanyagolt állapotban van, a vaskereszten alig lehet felismerni a Karger név körvonalaait, minden más szinte teljesen elkopott az idők során. Mi a nemesség, különösen a katonaság kötelességének tartanak a sírhely rendbekerítését egy ilyen érdemdús ember nyughelyének méltósága érdekében. A költségek jelentéktelenek lennének.”¹⁰

Maria Floriana Karger

Hasonlóan tudósított a helyi újság 1937-ben is: „Ez a történelmi jelentőségű sírhely mára teljesen elhagyatott.”¹² Egy évvel később ezt írták ugyanott:

„A napokban Pécsről érkezett magyar orvosok és újságírók látogattak el Varasdra [...]. Megtekintették az egészségügyi központot, a városi kórházat, a temetőt, a városi múzeumot, számos templomot és régi palotát, néhányan pedig a Tivar gyárat. A te-

metőben felkeresték Vatroslav Jagić és a magyar koronát megtaláló báró Titus Karger sírját. Az elesett katonák sírjánál is jártak, virágot helyeztek el a magyar katonák sírjaira és néma csenddel rótták le kegyeletüket.”¹³

Összegzés

Titus Karger báró és társai életútját horvát és magyar nyelvű publikációk¹⁴ egyaránt ismertetik. A tudományos közvélemény azonban valószínűleg nem tudja, hogy Varasdön temették el, ahol azért telepedett le, mert nagynénje a helyi orsolyita kolostor apátnője volt. Sajnos a Varasdön rendelkezésre álló levéltári anyag nagyon kevés információval szolgál utolsó három évről, és Titus Karger fennmaradt tárgyai közül is csak néhányat őriznek az orsolyita kolostorban.

Sírja a rajta lévő felirattal az egyetlen, amely emléket állít érdemeinek. A szöveget lemásolták és kiadták, maga a tábla viszont továbbra is rossz állapotban van. Tettének fontosságára való tekintettel báró Titus Karger további történelmi és életrajzi jellegű kutatást érdemelne, sírja pedig méltó helyreállítást.

Numerus Curiae	Anno, Mensis, Dies obitus	Nomen, Cognomen, Condicio	Parochia, vel Congregatio, Nomen, Cognomen, Condicio	Locus			Aetate annis
				Origine	Destinatio vel Nomen parochiae	Religio	
62	Varasdon die 25. Martii	Titus Karger	Hörkinger	Hörkinger	Ar. de	52.	
63	1860 Martii die 26.	Josephus Karger	Varasdon	Varasdon	Ar. de	52.	
64	1860 die 26. Martii	Josephus Karger	Varasdon	Varasdon	Ar. de	52.	
65	1860 die 27. Martii	Josephus Karger	Varasdon	Varasdon	Ar. de	52.	

Titus Karger halotti anyakönyvi kivonatának részlete (1860)¹¹

Titus Karger sírja Varasdon¹⁵

HIC IACET
 TITVS. LIBER. BARO. DE. KARGER.
 PRAETOR. MAIOR
 MILITIBVS. IVRE. DICVNDQ
 QVI CORONAM. SANCTI. STEPHANI
 A. REBELIBVS. ABLATAM.
 ORSOVAE. REPPERIT.
 OBIIT. DIE. 25. III. 1860

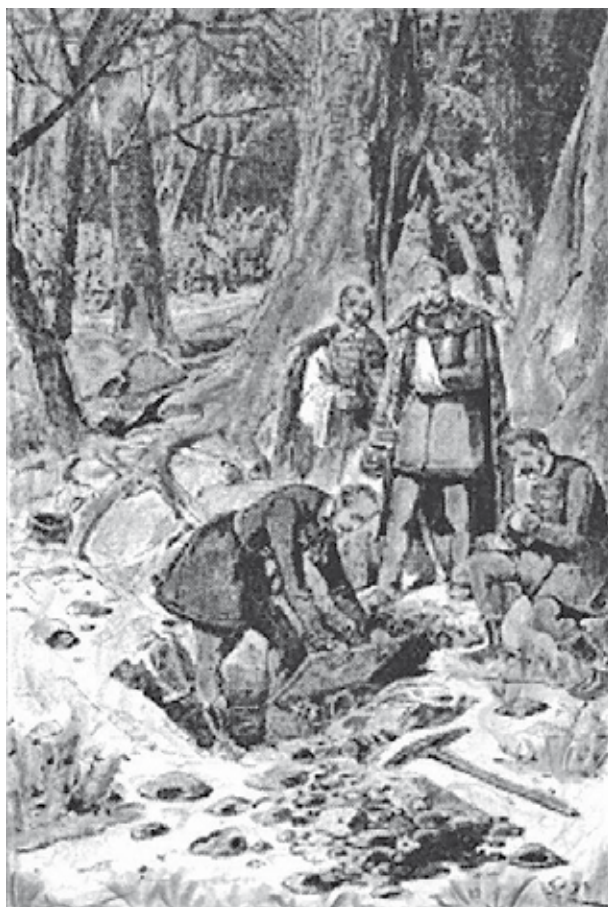

A feszület alatti aranyozott latin felirat¹⁶

ITT NYUGSZIK
 SZABAD BÁRÓ TITUS KARGER
 PRAETOR MAIOR,
 AKI TÖRVÉNYT MAGYARÁZOTT A KATONÁKNAK,
 ÉS AKI ÁLTAL SZENT ISTVÁN KORONÁJA,
 MELYET LÁZADÓK LOPTAK EL,
 ORSOVÁNÁL MEGTALÁLTATOTT.
 MEGHALT 1860. MÁRCIUS 25-ÉN.

Fordította Bódi Dávid

- ¹ SZABÓ István: A szent korona Debrecenben. *Debreczeni Képes Kalendarium* 1925. Debrecen, 49–53. p.; KATONA Tamás: *A korona kilenc évszázada*. Budapest, 1979. Magyar Helikon; HERMANN Róbert: A korona kálváriája 1848–1853. *Rubicon*, 2011. 1. sz. 27–29. p.; DEÁK Ágnes: *A koronás Wargha*. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó.
- ² Orsolyita kolostor, Varasd.
- ³ Tito Karger. *Hrvatske pravice* [Horvát jogok], 1907. (július 20.) 8. sz. 6. p.
- ⁴ <https://dailynewshungary.com/6th-of-january-the-return-of-the-holy-crown-of-hungary/>.
- ⁵ Maria Floriana (született Ana Karger) 1777-ben született és Varasdön halt meg 1859. március 28-án. 1820-tól haláláig az orsolyita apáca kolostor vezetője volt.
- ⁶ Állami Levéltár, Varasd [HR-DAVŽ].
- ⁷ Más forrás szerint stroke következtében vesztette életét. Tito Karger. *Hrvatske pravice*, 1907. (július 20.) 8. sz. 6. p.
- ⁸ Orsolyita kolostor, Varasd.
- ⁹ Stjepan Lypoldt (1839) festménye. *Varaždinske uršulinke. 300 godina od dolaska u Varaždin* [A varasdi orsolyiták]. Varaždin, 2003. Gradski muzej Varaždin, Uršulinski samostan Varaždin, 102., 112. p.
- ¹⁰ Tito Karger. *Hrvatske pravice*, 1907. (július 20.) 8. sz. 6. p.
- ¹¹ Állami Levéltár, Varasd [HR-DAVŽ]. Szent Miklós plébánia, Varasd, 1858–1870.
- ¹² „A Kossuth Lajos által száműzetésbe vetett Szent Korona megtalálója a varasdi temetőben nyugszik.“ U čemu se sastoji ljepota varaždinskog groblja. *Hrvatsko jedinstvo* [Horvát egység], 1937. (október 30.) 3. sz. 3–4. p.
- ¹³ Posjet mađarskih liječnika i novinara u Varaždinu [Magyar orvosok és újságírók látogatása Varasdön]. *Hrvatsko jedinstvo*, 1938. (szeptember 3.) 47. sz. 5. p.
- ¹⁴ Többek között DEÁK Ágnes: *A koronás Wargha*. Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó; FILIĆ, Krešimir: *Povijesni natpisi grada Varaždina*. Ur. HUZJAN, Vladimir – TEŽAK, Spomenka. Zagreb–Varaždin, 2017. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin; LASZOWSKI, Emilij: Tito Barun Krager. *Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva*. Ur. BOJNIČIĆ KNINSKI, Ivan. Zagreb, 1901; KATONA Tamás: *A korona kilenc évszázada*. Budapest, 1979. Magyar Helikon.
- ¹⁵ Varasdi temető. <https://cemeteriesroute.eu/poi-details.aspx?t=923&p=5396>.
- ¹⁶ FILIĆ, Krešimir: *Povijesni natpisi grada Varaždina* [Varasd történelmi feliratai]. Ur. HUZJAN, Vladimir – TEŽAK, Spomenka. Zagreb–Varaždin, 2017. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, 123. p.

A Szent Korona megtalálása

Az angolszász szakirodalomban hosszú hagyománya van a „Röviden a ...-ról” sorozatoknak.¹ Ebbe a vonalba illeszthető John Keane *A demokrácia legrövidebb története* című könyve is, amelynek magyar fordítását – Bartók Imre értő tolmácsolásában – az Athenaeum Kiadó már az eredeti mű megjelenésének évében, 2022-ben kiadta. A címadás kapcsán Bajomi-Lázár Péter fogalmazott tüpontosan: „a variációk demokráciára cím talán pontosabb lett volna”², hiszen a szerző a demokráciák legkorábbi formáinak tekinthető népgyűlések bemutatásától egészen a 20–21. századi problémákig (a nekünk oly jól ismert népi és illiberális demokráciáig) vezet végig olvasóját. A kötet olvasása közben az érdeklődést végig fenntartja a mű, hiszen a szöveg mindvégig a tudományos ismeretterjesztés legszebb oldalát mutatja: olvasmányos és gördülékeny, ugyanakkor mindez nem megy a tudományos megalapozottság rovására. A szerző a demokráciákat három fő kategóriába osztja fel: a részvételi, a képviseleti és az ellenőrző típusúakra, és a könyv fejezetei is e szerint tagozódnak.

1. A részvételi demokrácia

A fejezet egyik legfontosabb tétele, hogy búcsút int annak a népszerű gondolatnak, miszerint a demokrácia az ókori Athénban született volna meg, és az ottani formája lenne ezen államforma valami módon ideáltipikus megvalósulása. A népgyűlések, azaz az olyan találkozók, ahol a polgárok szabadon vitatkozhattak, beszélhettek egymással ugyanis már jóval korábban, a mai Közel-Keleten (Larsza, Nippur, Ur vagy Babilon városaiban) megjelentek. Mindez nagyjából Kr. e. 2500 környékére tehető, azaz már majdnem kétezer évvel az ókori görögök próbálkozásai előtt megtalálhatóak azok a kezdetleges formák, ahol egy közösség tagjai a közügyek megvitatásában, azaz a később politikának nevezett folyamatban részt vehettek. E korszakot Thorkild Jacobsen „primitív demokráciának”, míg Bronisław Malinowski „protodemokráciának” nevezte. E módszerek meglepően gyorsan kezdtek terjedni: előbb kelet, azaz a mai India irányába, majd nyugatra is, a Földközi-tenger térségébe. Minden bizonnyal a főníciaiakon keresztül juthatott el a közügyek közös megvitatásának gondolata a korai görög városállamokhoz (Büblusz, Drérosz, Híosz, Ambrákia) is – még egy-két emberöltővel az athéni korszak előtt.

Ám Keane sem hallgatja el, hogy a korai minták dacára az Athénban Kr. e. 507-ben, azaz a demokratikus átmenet után kialakult államforma volt az, amely egységbe gyúrta a korábbi tapasztalatokat, és megszilárdította a demokrácia működési szabályainak alapköveit.

Gosztonyi Gergely

A demokrácia legrövidebb története korántsem rövid

Keane, John: *A demokrácia legrövidebb története*
Budapest, 2022. Athenaeum, 262 p.
ISBN 978 963 543 190 8

Démokritosz, a híres szónok és filozófus megfogalmazásában a demokrácia „biztosítja a nyílt és őszinte beszéd lehetőségét, és megnehezíti az ostobák és a törtetők dolgát”.³ Mindez pedig az önző érdekek és a becsvágy elé állít akadályokat, ráadásul az őszinte beszéd miatt a hatalommal bírók tévedései és vétkei hosszabb ideig képezik a kollektív emlékezet részét. Ugyanígy fontos kiemelni, hogy az athéni döntéshozatal, azaz a konszenzuseresés sem volt mentes a hibáktól: elég csak arra utalni, hogy a döntések meghozatalából a társadalom nagyobb része (rabszolgák, nők, hopliták, thetesz) ki volt zárva. A kísérlet Kr. e. 260-ban bekövetkező bukásának okai sokrétűek, ám a túlzott birodalmi terjeszkedés és az ennek következtében fellépő militarizáció, hatalomkoncentráció és elégetlenség bizonyosan hozzájárultak ehhez.

2. A képviseleti demokrácia

A demokrácia fejlődésének második, meghatározó korszakának Keane azt az időszakot tartja, amikor „az önrendelkező nép a kormányzati munka elvégzését ideiglenesen az általa megválasztott képviselőkre bízta”.⁴ Ennek egyik alapja Thomas Paine gondolata, miszerint a társadalmi nézeteltérések és konfliktusok legitiméek, azoktól nemhogy félni nem kell, hanem bátorítani kell azok békés és konszenzusos feloldását.⁵

„Egy nemzet nem olyan test, amelynek alakját az emberi testtel kellene ábrázolni. Olyan test inkább, amely egy körbe van belefoglalva, és van egy középpontja, amelyben minden sugár találkozik. Ez a középpont a képviselet.”⁶

Ez a gondolat –, miszerint minden társadalmi csoportnak joga van ahhoz, hogy a gondolatai „megvívjanak” a politika porondján – lett az alapja a több párt részvételével ciklikusan megvalósuló választási küzdelmek-

nek. Így jutottunk el az ókori részvételi demokráciáktól annak módosított formájáig, a képviseleti demokráciáig.

Ez az államforma pedig elképzelhetetlen a képviselet legfőbb intézménye, a parlament nélkül. És bár sokan gondolják, hogy ez Angliából indult világhódító útjára, Keane bemutatja, hogy az első parlament 1188-ban Leónban, a mai Spanyolország északi régiójában ült össze. E tapasztalatok terjedtek szét ezután a kontinens számos más – főleg városiasodott – területén. Ugyanakkor egy kérdés itt is felmerült: „a választott képviselők csupán szolgálói és szószólói voltak megbízóiknak, akiknek rövid pórázon kellett tartaniuk őket, vagy helyesebb, ha az egész politikai közösség szabadszellemmű őrzőiként tekintünk rájuk?”⁷ E kérdésre, azaz hogy kötött utasításokat (*poderes*) kell-e végrehajtaniuk, vagy saját akarattal és döntési kompetenciával rendelkeznek-e, a különféle ibériai parlamentek eltérő válaszokat adtak.

A szerző figyelme ezután olyan jogintézmények felé fordul, amelyek bizonyosan e második korszakban jelentek csak meg: az írott alkotmányok, a szabad sajtó vagy az általános választójog. Ez utóbbi kapcsán nemcsak a támogató, hanem az ellenző álláspontokat is felsorakoztatja, kiváló példáját nyújtva annak, hogy a kérdések tudományos vizsgálatát sosem szabad csak egyféle nézőpontot elfogadva elvégezni. Bemutatja azokat – a kezdeti időkben főleg az amerikai demokráciákra jellemző⁸ – kísérleteket, amelyeket a többség zsarnokságának felismerése keltett életre, így a visszahívás vagy a népszavazás intézményét.

Ez az államforma sem volt mentes a kihívásoktól: a ma oly' gyakori populizmus már a 19. századi dél-amerikai képviseleti demokráciákat is megrázta. Ennek kiváló példája Argentína és Juan Manuel de Rosas tábornok kapcsolata, amely demokratikus zsarnokságba torkollott,⁹ de ugyanígy említhető a két nagy világegést megelőző fegyverkezési, terjeszkedési turbulencia, amely esetekben sikerrel (és milyen könnyen!) térítették el a demokráciák hajóit. Megjelent a totalitarizmus: színre léptek az erőskezü vezetők, a rendeleti kormányzás és a megszokottá váló különleges jogrendek.¹⁰ Mindezt ráadásul tetézték a demokrácia egyenlőséget hirdető alap gondolata és a fejlődő kapitalizmus tökekonzentrációja között feszülő ellentétek. Alexis de Tocqueville-t idézve Keane kijelenti: „a képviseleti demokrácia lényegében állandó próbatételek sorozata”.¹¹

3. Az ellenőrző demokrácia

1945-től kezdve a demokrácia új erőre kapott, és eljutott az emberiség a demokrácia jelenbeli harmadik nagy korszakáig, amelyet Keane ellenőrző demokráciának nevez: „a demokrácia élő nyelve az emberek többsége számára ismerőssé és magától értetődővé vált”.¹² És bár a következő évek sem voltak mentesek a demokrácia vereségeitől (Brazília, Argentína, Kína vagy a Közel-Kelet országai), úgy tűnt, a diadalmenetet nehéz megállítani. Ráadásul a Szovjetunió összeomlásával a közép-kelet-európai régió országai is megpróbálkozhattak ezen államforma kialakításával. A *Freedom House* 1999-es jelentése szerint a világ lakosságának 62,5%-a demokráciákban élt.¹³ Az ellenőrző demokráciák a képviseleti demokráciák azon hiátusát próbálják

kitölteni, amely védekezésképtelenné tette egyes hangos és népszerű emberek felemelkedésével szemben, akik ki játszották a szabályokat, és totális irányítást vezettek be. Az ellenőrző demokráciában olyan külső szereplők (civil társadalom, nemzetközi szervezetek, helyi intézmények) jelennek meg, amelyek célja nem csupán az írásos szabályok, hanem a demokrácia alapelveinek betartatásának szükség esetén való kikényszerítése.

Ám mivel a folyamatok a szemünk előtt, a részvételünkkel zajlanak, Keane nem tudja bizonyosan állítani, hogy a végleges formáját látjuk a demokratikus működéseknek. Demagógok és populisták napjainkban is sokszor és sok helyen törnek az emberi méltóság ellen. A tömeg kihasználása politikai célokra rossz történelmi emlékeket idéz. Ráadásul mindez egy olyan kommunikációs bőség mellett történik, amellyel még nem szembesült az emberiség korábban.¹⁴ A hatalom ellenőrzése sosem tűnt még ilyen könnyűnek, mint manapság. Ugyanakkor mindez veszélyt is jelent, hiszen az ez irányú fejlődés elvezetett a mindent megkérdőjelezés korszakába, ahol semmi sem szent és sérthetetlen. Az egyre növekvő társadalmi és vagyoni különbségek, az elítelt újbóli megerősödése, a mindent átható kapitalizmus, illetve a nehézségeket szorongással, lemondással és passzivitással szemlélő állampolgárok számának növekedése új típusú vezetőket termelt ki, akik sokszor csak eljátszák a demokráciát. Az ellenőrző demokráciából veszélyesen gyorsan alakulhat ki az „új zsarnokság”.¹⁵ De Keane mindezek ellenére arra a következtetésre jut, hogy amennyiben a demokráciát az emberi sokszínűséget és sokféleséget leginkább érvényre juttató államformának tekintjük, akkor megéri újra és újra megvizsgálni nem csupán a történelmét, hanem a jelenét és a jövőjét is.

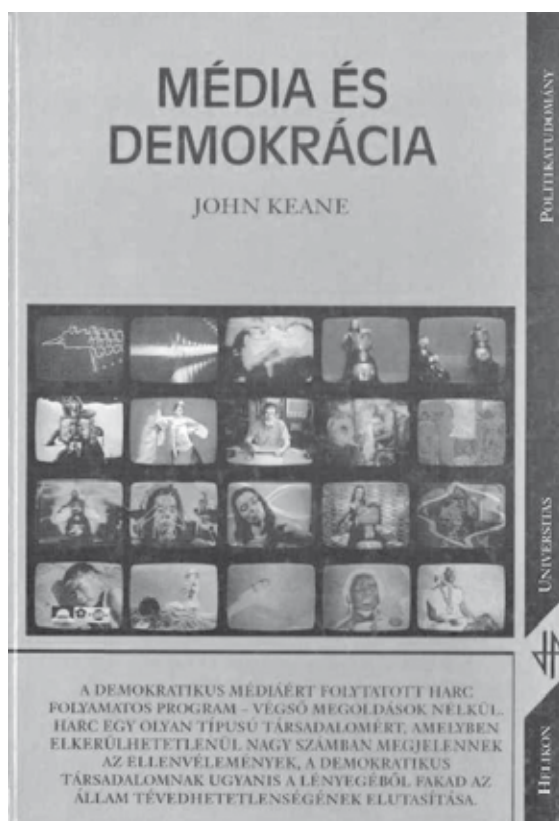
4. Záró

Ha e könyv nem is lesz akkora hatású, mint a szerzőtől magyarul 1999-ben megjelent *Média és demokrácia*,¹⁶ mindazok számára örömmel ajánlható, akik a demokrácia történetére, viszontagságaira és lehetséges jövőjére kíváncsiak. „Ez a karcsú kötet nem titkolta azt a célt is maga elé tűzi, hogy az olvasóban csodálatot ébresszen a demokrácia iránt”¹⁷ – írja Keane. A szerző mindezt úgy teljesíti, hogy közben nem hallgatja el a kudarcokat, a zsákutcákat és a problémákat sem. Nem tagadja le, hogy a 21. században egyre népszerűbbek az olyan vezetők, akik a demokrácia nyelvét beszélnek ugyan, ám fittyet hánynak annak valós és alapvető eszméire.

Ugyanígy kiemeli, hogy a megfigyelési kapitalizmus, a technológia és a kommunikáció korábban elképzelhetetlen mértékű fejlődése jelentősen megváltoztatta azt a környezetet, amiben élünk.¹⁸ Ám mindezek ellenére a kötet nem más, mint egy szerelmeslevél a demokráciához. Bár ezen államforma jelene sötétnek tűnhet, Keane kötetéből kiderül, hogy még mindig nem találtak fel ennél jobbat a történelemben, hiszen „amennyiben helyesen és alaposan fogtuk fel a lényegét, továbbra is az emberiség leghatékonyabb eszköze arra, hogy elejét vegye a hatalommal történő aljas visszaéléseknek”.¹⁹

Jegyzetek

- ¹ E sorozatok egyik legjobbjá az Oxford University Press által kiadott és mind jogászoknak, mind joghallgatóknak bátran ajánlható *Very Short Introduction* sorozat. A sorozat jogi témájú könyvei: <https://tinyurl.hu/13nF>.
- ² BAJOMI-LÁZÁR Péter: Két könyv a demokráciáról és a populizmusról. *Médiakutató*, 2022. 3–4. sz. 151. p.
- ³ KEANE 2022. 63. p.
- ⁴ Uo. 89. p.
- ⁵ Mindez különös fényt kap azon jelenkori folyamatok tükrében, amely alapján olyan könnyen dobálóznak egyesek a nemzetáruló kifejezéssel mindazokra, akik mást gondolnak az éppen regnáló hatalom eszmerendszeréhez képest.
- ⁶ PAINE, Thomas: *Az ember jogai*. Budapest, 1995. Osiris Kiadó, 152. p.
- ⁷ KEANE 2022. 117. p.
- ⁸ Részletesen lásd KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya*. Budapest, 2003. Gondolat Kiadó.
- ⁹ KEANE 2022. 146–149. p.
- ¹⁰ Részletesen lásd KELEMEN Roland: *A kivételes hatalom történelmi és elméleti rendszere*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ¹¹ KEANE, 2022. 153. p.
- ¹² Uo. 177. p.
- ¹³ KARATNYCKY, Adrian: *Freedom in the world. The Annual Survey of Political Rights And Civil Liberties, 1999–2000*. New York, 2000. Freedom House, 592. p.
- ¹⁴ Keane szerint a részvételi demokrácia az élőbeszéd korszakának, a képviseleti demokrácia a nyomtatott kultúra korszakának, míg az ellenőrző demokrácia a multimédia korszakának is a terméke. KEANE, 2022. 214. p.
- ¹⁵ KEANE, John: *The New Despotism*. Cambridge MA, 2020. Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674246713>.
- ¹⁶ KEANE, John: *Média és demokrácia*. Budapest, 1999. Helikon Kiadó.
- ¹⁷ KEANE, 2022. 11. p.
- ¹⁸ Részletesen lásd GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó. DOI: <https://doi.org/10.24362/cenzura.gosztanyi.2022>.
- ¹⁹ KEANE, 2022. 14. p.

Nagy Réka

A jog térigénye és látványa

Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*
Jogtörténeti Értekezések 53.
Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 175 p.
ISBN 978 963 556 203 9

„A jognak térigénye van.” – rögzítette Megyeri-Pálffi Zoltán az *Ábrázolt és épített jog* című gyűjteményes kötet egyik alap gondolatát afféle intellektuális felütésként annak bevezetőjében, és fejtette ki első írásában. „Térigénye” persze mindenfajta emberi tevékenységnek van, hiszen időben és térben létezőnk, és mindent időben és térben csinálunk. A jog esetében azonban ez a térigény már csak azért is speciális, mert nem annak pusztán létéhez kötődik (hiszen a jog mint normák rendszere passzív módon el tud lenni törvénykönyvekbe zártan is), hanem megalkotásához, alkalmazásához és érvényesítéséhez. Vagyis a parlamentekhez, bíróságokhoz, bírónőkhöz és így tovább. S mivel ezek révén a jog mintegy megjelenik a térben, szemmel láthatóvá is válik: ezért joggal beszélhetünk a jog „látványáról” is.

A jog térigénye és látványa – e két különös és fontos gondolat köré szervezte a szerkesztő azt a nyolc tanulmányt, amely a MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) programja keretében jelent meg a Gondolat Kiadónál, a *Jogtörténeti Értekezések*¹ sorozat részeként. A gondosan szerkesztett könyv nyolc írása négy tartalmi egységbe tagozódik: *Ábrázolt és épített jog*, *Az épített jogszolgáltatás*, *Kitekintések* és *A jog ábrázolásának lehetőségei fejezet* – címek alatt.

A szerkesztő tollából származó első tanulmány,² mely a kötet egészének arculatát megszabó bevezető jellege ellenére és vélhetően az abban kifejtett gondolatok fajsúlyos volta okán önálló fejezetbe került, a jog meghatározását két pont köré szervezi. Az egyik annak jogbölcseleti értelme, a másik pedig érzékelhetősége.³ Ami ábrázolható, az művésziileg is kifejezhető, s ami művészi kategória is lehet, azt szimbólumként is értelmezhető. Ez azt is jelenti, hogy meghatározott szimbólumok elvont jelentésének vizsgálatakor szükségképpen építészeti, képzőművészeti hordozók prezentációjára van szükség, ám nem szabad a pusztán számbavételnél megállni, az ezekből adódó következtetéseket mind a jogalkalmazóknak, mind a joggyakorlóknak le kell vonni a helyes impulzusok kialakítása érdekében.

A jognak Megyeri-Pálffi szerint materiális értelemben azért van térigénye, mert az államhoz kötődik, s az állami szervek épülettel, székhellyel, adott esetben irodákkal rendelkezve gyakorolják a hatalmat. E körben pedig – hangsúlyozza – a klasszikus koncepciót kell körbejárni, hiszen a hatalmi ágak elválasztása nemcsak absztrakt elméletek folyománya, hanem objektíve impresszióra bízható objektiváció.⁴ A jog térigénye tehát akképpen érvényesül, hogy a hatalom, a törvényhozás, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, az önkormányzati tevékenység, az állami szuverenitás, a fegyveres hatalmat demonstráló épületek tekintetében a közjog rendszerébe igazodik. Mindezeket a jogász és építészmérnök szerző az egykori jogtörténész, Kajtár István kifejezésére utalva, közjogi architektúraként mutatja be.⁵ Azaz az épület megjelenítése, térbeli elhelyezkedése és a hatalmi ágak adott megjelenése között orientációs pontként szolgál, a tájékozódásban még az épület földrajzi elhelyezkedése is segít. A törvényhozást

a parlament épülete, az igazságszolgáltatást az igazságügyi épületek, a végrehajtást a kormányzati, önkormányzati épületek illusztrálják. E körben megjelenik egyfajta reprezentációs igény is, amely az épületek nagyságára, „milyenségére” – a bennük elhelyezett hatóságok autoritási igényére – vonatkozik. Eképpen válik a jelentés hordozójává például a jogszolgáltatás független bírói hatalma is. A szerző álláspontja az, hogy a jogalkotó vagy újabb szabályozás kialakításával, vagy a korábbiak módosításával reagál, így az építészeti jog és műemlékvédelem kapcsolatban áll az építészet változásával. Idetartozik az épület megközelíthetőségének problémája és megannyi más is. Segít a tájékozódásban a különböző feliratok megjeleníthetősége, az államcímer plasztikus kiemelkedése, egy Justitia-szobor vagy az igazságszolgáltatás más „kellékeinek” felmutatása is.

A második fejezetben⁶ – mely *Az épített jogszolgáltatás* című második rész első írása – Mezey Barna vizsgálja az 1843. évi büntönügyi javaslatok építészeti vonatkozásait. A szerző többek között azt fejt ki, hogy a büntetési rendszer átalakulása, azon belül pedig a halálbüntetés és bizonyos fajta fizikai büntetések, így a verés mint szankció eltörlése s általában a büntetés nemek köréből való eltűnése egy fontos következménnyel járt. Azzal, hogy ki kellett fejleszteni és ki kellett terjeszteni az elzárás intézményrendszerét, és át kellett alakítani az addig meglévő elzárási módokat. A vizsgált korszakban az országgyűlés érdemben foglalkozott a büntönügy kérdésével, a javaslatok rendelkezésre álltak, az építőmesterek tanulmányozták a külföldi megoldásokat, fizikai és szellemi értelemben minden adott volt a korszerű büntetés-végrehajtás megszületéséhez.⁷ Ezzel szemben az történt, hogy „az or-

szaggyűlés magára hagyta a büntetés-végrehajtást”, s „az elkövetkező években a polgári átalakulás meghatározóbb programjai kerületek előtérbe, a börtönüggyel legfeljebb áttételesen foglalkoztak.” Ennek aztán az lett eredménye – hangsúlyozta Mezey –, hogy Magyarország korszerű büntetés-végrehajtási intézetek nélkül lépte át a polgárosodás küszöbét. ⁸ A textus legjelentősebb üzenete az, hogy a jogalkotó ne csak az elméleti tudományos igényekkel, elvárásokkal vagy költségvetési értelemben vett hasznossággal foglalkozzon, hanem reagáljon a szakági kutatások eredményeire, és fogadjon el adott esetben korszerű terveket. Az írás arra ébreszti rá az olvasót, hogy hiába adott a színvonalas elméleti alapvetés vagy a korszerű építészeti megoldás, ha azok nem találnak a megfelelő politikai akaratra, ideértve a jogpolitikai elgondolásokat is, akkor a büntetés-végrehajtás nem tud lépést tartani a korrallal.

Székely Márton okleveles építészmérnök az igazságügyi épületek tervpályázatait tekinti át 1903 és 1916 között, s azok „fejlődéstörténetét” mutatja be intézményi és stílustörténeti aspektusból.⁹ A húsz képpel, illetőleg tervezői vázlattal közölt írás hasznos és részletgazdag kiegészítése a bírósági épületek történetét bemutató-áttekintő régebbi és újabb elemzéseknek¹⁰ is. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a hazai igazságügyi építészetben a századforduló után a szecesszió mindkét ága érvényesült, de fellelhetők a historicizmus jegyei is. Az adott korszak az igazságügyi építészetben azért roppant jelentős, mert ekkor alakultak ki azok az elvárások, amelyek az igazságügyi építészetben mérnöki szempontból „teljesítendőek”. Így például a törvényszék vonatkozásában külön helyiséget írtak elő a polgári és büntető ágaknak, az ügyészségeknek, a földhivatalnak és az elsőfokú bíróságnak. Ekkor a büntető tárgyalótermek voltak a legnagyobbak, és – tehetjük hozzá az utókor visszapillantásával – a leglátványosabbak is. Nem mellékes, sőt kiemelendő, hogy az adott korszakban eredményes tervpályázatok révén megvalósult épületek mindegyike a mai napig használatban van.¹¹

E fejezet harmadik szerzője Nagy Janka Teodóra, aki „izes”, de legalábbis az olvasó szellemét minden bizonynyal megragadó című írásában¹² a szekszárdi Igazságügyi Palota jog- és kultúrtörténeti jelentőségét taglalja. Az épületegyüttes komplex igazságszolgáltatási funkciót töltött és tölt be ma is, egyrésztől otthon ad a Szekszárdi Törvényszéknek, a Tolna Vármegyei Főügyészségnek, a Szekszárdi Nyomozó Ügyészségnek, a Szekszárdi Járási Ügyészségnek és a fogháznak. 2001-ben sor került egy nagy ívű modernizációra, amelynek során az abban résztvevők kihangsúlyozták az építészeti értelemben vett értékmegőrzést is, aminek sarokköve a megváltozott térhasználat: a jogi kultúrából adódó nyitottság és a polgárok számára adott „jó megközelíthetőség” elvárása.¹³ A szerző sorra veszi az igazságszolgáltatási funkciót betöltő épületek elvi alapjait: a monumentalitást, a tekintélyt, a plasztikai értelemben vett szobrászati remekműveket és a belső díszítő elemeket és így tovább.

A *Kitekintések* című fejezet olyan írásokat tartalmaz, amelyek témájukat tekintve összefonódnak az első fejezetben taglaltakkal, s mintegy kiegészítik azokat számos

külföldi – sőt, az olvasó némi meglepetésére: igencsak távoli – példákkal.

Beke-Martos Judit tanulmánya az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának épületét mutatja be a „horizontális hatalommegosztás egyes aspektusai” szempontjából. Fő megállapítása az a gondolat, miszerint hiába a szövetségi alkotmányban megfogalmazott hatalommegosztás alapelve, ha a három hatalmi ág épületszimbolikái értelemben nem egyenlő. Beke-Martos szerint az amerikai fővárosban különálló épületet kellett volna tervezni mind-egyik szervnek, ám a 18. századi modellek „nem bizonyították, hogy a horizontálisan elválasztott hatalmi ágak valóban egyenlőek lennének”.¹⁴ Ezt a problémát végül csak az 1925-ben elfogadott bírói törvény oldotta meg, amelynek révén az igazságszolgáltatás megkapta az alkotmányi követelmények szerint neki járó feladatokat, és a szövetségi jog ellenőrző szervévé vált. Mind e törvény koncipiálásában, mind a Legfelsőbb Bíróság épülete 1932-es alapkövetéleiben kiemelkedő szerepet játszott William Howard Taft a bíróság későbbi elnöke, akinek professzionalitása nélkül a Legfelsőbb Bíróság épülete valószínűleg sosem készült volna el.¹⁵ Az alapkövetéleli ünnepségről mindazonáltal Charles Evans Hughes főbíró, a Legfelsőbb Bírósági akkori elnökének szavai kerültek be az amerikai jogászok által kedvelt maradandó bölcsességek körébe: a Legfelsőbb Bíróság épületének „különös jelentősége még akkor sem a kényelem, ha elsődleges célja a kényelem biztosítása”. A Legfelsőbb Bíróság épülete egy „monumentális templom”, mely a legkiválóbb építészeti képesség eredménye,[s] elsődleges megkülönböztető jele, hogy nemzeti szimbólum. Az igazságosság nemzeti ideálját szimbolizálja e tevékenység legmagasabb szférájában, ahol megtartják az egyensúlyt a nemzet és az államok között, illetve az egyéni szabadságok elsődleges igényeinek érvényesítésében, melyeket az írott alkotmány átfogó garanciái védenek. Ez az épület a köztársaság jellegzetes karakterének szimbóluma.¹⁶

A másik, távoli világot megcélzó kitekintést Domanczyk Endre írta, az ausztráliai törvényhozási és bírósági épületek nemzeti stílusának és szimbolikájának kialakulásáról. A szerző gazdag szakirodalmi hivatkozások kíséretében mutatja be az ausztrál térségben zajló államalapítást, a történeti, gazdasági és kulturális fejlődést a három „sarkalatos” város – Sydney, Melbourne és Canberra – alapításához kötve. Tanulmánya a törvényhozási és igazságszolgáltatási épületek kiépülésének három eltérő útját mutatja be, a részleteket illetően mindig kitérve azok szimbólumrendszerére és az épületek más részleteire: elhelyezkedésére, adott korba ágyazott építészeti stílusára stb. A magyar olvasó számára különösen érdekes lehet a brit szimbólumokból kialakult, de szinte teljesen önálló-sult ausztrál jelképvilág bemutatása, melyet a szerző kontextusba helyezve elemez is.¹⁷ A vizsgált téma képekkel történő illusztrálásának igényessége, s általában a találó szemléltető képek közlése – bár az egész kötetnek gazdag és jól válogatott képanyaga van – e tanulmány esetén különösen szembetűnik.

A kötetnek a *Jog ábrázolásának lehetőségei* címet viselő része két fejezetet tartalmaz: Bódiné Beliznai Kinga és Stefan Huygebaert írásait.

Az előbbi¹⁸ a bírósági épületek állatdíszei kapcsán azt tekinti át, hogy miképpen jelennek meg az állatok a bírósági épületek és környezetük díszítőelemeként, illetve miért pont az az élőlény jelenik meg ebben a környezetben, amelyik, s milyen jelentést hordoz allegorikus értelemben. A szerző Karácsony Andrásnak az emberek és az állatok személyisége közötti párhuzamokkal és egyéb kapcsolataival foglalkozó tanulmányára¹⁹ hivatkozva azt állítja: „az állatok és az ember viszonyának kifejezésekor az állatok tulajdonságai sokszor az embert jellemző metaforaként jelennek meg. Bizonyos emberi jellemvonásokat pedig állatok viselkedésére utaló metaforákkal tehetünk közérthetővé.”²⁰ Ezek után az oroszánt mint hatalmi és ítélkezési jelképet, a párizsi *Palais de Justice*-ben található gall kakast, valamint a sokféle formában és sok helyütt megtalálható strucc- és a kígyóábrázolásokat mutatja be. A szerző könnyed és érthető stílusban, alkalmasint jogesetek bemutatásával vegyítve elemzi az állatábrázolás kérdéseit. Példának okáért mi lenne alkalmasabb a kakas jelentésének és jelentőségének érzékeltetésére, mint az a per, amelyet egy kakas tulajdonosa ellen indítottak a szomszédai 2019-ben, a hajnali kukorékolás miatt. A tanulmányban megkerülhetetlenül felbukkan az egyik első ikonológiai jelképszótár, Cesare Ripa munkája,²¹ s abban – Erwin Panofsky és Wolfgang Schild elemzéseire utalva – Albrecht Dürer *Sol iustitiae* (Az igazságosság napja) című rézmetszetéről is olvashatunk. Ez Krisztust egy oroszlánon ülve, a világ bírójaként ábrázolta, Justitia jellegzetes kellékeivel: a karddal és a mérleggel. A kép elemzéséhez és értelmezéséhez a szerző egyfelől az ikonográfia, másfelől a jogi kultúrtörténet klasszikusainak a munkáit használta fel. Ez a tanulmány is gazdagon illusztrált, és imponálóan bőséges szakirodalmi apparátussal rendelkezik, ami további támpontokat ad mások kutatásaihoz is.

A legátfogóbb és legmagabiztosabb tollal megírt tanulmány a Genfi Egyetem művészettörténetének, a jogi ikonográfia és a jog különböző aspektusait ábrázoló műalkotások évtizedes múltra visszatekintő elemzőjének, Stefan Huygebaertnek a munkája. Különleges, sőt kissé ezoterikusnak tűnő címe – *A hosszú 19. század a döntő alkotmányos pillanat (DAP) nyomában* – remélhetőleg nem ijeszti el az olvasót, s aki kezébe veszi a kötetet, az e gondolatgazdag írást is tanulmányozni fogja. (Az eredetileg angol nyelvű szöveg igényes fordítása Mrázik Rebekát dicséri.) A tanulmány invenciózus voltát eredeti és erőteljes elméleti koncepciója mellett az is bizonyítja, hogy a szerző szisztematikusan és akkurátusan viszi végig az alapgondolatot. Nemcsak állít (felmutat, demonstrál), de részletesen bizonyít is. A tanulmány Francis H. Dowley 18. századi fogalmának – „Döntő. Alkotmányos. Pillanat (DAP)” – a 19. századi érvényesülését tekinti át. Abból indul ki, hogy „fontos felismerni egy történet vagy tör-

ténelem vizuális elbeszéléseinek nehézségeit, valamint a művész általi ábrázolás és az ábrázolt történelmi pillanat közötti összetett kapcsolatot.”²² Majd az alkotmány történetének vizuális elbeszéléséről, vagyis annak módjairól ír, hogy miként lehet bemutatni az alkotófolyamat jelentősebb eseményeit vagy megragadni egy drámai pillanatot, akár a fotográfia segítségével. A döntő alkotmányos pillanatok gyakran olyan szertartásos eseményeket foglalnak magukba, mint például a történelmi jelentőségű okmányok aláírásai, az eskütelek, a koronázások.

„Ha általánosabban akarnánk fogalmazni, mondhatnánk, hogy gondoljunk a mai vezetők hosszan tartó kézfogásaira és szavazási gesztusaira az urnáknál, vagy azokra az időben elnyújtott pillanatokra, amik biztosítják, hogy a fotográfusoknak legyen idejük felismerni és megörökíteni azokat. Ezeket az előre eltervezett megemlékezéseket nevezzük „színre vitelnek.”²³

A szerző rögzíti, hogy az ábrázolt alkotások „részben tanulmányok”, nem feltétlenül az esemény dokumentációja a cél – noha az sem elhanyagolható –, sokkalta inkább tartalmaznak intuitív, művészi értelemben vett allegorikus jelentést vagy legitimációs eszközként szerepeltetnek, mégis a döntő alkotmányos pillanatok megformálásának kulcsa az, hogy végső soron mindegyik alkotásban benne rejlik azok „szertartásos jellege.”²⁴ A döntő alkotmányos pillanat tehát művészi eszköz, amelynek segítségével kiválasztják az alkotmánytörténetből a pillanatnyi, kulmináló fordulópontot, amit annak érdekében ábrázolnak, hogy legitimálják az alkotmány, ezzel is kifejezve az alkotmány nemzeti konszenzuson alapuló eredetét.²⁵ A nemzet törvényei ilyen formában is érzékelhetővé válhatnak, s az objektum anyagától függően megjelenhetnek érme, szobor, festmény, de akár fotográfia formájában is.

Összességében, a teljes kötet a címben jelzett téma kiváló áttekintése. Az egyes részek, illetve fejezetek (tanulmányok) témáit a szerkesztő szerencsés kézzel választotta ki, és könnyed módszerekkel állította össze. Jól igazodik a témakörben született elemzések szerzőihez, mint Kajtár István,²⁶ Takács Péter,²⁷ Kengyel Miklós²⁸ vagy mint W. J. T. Mitchell.²⁹ A jogászok, jogtörténészek és építészek, illetőleg művészettörténészek együttműködéséből keletkezett mű kellően tág horizonttal rendelkezik, s nemcsak azért, mert látszólag különböző és egymástól távol eső területet köt össze, hanem azért is, mert nem elégszik meg a közép-európai térrel, kitekint nyugati és keleti irányba egyaránt. Az illusztrációs anyag igényes, a kutatási eredmények mindegyike egységes szerkezetbe foglalt, gondosan érlelt kutatómunka eredménye, melyek önálló tanulmányként is megállják a helyüket, együttesen pedig jól eligazítanak egy csakis interdiszciplináris elemzéssel feltárható önálló területen.

Jegyzetek

- ¹ A kiadványsorozat – melyet Kovács Kálmán jogtörténész alapított 1971-ben s melynek sorozatszerkesztője MEZEY Barna – túl van az 50. kötetén (a megjelent kötetek listája áttekinthető a kiadvány 174–175. oldalán). Ez már önmagában is rendkívüli jelenség a magyar tudományban, hiszen az ún. tanszéki vagy tanszékhez is köthető sorozatok gyorsan születnek, és – sajnos – gyorsan meg is szűnnek, a *Jogtörténeti Értekezések* azonban 50 éves múltra tekinthet vissza. Rendkívüli és elismerésre méltó az is, hogy a sorozat formai megjelenése évtizedek után is megőrizte külsődleges elemeit (az azonosítást segítő mustársárga borítót), az újabb kötetek egyre gyakrabban kemény fedéllel, s – az internetes elérhetőség mellett – környezetkímélő papíron jelennek meg, jelen esetben gazdag (fekete-fehér) képanyaggal.
- ² MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Gondolatok a jog(szolgáltatás) ábrázolhatóságáról, tétigényéről és a hatalom architektúrájáról*. In Uő (szerk.): *Ábrázolt és épített jog*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 11–25. p.
- ³ A szerző referenciapontja e tekintetben TAKÁCS Péter: A jog szimbolikus és allegorikus megközelítése című írása, mely *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai* című kötet bevezető tanulmánya; vö. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 13–48. p.
- ⁴ MEGYERI-PÁLFFI 2021. 14–16. p.
- ⁵ A fogalomról részletesebben lásd KAJTÁR István: *Architektúra a jogi kultúrtörténetben*. *JURA*. 2002. 2. sz. 35–44. p.
- ⁶ MEZEY Barna: Az 1843. évi büntetőügyi javaslatok építészeti vonatkozásai. In MEGYERI-PÁLFFI (szerk.) 2021. 29–47. p.
- ⁷ Uo. 32. p.
- ⁸ Uo. 47. p.
- ⁹ SZÉKELY Márton: Igazságügyi épületek tervpályázatai 1903–1916 között. Uo. 48–66. p.
- ¹⁰ A régebbiek köréből lásd például PUSZTAI László írását az 1993-as „bíróági albumban”; vö. KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bíróági épületek Magyarországon. Court Buildings in Hungary. Gerichtsgebäude in Ungarn*. Szerk. DERCSÉNYI Balázs. Budapest, HG & Társa Kiadó, 1993. Az újabbakat illetően lásd FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Történelmi bíróági épületek Erdélyben*. Kolozsvár, 2021. Forum Iuris. <https://tinyurl.hu/gArP>.
- ¹¹ SZÉKELY 2021. 66. p.
- ¹² NAGY Janka Teodóra: „Eme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon” – Szekszárd igazságügyi palotája. In MEGYERI-PÁLFFI (szerk.) 2021. 67–78. p. A cím az épületet a korabeli helyi sajtóban bemutató írásból származik (*Tolna Vármegye*, 1892). E tanulmány – annak bizonyítására, hogy az igazságügyi palota milyen fontos volt a vármegye és a város lakossága számára – gazdagon idézi a korabeli helyi sajtót, így a *Szekszárd Vidéke*, a *Tolna Vármegye és Közérdek*, valamint a *Tolnamegyei Közlöny* című lapokat, melyek szerkesztői és írói között nem ritkán jogászokat találunk.
- ¹³ Uo. 67. p.
- ¹⁴ BEKE-MARTOS Judit: *A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egyes aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban*. Uo. 83. p.
- ¹⁵ Uo. 81–84. p.
- ¹⁶ Uo. 89. p.
- ¹⁷ Lásd DOMANICZKY Endre: *Az ausztrál törvényhozási és bírósági épületek nemzeti stílusának és szimbolikájának kialakulása*. Uo. 120. p.
- ¹⁸ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *A bírósági épületek állandásai*. Uo. 125–143. p.
- ¹⁹ KARÁCSONY András: *Állatok és emberek a metaforák útján*. In MIKLÓSI Zoltán (szerk.): *A személyiség burkai. Írások, tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére*. Budapest, 2010. Eötvös Károly Intézet (EKINT), 169–178. p.
- ²⁰ BÓDINÉ BELIZNAI 2021. 125. p.
- ²¹ RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás. Budapest, 1997. Balassi Kiadó.
- ²² HUYGHEBAERT, Stefan: A hosszú 19. század a döntő alkotmányos pillanat (DAP) nyomában. In MEGYERI-PÁLFFI (szerk.) 2021. 151. p.
- ²³ Uo. 155. p.
- ²⁴ Uo. 156. p.
- ²⁵ Uo. 156–157. p.
- ²⁶ KAJTÁR István: *Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok*. In MEZEY Barna. (szerk.) *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó.
- ²⁷ TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020. Gondolat Kiadó.
- ²⁸ KENGYEL Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa – a világ bíróságai*. Budapest–Pécs, 2011. Dialóg Campus Kiadó.
- ²⁹ MITCHELL, William John Thomas: *Ikónológia és műértelmezés 13. A képek politikája*. Szerk. SZAUTER Dóra – SZÖNYI György Endre. Szeged, 2012. JATEPress Kiadó.

Papp Viktor

Ügyvédek és ügyvédség Zalában

Károlyi Attila – Szigethy István – Takáts Ádám:
Zala megyei ügyvédség történeti almanachja, 1871–2021
Szerkesztette: Károlyi Attila
Nagykanizsa, 2021. Dél-Zalai Jogászok Bárány Wlassics Gyula
Egyesülete, 960 p.
ISBN 978 615 011 272 5

2021 nyarán jelent meg Nagykanizsa, Zalaegerszeg és Zalaszentgrót városok, valamint a Zala Megyei Ügyvédi Kamara támogatásával a *Zala megyei ügyvédség történeti almanachja, 1871–2021* című kötet, Károlyi Attila szerkesztésében. A kiadvány széles összefogás eredményeképp látott napvilágot, célja pedig a zalai ügyvédség, mindenekelőtt Takáts Ádám ügyvéd előtti tisztelgés és megemlékezés.¹ A megyei, illetve jogtörténeti körökben járatos személyek bizonyos előjelekből már sejtették, hogy készül e nagyszabású munka, mely mankót kínál a zalai, de az európai és a magyar ügyvédség története iránt érdeklődők számára egyaránt.

A megjelent kötet nem monográfia vagy kézikönyv, hanem mint arra Balogh László nagykanizsai polgármester is felhívja a figyelmet előszavában, egy történelmi tabló. Egy almanach, melynek közép-pontjában – műfajából kifolyólag – nem áll kutatási kérdés, hipotetikus koncepció, tehát a tudományos diskurzus valamely ismert panele. A kiadvány összetartó ereje ugyanis a lokalitásban gyökerezik, mely jelen esetben Zala (vár)megyével egyezik meg, tematikus rendezőelve pedig a klasszikus hivatásokhoz

sorolt ügyvédség története. A közel ezer oldalas almanach két nagyobb részre osztható: az első négy történeti ismeretést tartalmaz,² míg a második, *Melléklet* címet viselő részben a zalai ügyvédség 20. századi történetére vonatkozó kordokumentumokkal (kamarai közgyűlési jegyzőkönyvek, kamarai választói névjegyzékek, elnökségi iratok, újságkivágatok) találkozhatunk.

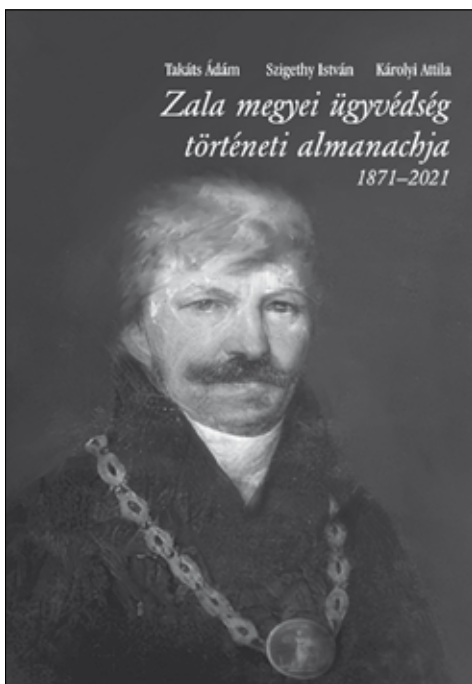
Az almanach felét lényegében Takáts Ádám *Az ügyvédség és a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara története* című, 1992-ben írt tanulmánya képezi. Ugyan a több száz oldalas terjedelem arra engedne következtetni, hogy itt nem is egy tanulmánnyal, hanem egy monográfiával van dolgunk, egy gyors fellapozást követően értelmezést nyer a műfaji besorolás. Takáts Ádám, a zalai ügyvédek do-

yenjeként (1958 és 1992 között a Zala Megyei Ügyvédi Kamara elnöke, 1967 és 1989 között az Országos Ügyvédi Tanács elnökhelyettese volt) arra vállalkozott, hogy elhelyezze a magyar ügyvédséget az európai jogi hivatások térképén, és hogy bemutassa a zalai ügyvédek történetét a 19. és 20. században. A közreadott tanulmány azonban meglehetősen aránytalanságokról tesz tanúbizonyságot. Az 1940-es, 1950-es évek – nem mellékesen nyomasztó – eseményeinek tárgyalásától kezdve erőteljesen forráskiadvány jellegűt ölt, a 20. század második felére vonatkozó kamarai jegyzőkönyvek, levelezések, szakminisztériumi utasítások, újságcikkek követik egymást, gyakran mindenféle szerzői kommentár, történeti kontextus nélkül. Az ügyvédi képviselő kora újkori és 19. századi történetének felvázolása mindazonáltal akkurátusnak mondható, még úgy is, hogy a szerző egyáltalán nem kívánt a tudományos párbeszédhez hozzászólni, egyáltalán nem alkalmazott jegyzeteket. Jegyzetek hiányában az almanachot nehezen tudnánk kitenni a történettudomány próbájának, a tanulmányok végén feltüntetett irodalmak közlése is hagy-

nemi kívánnivalót maga után, lévén sok esetben a nem ismerjük meg a felhasznált alkotó teljes nevét, a művek teljes címét, vagy éppen a kiadás helyét. Az irodalmak feltüntetésén túl azonban még fájóbb azon tételeknek a hiánya, melyek az utóbbi években, évtizedekben születtek az ügyvédség témakörében.³ A jegyzetelés hiányának jelensége és a szakirodalom ilyen módon való alkalmazása az egész kötet esetében fennáll, ez mindenképp indokolja, hogy a továbbiakban másképp tekintünk az almanachra, nem mint egy szakkönyvre.

Érdemesebb ennél fogva úgy közelíteni ehhez a grandiózus vállalkozáshoz, mint amely nem feldolgozza és kontextualizálja, hanem csak közreadja az ügyvédségre vonatkozó írásos dokumentumokat. Amennyiben tehát egyfajta forráskiadványként tekintünk az almanachra, sikerülhet kiolvasni olyan információkat, esetleg összefüggéseket, melyek közelebb vihetnek bennünket az ügyvédi hivatás jellemzőihez. Ez a fajta felhasználás azonban egy akadályba mindenképp ütközik. Jelesül arról van szó, hogy az egész kötet esetében zavaró a tördelés következtetlensége, a számos betűtípus indokolatlan használata. A *Mellékletben* szereplő dokumentumok javarészből gépiratokról készült digitális másolatok, ám leíró jegyzék ezekhez nem készült, címetek sem viselnek a források, így csak hosszas tanulmányozás után igazodhatunk el a különféle műfajú és minőségű iratokban.

A tanulmányok és a források felhasználása révén azonban kísérletezhetünk olyan elrendezéssel, mely relevanciával bír a történettudomány és a jogtörténetírás számára

is. Az almanachot lapozva például szembeötlik a nagykanizsai és a zalaegerszegi ügyvédek közötti konfliktusos viszony az 1870-es években. A zalai ügyvédek közötti szembenállás ekkor már hosszú múltra tekinthetett vissza, elég csak Babochay János és Hollósy József kanizsai ügyvédek között az 1850-es években zajló pereskedésére gondolnunk, mely végül az utóbb nevezett ügyvéd praxistól való eltiltásával zárult.⁴ Az 1870-es években azonban már nem csak személyi szintű szembenállásról tanúskodnak a források. A modern ügyvédi rendtartás megalkotásának idején, az ügyvédi kamarák létrehozásának előestéjén a nagykanizsai ügyvédek úgy gondolták, egy szakmai egyesület életre hívása elősegíthetné az autonóm köztestület helyi megszerveződését. Az Első Zalai Ügyvédegylet 1874. július 29-én alakult meg Nagykanizsán, az egyesület élén neves kanizsai ügyvédek álltak, a zalaegerszegiek azonban teljesen kimaradtak az alapítás körüli munkálatokból és az egyesület vezetéséből.⁵ Az egyesület hivatalos céljai között tudományos tanácskozások folytatása és egy, a jogi munkálatokat megkönnyítő könyvtár megalapítása szerepelt, az ügyvédi rendtartás körül zajló szakmai és politikai egyeztetés azonban már régebbtől fogva arra készítette az ügyvédeket, hogy megfogalmazzák saját célkitűzéseiket, és szerepet vállaljanak a jogalkotásban, a jogszabályok véleményezésében.

A zalai egyesület alapítása innen nézve meglehetősen késeinek volt mondható, a budapesti ügyvédek már az 1860-as évek végén megszerveződtek,⁶ de a szomszédos vármegye székhelyén, Kaposvárott is felállt ekkora a Somogy megyei Ügyvédi Egylet.⁷ Pauler Tivadar igazságügy-miniszter 1874. november 24-én adta ki körrendeletét, melyben felhívta a törvényszékek elnökeit, írják meg a véleményüket az ügyvédi kamarák tervezett székhelyeiről. E tervezet szerint a 15-ös számú kamara székhelye Nagykanizsa lett volna, a kamara négy törvényszéket (Csáktornya, Nagykanizsa, Szentgotthárd, Zalaegerszeg) ölelt volna fel. Ezt követően – a források híján nem ismert – egyeztetések felgyorsultak, a szakminiszter a tárgyban született következő, december 28-ai rendeletében immáron Zalaegerszeget jelölte meg a kamara székhelyül. A nagykanizsai ügyvédek csalódottak és felindultak voltak, hiszen az előzetes tervezet értelmében ők már a somogyi ügyvédeknek azt is felajánlották, hogy ne Pécshez és a baranyai kamarához, hanem Zalához tartozzanak majd. A nagykanizsai ügyvédség és a város vezetése Csengery Antal országgyűlési képviselőt is felkérte a kamara székhelyének áthelyezésével kapcsolatos tárgyalások megkezdésére, a képviselő azonban nem járt sikerrel az egyeztetések során, 1875. március 6-án, Zalaegerszegen ült össze a zalai ügyvédség a kamarát felállítandó.⁸

A kamara vezetőségének és választmányának névsorát tekintve jól látható, hogy azokban a nagykanizsaiak mesze alulreprezentáltak voltak megyei létszámukhoz képest, mindössze egy nagykanizsai ügyvéd vállalkozott választmányi pozícióra. 1864-ben a kanizsai városi törvényszék előtt 12, a zalaegerszegi fősolgabíróság előtt pedig 14 ügyvéd tevékenykedett.⁹ Az arány tíz évvel később sem változott sokat, hiszen 1874-ben 28 ügyvéd praktizált Nagykanizsán, 34 ügyvéd Zalaegerszegen.¹⁰ A kanizsai

ügyvédek tehát tudatosan vonultak vissza a kamarai közéletől, vezető szerepet csak évtizedekkel később vállaltak a köztestület élén.¹¹

Az almanachban szereplő tanulmányok egyaránt felidéznek ezeket az eseményeket, ám szükséges további tényezőket is figyelembe venni ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a zalai ügyvédi kamara megalapításának körülményeihez. A rendtartás értelmében ügyvédi kamarát ott lehetett felállítani, ahol elérte a létszám a 30 főt és ahol törvényszék működött. Az 1871. évi jogalkotói tervezet azonban mindössze 15 kamarával számolt az egész országban, ugyanis úgy tartották, hogy a kis létszámú kamarákban nagyobb lehetőség nyílna a személyeskedésre.¹² Elnézve a zalaegerszegi és nagykanizsai jogászok közötti feszültségeket, ez az érvelés a honatyák között széles körben támogatást élvezhetett. A törvény, melynek megalkotásában meghatározó szerepet játszott a főleg budapesti ügyvédek alkotta jogászélet, mindazonáltal a miniszter kezébe adta a kamarák számának megállapítását, mert statisztikai forrásokkal csak ő rendelkezett a létszámadatokra vonatkozóan. Végül 1874 végén 27 kamara felállítását jelentette be, a miniszter azonban még így is engedett, mert csak 24-et akart volna felállítani.¹³ Az igazságügyi minisztérium adatait szemlélve az is látható, hogy bár a nagykanizsai ügyvédek létszáma csak kevéssel maradt el a zalaegerszegiekétől, a törvényszékekhez tartozó lakosság, „jogkereső közönség” tekintetében Nagykanizsa volt a legkisebb, megelőzte őt Csáktornya, Zalaegerszeg, de Szentgotthárd is.¹⁴ A nagykanizsai ügyvédek számára az sem kecsegtetett sok jóval, hogy a kormányzat szinte kivétel nélkül megyeszékhelyekre testálta a kamaraállítási jogát, az egyetlen kivétel Kecskemét volt, mely ekkoriban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozott. E kérdés nyilvánvalóan akkor jutna nyugvópontra, ha fennmaradt volna a szakminiszter és a zalai törvényszéki elnökök között zajló hivatalos levelezés, hiszen az már jól ismert, hogy a miniszteri felhívás után változott meg a kamarák székhelyének koncepciója 1874 legvégén. Egy nagykanizsai székhelyű ügyvédi kamara felállítása tehát egyáltalán nem volt magától értetődő, ám lényegében az is, hogy Zala vármegyében egyáltalán megalakult egy ügyvédi kamara 1875 tavaszán, engedmény és kompromisszum volt a jogalkotók részéről.

Az almanachban szereplő írások fogalomkészletét szemlélve szembeötlik egy további, immár nemcsak a helyi viszonyokat előterben láttató, hanem általában az európai és magyar ügyvédség társadalomtörténetére vonatkozó kérdés. Nem másról van itt szó, mint arról, hogy mikortól beszélhetünk ügyvédségről mint hivatásrendről. Az ügyvédi hivatás története a messze múltba nyúlik vissza, ezt láthatjuk a történeti bevezetőkből, Takáts Ádám és Károlyi Attila tanulmányaiból, a fogalmi bizonytalanság azonban végig nyomon kísérhető a kötetben.

Az ügyvédség vagy ügyvédi kar kialakulásának modernkori folyamata háttérbe kerül, amikor pedig egy-egy eset kapcsán bepillantást nyerhetünk az ügyvédi képviselet izgalmaiba, akkor a fókusz éppen máshová helyeződik. Dr. Szigethy István ügyvéd részben történeti ismeretűnek, részben pedig visszaemlékezésnek tekinthető írásából például nagyon kevés információ nyerhető ki az

ügyvédi munka sajátosságairól, az ügyvédséghez mint hivatásrendhez fűződő viszonyról, de a Krajner Imréről (1791–1875) szóló tanulmány sem egy gyakorló ügyvédet, sokkal inkább egy jogtudóst jelenít meg számunkra. Mindez nyilvánvalóan visszavezethető arra a tényezőre, mint azt Károlyi Attila is hangsúlyozza, hogy az ügyvédek személye visszahúzódik a periratok mögé, ráadásul az iratok döntő része feltáratlan. Az ügyvédek és ügyvédség, a foglalkozás és hivatás közötti distinkciók megtétele azonban mégiscsak releváns, a társadalomtudományoktól kölcsönzött módszertanok és megközelítések alkalmazása az ügyvédség történetére vonatkozóan újszerű kérdé-

seket implikálhatnak. Ennélfogva a professzionalizációs paradigma is segíthet eligazodni abban a kérdésben, hogy milyen struktúrák és attribútumok szükségeltetnek egy hivatásrend körülhatárolásához, hogy a hivatások kialakulásának melyek a személyi és intézményes feltételei, vagy hogy milyen jelentősége van a szakmai szolidaritásnak és az önrendelkezésnek a hivatások életében.¹⁵ Néhány hazai példa és az új kutatási eredmények a hivatások történeti kutatásával kapcsolatban bizakodásra adhatnak okot,¹⁶ a most bemutatott almanach remélhetőleg fontos eszközként fog szolgálni a jogi hivatásokkal kapcsolatos újabb kutatási kérdések és válaszok megfogalmazásában.

Jegyzetek

- ¹ Az emlékezés és tisztelgés bevett gyakorlatára lásd JUHÁSZ Miklós (szerk.): *Szabolcs–Szatmár megyei ügyvédség jubileumi évkönyve*. Nyíregyháza, 1985. Szabolcs–Szatmár M. Ügyvédi Kamara, 60. p.; CSERBA Lajos (főszerk.): *Emlékkönyv az ügyvédi kamarák fennállásának 125. évfordulójára*. Miskolc, 2000. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara–Advocat Alapítvány, 83. p.; SZÁNTÓ László (szerk.): *A Somogy Megyei Ügyvédi Kamara emlékkönyve*. Kaposvár, 2001. Somogy Megyei Ügyvédi Kamara, 220. p.; IGLÓDI Endre: *A keszthelyi ügyvédség 100 esztendeje*. Keszthely, 2020. Magánkiadás, 32. p.
- ² Az almanachban a következő tanulmányok szerepelnek: Dr. TAKÁTS Ádám: *Az ügyvédség és a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara története*; Dr. SZIGETHY István: *Hét évszázad Zalában, kétszáz év Egerszegen. Fejezetek az óhídi Szigethy család történetéből*; Dr. KÁROLYI Attila: *Jogirodalom az ügyvédi hivatás kialakulásának történeti vetületében a kezdetektől a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara megalakulásáig*; Dr. KÁROLYI Attila: *Dr. Krajner Imre (1791–1875) zalai ügyvéd, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja*.
- ³ Néhány példa az újabb szakirodalmak közül: KOVÁCS M. Mária: *Liberálisizmus, radikalizmus, antiszemitaizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, 2001. Helikon, 178. p. Helikon Universitas; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012. Dialóg Campus–PTE ÁJK, Institutiones Juris, Dialóg Campus Szakkönyvek, 191. p.; NAVRATIL Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. Budapest, 2014. ELTE Eötvös Kiadó, 180. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Hogy karunk érdekeinek emelésére az egyesek nemes szándéka és tetteje egyesüljön”. A budapesti ügyvédség testületé szerveződése a 19. században. *DÍKÉ. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata*, 2020. 1. sz. 111–126. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/dike.2020.04.01.08>.
- ⁴ A két ügyvéd közötti konfliktust feldolgozta NÉMETH László: *Ügyvédek Zalában 1850–1875. Jogtörténeti Szemle*, 2006. 1. sz. 36. p.
- ⁵ Uo. 40–41. p.
- ⁶ KORSÓSNÉ DELACASSE 2020. 111–126. p.
- ⁷ A Somogymegyei Ügyvédi Egyletet 1872-ben alapították. SZÁNTÓ 2001. 8. p.
- ⁸ TAKÁTS 2021(1992). 34–35. p.
- ⁹ NÉMETH László: *Ügyvédek Nagykanizsán (1850–1875)*. In KAPOSZI Zoltán (szerk.): *A polgárosodó Nagykanizsa a 19. század második felében. A polgárosodó Nagykanizsa a 19. század végén című, 2006 tavaszán megrendezett konferencia előadásai*. Nagykanizsa, 2008. Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, 106. p.
- ¹⁰ NÉMETH 2008. 106. p. Az ügyvédi kamarák székhelyei. *Magyar Themis*, 1874. 53. sz. 405. p.
- ¹¹ Az ügyvédi kamarákon belül visszatérően megfigyelhetők voltak a személyi torzsalkodások és az elvi-ideológiai törésvonalak is. Ennek budapesti példájára lásd PAPP Viktor: „Össze-vissza kuszálva van ismét minden párt vezéreszme nélkül.” A budapesti ügyvédi kar szervezeti és belső konfliktusai a dualizmus derekán. *Aetas*, 2022. 1. sz. 40–61. p.
- ¹² KORSÓSNÉ DELACASSE 2012. 91. p.
- ¹³ Uo. 91–92. p.
- ¹⁴ Az ügyvédi kamarák székhelyei, 1874. 405. p.
- ¹⁵ A professzionalizációs paradigma áttekintésére lásd MAGOS Gergely: *Mérlegen a hivatások. A professzionalizációs paradigma historiográfiája*. *Aetas*, 2017. 2. sz. 138–157. p. Az attribútum jellegű megközelítés egyik meghatározó képviselőjének tézisei magyarul is olvashatók: WILENSKY L. Harold: *Minden szakma hivatás? Korall*, 2010. 42. sz. 19–53. p. Az autonómia hivatásrendek életében betöltött szerepére legújabbán KELLER Márkus – KISS Zsuzsanna: *Hivatások autonómiája. Replika*, 2021. 119–120. sz. 7–16. p. DOI: <https://doi.org/10.32564/119-120.1>.
- ¹⁶ A magyarországi hivatások történeti kutatásának új megközelítésére néhány példa a teljesség igénye nélkül: KELLER Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. Budapest, 2010. L’Harmattan–1956-os Intézet, 288. p. A múlt ösvényén; KELLER, Márkus: *Experten und Beamte. Die Professionalisierung der Lehrer höherer Schulen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts – Ungarn und Preußen im Vergleich*. Wiesbaden, 2015. Harrassowitz Verlag, 276. p. Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Ostmitteleuropas. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc771dt>; PAPP Viktor: *Gyenge kötésekkel a gazdaságban. A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910)*. In KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020. Hálózatok – Hierarchiák*. Budapest, 2020. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, 291–326. p.; UGRAI János: *Going on Their Own Way. Protestants’ Specific Models of Joining the Cultural Elite in 19th-century Hungary. Espacio, Tiempo y Educación*, 2020. No. 2. 119–133. p. DOI: <https://doi.org/10.14516/ete.243>.

Lévai Csaba a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának történészprofesszora 2014-ben habilitált, fő kutatási területe az észak-amerikai történelem. Kutatásainak középpontjában többek között az amerikai forradalommal kapcsolatos esztétörténeti viták elemzése állt, amelynek eredményeit a *Republikanizmus vita* című monográfiájában összegezte 2003-ban. Ebben Thomas Jefferson és James Madison munkásságát elemezte.

A szerző a rabszolgaság története iránti érdeklődését onnan eredezteti, hogy jöllehet az alábbi két személy elévülhetetlen érdemeket szerzett az amerikai alkotmánytörténetben, de közben rabszolgatartó is volt. Kutatásai közben Lévai olyan tanulmányokat szerzett, amelyek egykori elnökök, mint George Washington¹ vagy Benjamin Franklin² hozzáállását vizsgálták a rabszolgasághoz. Ugyanakkor, ahogy ő fogalmazott most merőben eltérő művet alkotott, ugyanis *A förtelmes kereskedelem* főként gazdaságtörténeti mű, amelyet a bevezetés szerint három tényező ihletett. Egyrészt az Amerikai Egyesült Államok Magyarország és a világ történéseit is nagyban befolyásolta a 20. század során, így az USA történeti gyökereinek a megértése kétségkívül kiemelt jelentőségű, másrészt az internetes adatbázisok segítségével, már Magyarországról is könnyebb külföldi témájú munkát végezni. Kutatási újdonságát továbbá és többek között az adja a műnek, hogy míg az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelmet és az angol-amerikai gyarmatokon kialakuló rabszolgatartó rendszereket a történészek általában külön-külön tárgyalják, addig a szerző jelen munkájában arra törekedett, hogy a két kiemelt történelmi folyamatot együtt mutassa be és érzékeltesse kölcsönhatásukat. Végezetül pedig – mint egyetemes történelemmel foglalkozó magyar történész – igyekezett olyan művet alkotni, amely saját magában is szakmai érdeklődésre tarthat számot, és releváns ismeretekkel, eredményekkel szolgál.

A mű az elemzés kereteinek rövid kifejtésével és a használt fogalmak rögzítésével indul. Ugyan a fogalmi tisztázás szársága a nem eléggé elkötelezett olvasót könnyen elriaszthatja, ám igen fontos azt megtenni, hogy a többértelmű fogalmak között ne vesszen el az ember az olvasás során. Ezt követően a szerző a cukornád-termesztésben találta meg az újkori rabszolga-kereskedelem alapjait, tulajdonképpen azt a terményt, amely miatt az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem kezdetét vette. Magáról a cukornádról ki kell emelnünk, hogy az európaiak először az Afrikához és Európához is közel eső szigeteken kezdték termesztetni, amiből az előállított cukor iránti rohamos keresletnövekedés miatt, azaz a kínálati

Urbán Kristóf

Számvetés a sorsokkal Recenzió Lévai Csaba *A förtelmes kereskedelem* című munkájáról

Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem.*

A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában.

Budapest, 2020. L'Harmattan Kiadó, 514 p.

ISBN 978 963 414 567 7

oldal kielégítése érdekében, végső soron maga az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem elindult.

Az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem vonatkozásában sokáig tartotta magát az úgynevezett „háromszög alakú kereskedelem” elmélete, amelynek alapjait George H. Moore történész fektette le. Eszerint az áruval meg-

rakott hajók Afrikába mentek, ott rabszolgákat vásároltak a portékáikért, majd a rabszolgákat Amerikába vitték, az ott termelt javakért értékesítették őket, és az árukat végül visszavitték Európába. A szerző állítása szerint ez a modell mára több tényezőt figyelembe véve meghaladottnak tekinthető.

Egyrészt az Afrikából indult hajókat rabszolgaszállításra tervezték, így a legénység létszáma is a kétszerese volt az olyan hajókénál, mint amelyek más javakat szállítottak az Atlanti-óceánon. Lévai Csaba Herbert S. Klein történész munkájára hivatkozva, a hajók űrtartalmának méretével igyekezett igazolni, hogy az Amerikából Európába árut szállító hajók és az Afrikából Amerikába rabszolgákat szállító hajók között jelentős eltérés mutatkozott a korabeli hajónaplók alapján. További érv a „háromszög

alakú kereskedelem” elmélete ellen a rabszolga-kereskedelem időigényessége. Azok a kereskedők, akik olyan országból érkeztek, amelyek monopóliummal rendelkeztek Afrikában, átlagosan 100 nap alatt tudták rabszolgákkal feltölteni a hajóikat, ugyanakkor például a holland kereskedőknek ez akár 200 napba is kerülhetett. Ez a két adat, tehát a személyzet létszáma és az Afrikában történt időtöltés nagyban megnövelte az utak költségét, ezért az a gyakorlat alakult ki, hogy az Amerikába érkező hajók legénységének jelentős részét a megérkezés után elbocsátották.

Hogy a „háromszög alakú kereskedelem” nem lehet általános gyakorlat, szintén mutatja, hogy a korabeli adatok alapján a 18. században 195 Amerikából Európába indult holland rabszolgaszállító hajóból 65 homokból és vízből álló ballasztal, 52 csekély mennyiségű áruval, míg áruval teljesen megrakodva mindösszesen 69 rabszolgaszállító hajó érkezett vissza Európába. Később a „háromszög alakú kereskedelem” fogalmát az amerikai gyarmatokon történő rabszolga-kereskedelemeire is használni kezdték, de ez a tézis is megdőlt, amely a szerző bemutatása alapján alapvetően ideológiákkal terhelt elmélet volt.

A mai napig közkeletű tévhit, hogy az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem akként zajlott, hogy az európaiak partra szálltak Afrikában és „összefogdosták” az afrikaiakat, majd elvitték őket rabszolgának. Ennél már eggyel jobb, de még mindig a történelmi tényekkel szemben helyezkedő közhelyszámba menő állítás, hogy az európaiak a különböző portékáikkal mintegy „kényszerítették” az afrikaiakat, hogy vegyenek részt a rabszolga-kereskedelemben. Ezzel szemben a szerző – idézve a kurrens irodalmat – pontosan rámutat, hogy a rabszolga-kerkedelem az afrikai kontinensen már az európaiak megérkezése előtt régóta ismert és üzött gazdasági tevékenységnek számított. A rabszolgaútvonalak a Száhel-övezetben és a Szaharában már korábban léteztek. A Nyugat-Afrikával és Közép-Afrikával kialakult kereskedelem során az egyes területeken fellelhető árukat elcserélték egymással, amelyek között igen nagy számban voltak a rabszolgák, akiket Észak-Afrikába szállítottak. Amikor az európaiak megérkeztek a kontinens nyugati részére, akkor a kereskedők is áttelepültek abba a régióba, ahol leginkább jövedelmezően tudtak tevékenykedni. A szerző kiemeli, hogy az európaiaknak nagyon komoly tárgyalásokat kellett folytatniuk az afrikaiakkal annak érdekében, hogy a rabszolga-kerkedelem számukra jövedelmező legyen. Gyakran például magas adófizetési kötelezettségük volt, és ahogy nőtt a kereslet a rabszolgák iránt, úgy nőtt azok ára is.

További érdekes következtetésekre jut a szerző akkor, amikor elkezd vizsgálni az rabszolgák mortalitását az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem egyes szakaszaiban. A 19. század egyik legnagyobb hatású abolitionista műve, *Az afrikai rabszolga-kerkedelem*, amelyet Thomas Howell Buxton írt, négy különböző szakaszt különböztet meg a rabszolga-kereskedelemben. Nevezetesen, a rabszolgák afrikai elfogása, a partig történő menetelés, a partvidéki fogva tartásuk, illetve az úgynevezett „középső átkelés” szakaszát, ami az Atlanti-óceánon való utazást jelentette. Buxton álláspontja, hogy a rabszolgák mintegy fele az afrikai menetelés során halálozott el, a tengeri úton történő elhalálzásért elsősorban a körülmények voltak a felelősek. A rabszolgaszállítást muzulmánok bonyolították, akik hatalmas karavánokat vezettek át Afrikán, így az elhalálzások náluk mintegy „járulékos veszteségek” volt. Az egyes szakaszok mortalitását összeadva a szerző arra a megállapításra jut, hogy sajnálatos módon a rabszolgák mintegy 70%-a már azelőtt elhalálozott, hogy az Újvilágba ért volna.

Az Afrikából az atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem során elszállított rabszolgák számáról hosszú idő óta vita

folyik a történettudományban. A vitát a szerző részletesen ismerteti művében, amelynek végkövetkeztetése egyúttal iránymutatásul szolgál minden történész számára, nevezetesen, hogy az alapos forráskritika milyen fontos a tudomány művelői számára. A vitában fordulatot hozott az a több évtizedes munka, amely során különböző adatbázisokat állítottak össze, és amelyből David Eltis 2000-ben könyvet is írt. 2018-ban az adatbázis adattartalma alapján az 1514 és 1866 közötti időszakban 10 569 658 rabszolgát ültettek hajóra Afrikában, amelyből 9 118 115 rabszolga érkezett meg Afrikán kívülre. A behajózott és megérkező rabszolgák száma közötti különbséget a közbelső átkelés során elhunytak száma okozza, amely 12,1%-os átlagos halandósági mutatót eredményez. A legtöbb rabszolga mindegy 5 099 816 fő a portugálok révén Brazíliába került, amely a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem 47,65%-át jelentette. A francia gyarmatokra 1 164 968 főt szállítottak, amely a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem 10,8%-át jelentette, a spanyol gyarmatokra pedig 885 924 fő került, amely a teljes kereskedelem 8,2%-a volt, a holland területekre pedig 475 240 rabszolgát szállítottak, ami az összes Afrikából szállított rabszolga 4,4% volt. A legkevesebb rabszolga az angol gyarmatokra, illetve a későbbi Amerikai Egyesült Államokba érkezett, összesen 252 652 fő, ami a teljes atlanti-óceáni rabszolga-kerkedelem mindösszesen 2,3%-át tette ki. A fentiekből is látszik, hogy a szerző a legújabb adatok segítségével egy újabb közkeletű tévhitet cáfol meg sikeresen, miszerint a rabszolga szállítmányok fő célpontja Észak-Amerika volt.

Máig sokan azzal érvelnek, hogy ugyan a rabszolga-kerkedelem egyidős az emberiséggel, de a rabszolgatartás rendszerét az Amerikai Egyesült Államok területén „találták föl”, és az afrikai rabszolgák kizsákmányolására irányuló ültetvényes rendszert először ott alakították ki. Ezen állítással szemben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy mivel az Amerikai Egyesült Államok déli államai igen közel fekszenek a Karib-térséghez, a déli államokba rendkívül sokan érkeztek ezekről a szigetéről. Így az ott kialakult rabszolgatartást nagyban befolyásolta a Karib-térségben folytatott gyakorlat. A Karib-térségbe, közelebről Puerto Ricóba nagy szállítmányban először 1519-ben érkezett rabszolga. Miután a spanyolok a rabszolga-kereskedelmet 1510-ben legalizálták, a 16. század végére a spanyol fennhatóság alatt álló Puerto Ricóba évente hozzávetőleg 2000, a Nagy Antillák esetén 7000 fő rabszolgát szállítottak. Kuba esetében a rabszolga-kerkedelem jelentősen igazán a 18. századra növekedett meg. Az amerikai gyarmatok számára példaként, „modellként” a szerző szerint leginkább Barbados szolgált, annál is inkább, mert innen vándoroltak Észak-Amerika déli gyarmataira a legtöbben. Nagyban meghatározta a sziget gazdaságát, hogy bár kezdetben sok bevándorló érkezett Európából, később kezdtek elfogyni a munkáért adható földterületek, ami kedvezett a rabszolga-behozatal élénkülésének. Továbbá itt alakultak ki olyan hatalmas földbirtokok, amelyekben nagyültetvényes tevékenységet lehetett folytatni, akár több száz rabszolga munkára kényszerítésével. A szerző sorra veszi a különböző, a Karib-

térségben gyarmattal rendelkező európai államok gyakorlatait, amik közül külön érdekesség a dán gyarmatok esete, hiszen kevesen tudják, hogy 17. században Dániának is volt gyarmata a térségben, egész pontosan Saint Croix, amely Puerto Rico közelében fekszik. A dánok is, ahogy a térség többi országa a cukornád termesztésben volt érdekelt, amihez rabszolgákat szállítottak a szigetre. A 17. század végére mintegy 20 000 rabszolgát hoztak a dánok Afrikából.

Lévai Csaba azt az elmúlt évtizedekben uralkodó közkeletű, de mára meghaladottnak tekinthető tévhitet is megjeleníti, hogy az észak-amerikai őslakosok nem voltak rabszolgák. A szerző rávilágít, hogy amikor összehasonlító módszerekkel vizsgálták az egyes rabszolgasági rendszereket, mint például az Oszmán Birodalomét, felfigyelt annak az ötletre, hogy a korábbi hipotézis az őslakosok szerepéről a rabszolgaság esetén hibás lehet. Az angol gyarmatokon ugyanis egyes források szerint már Jamestown 1607-es megalapításakor kísérleteztek az őslakosok rabszolgaságként való alkalmazásával, miképpen a későbbi, puritánok által alapított gyarmatokon is. A Karib-térség gyarmatain először a szigetek őslakóit alkalmazták rabszolgaságként, majd, amikor a számuk apadni kezdett, a gyarmatosítók rabszolgaszerző utakra indultak a környező szigetekre. Az észak-amerikai gyarmatok esetében azonban az őslakos rabszolgák beszerzése terén a spanyolok és az angolok gyakorlata között eltérés mutatkozott.

A spanyolok, kihasználva jelentős katonai erejüket, expedíciókat indítottak a szárazföld belsejébe annak érdekében, hogy az őslakosokat elfogják és rabszolgaságra kényszerítsék. Míg az angolok, tekintettel arra, hogy a kontinensen nem rendelkeztek jelentős szabadon felhasználható katonai erővel, hiszen az erejüket lefoglalta a franciákkal való hadakozás, az őslakosoktól szereztek be a rabszolgákat. Az őslakosok egyrészt attól való féltelmükben, hogy ők válnak rabszolgává, ha nem folytatnak rabszolga-kereskedelmet, másrészt az európai árucikkek megszerzéséért vettek részt a rabszolga-kereskedelemben. Egyes források szerint Észak-Amerika déli részén 1720 előtt 30–50 000 őslakos rabszolgát adhattak el. Azáltal, hogy fellendült az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem a 17. században, és Afrikából egyre több rabszolgát hoztak be a gyarmatokra, az őslakosok rabszolgasorba vetése visszaszorult, és egyre inkább az asszimilációjukat célzó törekvések kaptak helyet.

Lévai Csaba kitér az angol gyarmatokon a rabszolgaság előtt elterjedt munka formájára, az úgynevezett „kötött munkaerőre”, aminek négy fajtáját írja le. Az első, olyan szerződésen alapult, amit még Angliában kötöttek meg. Ebben az esetben a szerződésben rögzítették a szolgálati időt, és azt, hogy az átkelésért mennyi munkával tartozik a szerződő fél, valamint azt, hogy mi történik a szerződés teljesítésekor, milyen ellenértéket kap a munkás. A második forma, már az amerikai kontinensen megkötött szerződés volt. A harmadik típusú „kötött munkaerő” a 18. században jelentőssé váló adósságtörlesztés érdekében kifejtett munka, míg a negyedik, az elítéltek és fegyencek munkára fogása volt. A szerződések határozott időre szóltak, és általában 4–5 évet kellett a munkásnak a szerző-

dés keretében dolgoznia. Ugyanakkor léteztek hosszabb, 6–9 éves szerződések is, de ezek csekélyebb létszámban jelentek meg a gyarmatokon. A szerződések bíróság előtt is kikényszeríthetőek voltak, amivel a felek gyakran éltek. Az 1680-as évekre a dohány világpiacon árá fontonként 1 penny alá esett, az adott művelési technológia mellett azonban a termelők már nem tudták növelni az egy munkásra eső termelést. Egyre nehezebben tudtak a kisföldbirtokosok megélni, miközben rohamosan fogytak azok a területek, amelyeket a szerződésük lejártá után a munkások megszerezhettek volna. A gyarmatokon ezért általános elégedetlenség tört ki. A birtokosok hosszabb szolgálati időre kötötték a szerződéseket, és azzal igyekeztek a földnélkülieket kiszorítani a helyi törvényhozásból, hogy elvették a választójogukat. A 17. század végére az angliai politikai helyzet stabilizálódott, így a kivándorlók száma is rohamosan csökkent. Ekkorra a bérmunkások és a „kötött munkaerő” már nem tudta a dohányültetvényeken az árukeresletet kielégíteni, így a gazdálkodóknak más lehetőség után kellett nézniük.

Az afrikai rabszolgák ellen szőtt megvásárlásuk költségessége, ugyanis ebben az időben a rabszolga-kereskedelmet a hollandok és a portugálok tartották a kezükben. Míg az 1670-es évek elején egy szerződéses szolga árért három afrikai rabszolgát lehetett dolgoztatni, addig az évtized végére már csak kettőt. A gazdasági előnye az afrikai rabszolgáknak ugyanakkor az is volt, hogy ellentétben a szerződéses munkásokkal, őket életfogytig lehetett igénybe venni. Az eltartásuk költsége is más volt. Az afrikai rabszolgák esetében a szerződéses szolgálathoz képest húsra csak a hetedét költötték a gazdák, továbbá míg a szerződéses szolgák fenntartási költségeinek 37%-a sörre ment el, addig ez az afrikai rabszolgák esetén 0% volt. Azok a kisföldbirtokosok, akik a 17. századra már letelepedtek, tudtak annyit termelni, hogy egy-két rabszolgát megvásároljanak. Mivel a nagyföldbirtokosok tőkeerőre alapozva, több rabszolgát tudtak foglalkoztatni, belőlük alakult ki a déli dzsentrireg magja. Ugyanakkor nemcsak gazdasági okai voltak az afrikai rabszolga-behozatalnak a gyarmatokra, hanem egyes kutatások szerint kulturális ösztönzők is közrehatottak. Edmund S. Morgan 1975-ben fektette le az *American Slavery, American Freedom. The Ordeal of Colonial Virginia* című művében az utóbbi róla elnevezett „Morgan-tézist”. A tézis szerint nemcsak hogy az elégedetlen fehér birtokosok és szegény szerződéses szolgák kezdtek el mozgolódni, hanem az 1676. évi Bacon-féle felkelés a nagybirtokosokat is aggodalommal töltötte el. Így a gazdasági tényezőkön túl az elit abban is érdekelt volt, hogy az afrikai rabszolgák behozatalával a faji kérdést is elhozza a gyarmatokra, ezáltal kialakítson egy olyan egységet, amelynek alapja, hogy vannak a fehérek – egységesen, függetlenül anyagi helyzetüktől – és vannak a feketék. Ennek révén a nagybirtokosok elérték, hogy a szegény fehérek ne a társadalom legalján helyezkedjenek el, valamint az elégedetlenségüket is csökkenteni tudták.

A műből nem hiányozhatott az afroamerikaiakkal kapcsolatos nézetek az angol gyarmatokon való fejlődésének és azok eredetének a historiográfiai vizsgálata sem. Így a magyar olvasó is megismerheti David Eltis kritikáját a

többi kutatóval szembenekik csak gazdasági okokkal magyarázták az afrikai rabszolgák behozatalát a kontinensre. Eltis véleménye szerint több szempontot is figyelmen kívül hagytak a kutatók. Ezek közé tartozott, hogy nem vizsgálták meg, hogy milyen munkaerőforrások álltak az angolok rendelkezésére, és hogy a gyarmatosítók miért nem európai rabszolgákat szállítottak Észak-Amerikába. Eltis az európai népek rabszolgáskorba vetésének hiányát a 16–17. századra Európában kialakuló hatalmi struktúrával magyarázza. Ugyanis kettős egyensúly alakult ki az öreg kontinensen. Egyrészt az államok között, másrészt az adott államokon belül, a központi hatalom és a nép között. A hatalomgyakorlásnak ez a bizonyos mértékű megosztáson alapuló rendszere lehetővé tette, hogy az individuális jogok jobban érvényesüljenek, mint az Európán kívüli területek esetében. Ez a fejlődés továbbá azt is akadályozta, hogy Európába rabszolgákat lehessen behozni.

Ugyanakkor a szerző arra is keresi a választ, hogy miért éppen az afrikaiak váltak a rabszolga-kereskedelem alyaivá. Ehhez James H. Sweet tanulmányát használja fel, annak érdekében, hogy az afrikaiak rabszolgáskorba vetésének kulturális okait megismertethesse az olvasóval. Az angolok először az ibériai népeken keresztül találkoztak az afrikaiakkal, akik a déli kontinensről visszatérve arról számoltak be, miszerint az afrikaiak alacsonyabb szinten állnak, mint a civilizált népek, sőt leginkább az állatias jelzővel illették őket. Az afrikaiak rabszolgáskorba vetését igazoló érvek között előkelő helyen szerepelt egy, a Bibliából származó magyarázat. A Mózes első könyvében található történet szerint az özönvíz után Noé szőlőművelésbe kezdett, és igencsak megkedvelte a bort. Majd egy alkalommal meztelenül feküdt a sárban, amikor is két fia, Sém és Jáfet arcukat elfordítva betakarták apjukat, harmadik, legkisebb fia, Hám, Kánaán atyja, azonban nevetésben tört ki, ezért tiszteletlensége miatt Noé megátkozta, és azt mondta, hogy szolga lesz, akárcsak minden leszármazottja. A Biblia szerint Noé három fia népesítette be a Földet, és Hám fiának, Kánaánnak a népe uralta Etiópiát, Egyiptomot és a Kánaán földjét, amely később Izrael lett.

A későbbi korokban ezt a történetet úgy értelmezték, hogy az afrikai népek eleve szolgáskorba vannak kárhoztatva. Majd ezt nemcsak a középkori keresztény, hanem az iszlám világ is átvette. Meg kell jegyezni, hogy a pápák maguk is a bibliai érvekre alapozva adták áldásukat az afrikaiak rabszolgáskorba vetésére. Az afrikai népek Noé kiátkozott gyermekétől való leszármazásának magyarázata olyan hosszú életű volt, hogy még az amerikai polgárháború előtt is ez a nézet volt az afrikaiakkal kapcsolatos leggyakrabban hangoztatott vélemény. Sőt, az az egészen a 20. század utolsó évtizedéig fennálló dél-afrikai apartheidpolitikamegalapozásában is nagy szerepet játszott.

A fentiek alapján is látszik, hogy egyrésztől gazdasági, másrésztől pedig kulturális okai voltak az afrikaiak rabszolgáskorba vetésének. A kettő közötti viszonyt illetően az 1950-es évekre vita bontakozott ki arról, hogy vajon a gazdasági vagy a kulturális okok voltak-e a tényleges katalizátorai a rabszolgáskorban a gyarmatokon, majd később az Amerikai Egyesült Államokban. Wesley F. Carven a *The Southern Colonies in the Seventeenth Century*

című művében arra a következtetésre jutott, hogy a Chesapeake-öbölben már nagyon korán kialakult a rabszolgáskor, amit az tett lehetővé, hogy az angol gyarmatosítók az afrikaiakat alacsonyabb rendű népeknek tartották. Oscar és Mary Handlin arra a következtetésre jutott, hogy az 1660-as évek előtt a gyarmatokon az afrikaiak és a fehérek helyzete nem nagyon különbözött.

Kutatásuk szerint a 17. század közepére azonban a fehér szolgák elkezdtek földhöz jutni, míg az afrikaiaknak erre nem volt lehetőségük, így a két csoport között nőttek a különbségek. Handlinék a rabszolgáskor kialakulásával magyarázzák a kialakuló faji ellentétet, tehát azt nem előfeltételként tekintik. Kenneth M. Stamp is hasonló véleményen volt, az ő meglátása szerint a faji ellentétek szintén később alakultak ki, mint a rabszolgáskor. Carl N. Degler szerint ugyanakkor érdemes elhagyni azt a feltételezést, hogy a rabszolgáskor indította el a faji megkülönböztetést. Ő arra a következtetésre jut, hogy a faji megkülönböztetés egyfajta katalizátora volt a rabszolgáskorban. Winthrop Jordan szerint viszont az egész vita a kérdés leegyszerűsítéséhez vezet, hiszen a gazdasági és a kulturális hatások dinamikusan működtek közre az afrikaiak rabszolgáskorba taszítása során. Peter Kolchin is ezen az állásponton van, szerinte is inkább azt kell vizsgálni, hogy a gazdasági és a kulturális tényezők miképpen hatottak közre az afrikaiak rabszolgáskorba vetésében.

A fentiek alapján is látszik, hogy az afrikai rabszolgák megérkezésével nem kezdődött meg egyből a faji megkülönböztetések hosszú évszázadokig tartó időszaka. A 17. század elején az afrikaiak rabszolga státusza még nem nyert teljes jogi szabályozást. Példának okáért házasodhattak fehér emberrel, valamint amennyiben a kor erkölcsi és jogi normáinak nem megfelelő szexuális viselkedést tanúsítottak az afroamerikaiak, úgy nem kaptak súlyosabb büntetést, mintha fehérek lettek volna. Ha elegendő javakhoz jutottak, úgy megvásárolhatták a szabadságukat, sőt földet is szerezhettek.

A szerző kiemeli, hogy a korai 17. századi amerikai rabszolgáskor egyik legfontosabb történelmi forrása az „Antonio, a néger” története, amely egy olyan Afrikából behurcolt fekete férfi életét követi, aki később megházasodott, és jelentős vagyonra tett szert. Az ő esetéből tudjuk, hogy a korban a feketék bíróság előtt érvényesíthették az igényeiket, továbbá, hogy volt olyan példa, amikor a helyi közösség és a bíróság adó elengedésével segített nekik. Sőt még öröklési joguk is volt, és akár végrendelkezhettek is. A szerző idézi a Brian–Innes szerzőpárost, akik azt a megállapítást tették, hogy az angol gyarmatokon a Bacon-féle 1676. évi felkelés előtt multikulturális társadalom létezett, de mindennek végét vetett az 1705. évi rabszolgatörvény.

Az 1705. évi rabszolgatörvénynek is voltak ugyanakkor előzményei a gyarmatokon. Az első rabszolgatörvényt 1639-ben, Marylandben fogadták el, amelyben kimondták, hogy a rabszolgák kivételével minden gyarmati lakos rendelkezik azokkal a jogokkal, amelyekkel az Angliában élő angolok. A rabszolgák fegyverviselését 1640-ben tiltották meg gyarmatok-szerte, majd az 1660-as években, Virginiában és Marylandban elterjedtek a rabszolgákra

vonatkozó korlátozások. Megjelentek az afrikai rabszolgák és fehérek közötti szexuális kapcsolatot tiltó törvények, így kétszeres büntetés járt azért, ha egy fehér egy afrikai rabszolgával paráználkodott, mint amikor két fehér embert ítéltek el paráználkodás miatt. 1664-ben Marylandben betiltották a vegyes házasságot, és azt a fehér nőt, aki mégis hozzáment egy rabszolgához, azzal büntették, hogy osztoznia kellett a sorsában, tehát elvesztette szabad státuszát. Egy 1668. évi virginiai rendelkezés kimondta, hogy attól még, hogy egy afrikai rabszolga áttér a kereszténységre, nem változik meg a státusza. Ezt követték az olyan szabályozások, amelyek az afrikai rabszolgákat egyre inkább mint vagyontárgyakat határozták meg. Az előre megfontolt emberelés tényállását sem lehetett rájuk vonatkoztatni, hiszen, ha a gazdájuk megölte őket, a gazdák azzal érveltek, hogy szándékosan senki nem pusztítaná el a saját tulajdonát.

Az 1705. évi rabszolgatörvényben nem a szabályozási tárgykör, a védett jogtárgy volt új, hanem az, hogy egységes kódexbe foglalta a rabszolgákkal kapcsolatos joganyagot. Ebben a törvénykönyvben kimondták, hogy a rabszolgák nem rendelkezhetnek szavazati joggal, nem rendelkezhetnek tulajdonnal, nem köthettek érvényes házasságot, nem tanúskodhattak fehér ember ellen a bíróságon, valamint a törvénykönyvben a rabszolgák az ingatlanokkal estek egy megítélés alá és osztoztak azok jogi sorsában. Ugyanakkor megjelentek olyan rendelkezések, amelyek védték a rabszolgákat, például etetni kellett őket, és nem lehetett nagyobb büntetést kiszabni rájuk, mint amit „az adott helyzet megkövetelt”. Természetesen ez egy meglehetősen rugalmas szabály volt, amelyet a bíróságok csak nagyon ritkán értelmeztek úgy, hogy az a rabszolgákra nézve kedvező legyen. Az 1720-as évekig elfogadott törvénykönyvek alapvetően a rabszolgák jogi státuszát igyekeztek rendezni, de egyre inkább a rabszolgafelkelések megakadályozása került előtérbe, így halálbüntetés járt összeesküvésben való részvételért, a hamisan tanúskodó rabszolgák füleit levágták, valamint a rabszolgaszökevényeket megcsonkították.

A szerző művében azt is részletesen megvizsgálja, hogy a rabszolgák a korabeli jog szempontjából embereknek vagy vagyontárgyaknak voltak-e tekinthetőek. A *common law* alapvetően kétfajta tulajdont különböztet meg, így a „mozdítható és a mulandó” ingóságokat továbbá a helyhez kötött és állandó” ingatlanulajdont. Az 1705. évi törvénykönyv a rabszolgákat az utóbbi kategóriába sorolta. A földtulajdonhoz kapcsolással a célja a jogalkotóknak az öröklés megkönnyítése volt, így aki a földet örökölte, a rabszolgákat is megszerezte. Az 1748. évi virginiai törvényt, amely ingóságként kezelte a rabszolgákat, a westminsteri parlament megvétózta. A következő időszak jogi problémái abból adódtak, hogy a rabszolgákat tulajdonképpen milyen vagyontárgyként kell kezelni.

A szerző az 1768-as Wilkinson-ügyet elemzi, amelyben a kor olyan nagy jogtudósai, mint John Randolph vagy Thomas Jefferson vettek részt, és amelynek lényegi jogkérdése az volt, hogy a rabszolgák osztják-e a föld sorsát, azaz öröklés és végrendekezés esetén a rabszolga a földdel együtt háramlik-e tovább. Végül a bíróság arra a kö-

vetkeztetésre jutott, hogy a rabszolga automatikusan nem osztja a föld tulajdonának sorsát, hanem jogilag is szükséges összekapcsolni a kettőt. Megemlítendő még, hogy Virginia állam büntetőjoga megkülönböztette egymástól a „természeti” és „erkölcsi” személyiségét a rabszolgának. Egy 1781-es ügyben a főbenjáró bünteteket vizsgáló bíróság néhány tagja azzal érvelt, hogy a rabszolgák nem követhetnek el hazaárulást, hiszen nem állampolgárok.

Lévai Csaba az észak-amerikai gyarmatok vonatkozásában a Felső-Dél (Delaware, Maryland, Virginia) és az Alsó-Dél (Észak és Dél Karolina, Georgia) rabszolgatartó rendszereit, majd ezek több szempont szerinti összehasonlítását is elvégezte. Megvizsgálta a földrajzi és ökológia környezetet, a gazdasági és a demográfia különbségeket. Alapvető gazdasági különbség volt, hogy a gyarmatok rizst vagy dohányt termeltek-e, a rizstermeléshez ugyanis jelentősebb tőkére volt szükség, mint a dohányhoz, ami egy meglehetősen igénytelen növény. A szerző ellentmondást talált abban, hogy míg az Alsó-Délre számottevően több rabszolgát importáltak, mégis majdnem kétszer anynyi rabszolga élt a Felső-Délen.

A 18. század elején a gyarmatokon élő rabszolgák 67%-a Afrikában született, de ez a szám a század közepére folyamatosan csökkent, és Virginia esetében 1750-ben már csak 34%, míg Dél-Karolinában 42% volt. Ennek oka abban keresendő, hogy egyre inkább a természetes szaporulat vette át az import helyét. A természetes szaporulat alakulásában nagyon fontos tényező volt, hogy miképpen alakult a nemi összetétel a gyarmatokon. Míg az 1680–90-es években a férfiak és nők száma közel megegyező volt, addig ez a tendencia az 1720-as években változásnak indult. Amikor a rabszolgák behozatala elérte a csúcspontot, tekintettel arra, hogy a birtokosoknak főként erős férfi rabszolgák kellettek, az importált nők száma csak 35%-ot tett ki. Magától értetődő, hogy ilyen demográfia adatok mellett természetes szaporulattal kiváltani az importot nem lehetett. Az 1740-es évekre ugyanakkor csökkent a behozatal száma, így a természetes szaporulat is felerősödött, és a rabszolgák születési rátája 1%-ról 4,7%-ra növekedett. Virginia esetében 1728-ra a már Amerikában született rabszolgák a teljes rabszolgapopuláció negyötödét tették ki. A belső szaporulat által biztosított rabszolga-utánpótlás megteremtése eltérést mutatott a karibi térség gyarmataihoz képest, ahol továbbra is csak az import tudta biztosítani, hogy a birtokosok megfelelő mennyiségű munkaerőhöz juthassanak.

Az Alsó- és Felső-Dél közötti eltérő munkaszervezési mód sem került el a szerző figyelmét. Alsó-Délen a feladat-rendszer volt a jellemző, amelyben a rabszolgáknak napi vagy heti lebontásban meghatározott feladatokat kellett elvégezniük, így a rabszolgák ebben a rendszerben nem álltak szigorú felügyelet alatt, sőt a leggyakrabban nem álltak szigorú felügyelet alatt, sőt a leggyakrabban a munkavezetők is a soraikból kerültek ki. Ennek a rendszernek a kialakulását az segítette, hogy a rizs termesztése nem igényelt olyan munkát, amely miatt szükség lett volna a rabszolgák folyamatos felügyeletére. Ezzel szemben Felső-Délen az úgynevezett bandarendszer honosodott meg, ahol a fehér felügyelők napkeltétől, napnyugtáig a rabszolgákat egy csoportban dolgoztatták, ahol az elő-

munkások diktálta tempót a többieknek szorosán kellett követnie annak érdekében, hogy a munkát sikeresen el lehessen látni. A két rendszer között különbségként említhető, hogy a banda-rendszerben a rabszolgáknak szinte semmi szabadidő nem jutott, ráadásul nagyon kis területet művelhettek maguknak, míg az Alsó-Délen több szabadidő és nagyobb terület állt a rabszolgák rendelkezésére, hogy saját maguk gazdálkodhassanak. A szerző kiemeli, hogy nemcsak mezői munkások voltak a rabszolgák között, hanem olyanok is, akik értettek egy-egy szakmához. A rabszolgák a gyarmatokon általánosan elterjedt nézet ellentétben, nemcsak a földeken végeztek kemény fizikai munkát, hanem voltak közöttük kézművesek, emellett a nők jelentős része került házi szolgálatba. A rabszolgatartó gyarmatok közül Lévai Csaba Felső- és Alsó-Dél rendszereinek vizsgálatában jut a legtávolabb, aminek oka, hogy a gyarmati időszakban ezeken a területeken volt a rabszolgaság a legelterjedtebb. Ezzel párhuzamosan az újangliai és középső gyarmatok rabszolgatartására is röviden kitékint a szerző.

A mű epilógusában a rabszolgatartó rendszerek elleni gyarmati ellenállások tárgyalására kerül sor, amely a szerző elmondása szerint azt a célt szolgálja, hogy oldja műve száraz gazdaságtörténeti hangsúlyát. Egyetértve a szerzővel, az ilyen témájú művekben szükségesnek tartjuk oldani azt a tudománytól elvárható, de valóban nem kevésbé megterhelő módszertant, hogy a gazdaságtörténeti megközelítés miatt a rabszolgaság áldozatai számok formájában tűnnek csak fel. Tehát azt, hogy a sorsok elbújnak a számok mögött. A rabszolgák ellenállásának több formája volt, amelyet aszerző úgy szakaszol, hogy az a szimulálistól a nyílt felkelésig terjedt. A szerző kiemeli Philip D. Morgannak azt a nagyon szimpatikus gondolatát, miszerint a rabszolgák legnagyobb sikere az volt, hogy körülményeik ellenére létrehozta egy saját kultúrát. Ennek ellenére nem szabad tagadni, hogy az erőszak is megje-

lent, amely gyakran a mérgezést, a gyújtogatást is magában foglalta. A leghíresebb gyarmati felkelés a Stono-féle felkelés volt, amely a korabeli jogalkotás szigorításához nagyban hozzájárult. A műből nem hiányozhat az 1741. évi New York-i „rabszolga-összeesküvés” bemutatása sem, amely a korabeli igazságszolgáltatás működését tárja fel

Végezetül elmondható, hogy bár Lévai Csaba műve gazdaságtörténeti központú, mégsem fél attól, hogy a gazdasági eseményeket és a társadalmi hatásokat összekapcsolja. Sőt, ha már ezt megtette, akkor a társadalomtudományi elemzéseket sem vetette el, hiszen ezek összekapcsolásával lehet elemezni a gyarmatokon, majd később az Amerikai Egyesült Államokban működő borzalmas, de gazdaságilag jól prosperáló rendszert. A szerző művében rengeteg történelmi tévedést cáfol, de ezt is tudományos eleganciával teszi, mivel nem a korábbi tételek érvénytelenségének ítéletét mondja ki, hanem pusztán az újabb szerzők eredményeit állítja szembe a régeiek állításával. A mű nagy segítség mindenki számára, aki azzal kíván foglalkozni, hogy miképpen alakult ki és működött maga az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem, történjék ez akár tudományos szinten, akár csak érdeklődés kedvéért. Nem rejthetjük véka alá, hogy a mű olvasójának teljes figyelmét megköveteli, hiszen a szerző remek munkát végzett a nagy mennyiségű adatok összegyűjtésével és feldolgozásával, de ezek befogadása nem mindig könnyű feladat. Grafikonok vagy táblázatok, sőt ezek együttese sokat segített volna, hogy az adatokat, illetve a folyamatokat az olvasó egyben, mint a leíró szöveg vázlatát, be tudja fogadni. Teljesen egyetértünk a szerzőnek a mű végén tett megállapításával, miszerint egy olyan világban, ahol az amerikaiak döntéshozatala a mi országunkra is hatással van, szükséges, hogy olyan művekkel, mint *A förtelmes kereskedelem* megértsük, mik mozgatják a világ legnagyobb hatalmát.

Jegyzetek

- ¹ LÉVAI Csaba: George Washington mint rabszolgatartó. *Századok*, 2019. 3. sz. 521–540. p.
- ² LÉVAI Csaba: Benjamin Franklin és a rabszolgaság kérdése. In KENYERES János – LOJKÓ Miklós – MAGYARICS Tamás – SZABÓ Éva

Eszter (szerk.): *Az emberi sors és a történelem kereszteződésében. At the Crossroads of Human Fate and History.* Budapest, 2018. ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 314–330. p.

- **2023. január 9-én** megjelent a *Diké* (a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoport folyóirata) 2022. 1. száma, amelyben a Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között témakörében született tanulmányok olvashatók: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/6070/6056>.
- **2023. február 20–21-én** Eisenstadtban került megrendezésre a *Das Burgenland als rechtlicher Zwischenraum* című konferencia, ahol az osztrák és német jogtörténészek mellett Barna Attila (tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar) *Wandel der Öffentlichen Verwaltung in der Zwischenkriegszeit in Burgenland und in West-Ungarn* és Bódiné Beliznai Kinga (tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar) „*Vielleicht die einzige gute Sache*”. *Die Fortgeltung des ungarischen Eherechts im Burgenland nach 1921* címmel tartott előadást.
- **2023. március 3-án** került sor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán László Balázs *A királyi jog mechanizmusai az Árpád-korban* című doktori értekezésének nyilvános vitájára. A bizottság elnöke Petrétai József egyetemi tanár (PTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék), tagjai Balogh Elemér tanszékvezető egyetemi tanár (SZTE ÁJTK Európai Jogtörténelmi Tanszék) és Mezey Barna DSc egyetemi tanár (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék), az értekezés felkért hivatalos bírálói Balogh Judit habilitált egyetemi docens (DE ÁJK Jogtörténelmi Tanszék) és Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető habilitált egyetemi docens (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék) voltak. A jelölt témavezetője Béli Gábor habilitált egyetemi docens (PTE ÁJK Jogtörténelmi Tanszék). László Balázs „summa cum laude” eredménnyel védte meg doktori értekezését. Gratulálunk!
A disszertáció és a tézisek elérhetők: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/34633>.

- **2023. március 8-án** *A női szerepek a modern világban* címmel rendezett konferenciát az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága Neveléstudományi–Pszichológiai Szakbizottság Szociális Képességek Munkabizottsága. A tanácskozáson a jogtörténet-tudomány képviselőiben Pétervári Máté adjunktus (SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténelmi Tanszék) *The Increasing of Women's Role in the Economic Life in Hungary in the 1920s*, Gosztónyi Gergely habilitált egyetemi docens (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék) *The First Hungarian Female Lawyer, Margit Ungár* és Bódiné Beliznai Kinga tanszékvezető habilitált egyetemi docens “*If you believe in what you are doing, then all the work will be easy.*” *Life and Academic Work of Hanna Szegő Bokor* címmel tartott előadást. A konferencián elhangzott előadások megtekinthetők: www.youtube.com/watch?v=eGn5yMD7110.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Tamás PhD egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-3874-5978; **Ámán Ildikó** PhD jogi referens, Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal, Intézményirányítási Főosztály, ORCID: 0009-0000-2164-1737; **Balogh Györgyi** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0000-7651-0558; **Fazakas Zoltán József** PhD LL.M egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék, ORCID: 0000-0002-9427-4584; **Gosztonyi Gergely** PhD habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0000-0002-6551-1536; **Huzjan, Vladimir** PhD tudományos főmunkatárs, Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia, Tudományos Kutatóintézet (Varasd), ORCID: 0000-0001-8968-9382; **Minkó-Miskovics Mariann** PhD ügyvéd, ORCID: 0000-0001-9973-0924; **Nagy Réka** PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0008-3776-1758; **Papp Viktor** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Professzionizáció-történelmi Kutatócsoport, ORCID: 0000-0002-4182-9910; **Sallai Balázs** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0002-6897-2872; **Székely György László** PhD LL.M vezetőhelyettes ügyész, Miskolci Járási Ügyészség, ORCID: 0000-0002-6109-8115; **Urbán Kristóf** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0009-0003-9958-8587; **Vasas Tamás** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, egyetemi tanársegéd, DE ÁJK Jobbölcséleti és Jogsociológiai Tanszék, ORCID: 0009-0000-6847-5262.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

INHALT

BEITRÄGE

ÁMÁN, Ildikó – Die Geschichte der juristischen Ausbildung in Ungarn während des Ersten Weltkriegs unter besonderer Berücksichtigung der Franz-Joseph-Universität zu Klausenburg	1
FAZAKAS, Zoltán József – Die rumänische Agrarreform nach dem Ersten Weltkrieg als Mittel zum Aufbau des Nationalstaates.	11
MINKÓ-MISKOVICS, Mariann – Raub mit Waffe in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts	20
SZÉKELY, György László – Der Untersuchungsrichter und die Untersuchung im alten ungarischen Strafverfahren.	25
WERKSTATT	
BALOGH, Györgyi – Die Meilensteine des ungarischen Verwaltungsverfahrens	34
SALLAI, Balázs – Dienstpragmatik in beiden Seiten der Leitha: Bemühungen um ein Gesetzbuch für den öffentlichen Dienst in der Österreichisch –Ungarischen Monarchie	40
VASAS, Tamás – Rezeption des Werkes von Győző Concha von 1918 bis 1945	47
QUELLE	
ANTAL, Tamás – Der Ursprung der Grand Jury und das Assize of Clarendon (1166)	53
DISPUT	
HUZJAN, Vladimir – Titus Karger, vergessener Offizier der Monarchie	59
ÜBER BÜCHER	
Die kürzeste Geschichte der Demokratie ist alles andere als kurz – GOSZTONYI, Gergely	63
Der Raum und das Spektakel des Rechts – NAGY, Réka.	66
Rechtsanwälte und Anwaltschaft in Zala – PAPP, Viktor	70
Abrechnung mit Schicksalen. Rezension von Csaba Lévai's Werk <i>Der abscheuliche Handel [A förtelmes kereskedelem]</i> – URBÁN, Kristóf	73
NACHRICHTEN	79
AUTOREN DIESES HEFTES	80

Auf der Titelseite:

Wappen von Titus Karger

AT-OeStA/AVA Adel HAA AR 427.30

Karger, Titus, k.k. Majorauditor, St. Stephans-Orden, Freiherrenstand, 1853–1854

www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4902937

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

Die Veröffentlichung dieser Ausgabe wurde von der Nationalen Medien- und Kommunikationsbehörde unterstützt.

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verlag: Gondolat Kiadó

AZ ARANYBULLA A JOGHISTÓRIÁBAN Mezey Barna (szerk.)

A kötet a következő tanulmányokat közli: *Az európai jogtörténelem fősodrában: a magyar Aranybulla* (Balogh Elemér), *Pest és Buda városok egy és ugyanazon Aranybullája* (Blazovich László), *Magánjogi intézmények az Aranybullában* (Homoki-Nagy Mária), *Az 1222. évi Aranybulla ellenállási záradéka, történeti alkotmányunk vívmánya* (Horváth Attila), *A „Dán Aranybulla”: az V. Erik király által 1282. július 29-én aláírt håndfæstning* (Képes György), *Az Aranybulla ellenállási záradéka és a nemesi vármegyék rendelet-felretételi (vis inertiae) jogosultsága* (Stipta István), *Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfélszázados történetére* (P. Szabó Béla), *A közvetlen demokráciától a jogkiterjesztésig: történeti alkotmányunk vívmányai és az Aranybulla* (Szabó István), *Fejedelmválasztási feltételek Erdélyben* (Veress Emőd). A kötet függeléke tartalmazza az 1222. évi Aranybulla teljes szövegét és 1231. évi megerősítését, Érszegi Géza fordításában. A kortárs szabadságlevelek közül Veress Emőd tolmácsolásában első ízben publikálja magyarul az 1188. évi leóni dekrétumot, akárcsak V. Erik dán király nagy szabadságlevelét 1282-ből Képes György magyarításában. Magától értetődően került a válogatásba a Blazovich László fordította 1244. évi budai aranybulla. És végül olvasható a Diószegi Szabó Pál által a most első alkalommal teljes egészében magyarra átültetett 1563. évi német aranybulla.

ISBN 978 615 6356 22 2, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2022. 344 p.

ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK ÉS RURIKIDA FEJEDELMEK. ÉRDEKEK TALÁLKOZÁSA ÉS ÜTKÖZÉSE Font Márta

Az Árpád-házi királyok és az északkeleti szomszédságukban uralkodó Rurikida fejedelmek 10–13. századi kapcsolatát tekinti át e kötet. A ma külpolitikának nevezett rendszer a középkorban dinasztikus érdekek formájában jelent meg. Az uralkodók a dinasztia érdekei nyomán viseltek háborúkat, kötöttek békét; a házasságkötések szövetségről tanúskodtak, a békekötés garanciájaként szolgáltak. A kétoldalú kapcsolatok értelmezése csak szélesebb, regionális összefüggésben lehetséges, a Lengyel Fejedelemség eseményeire éppúgy figyelmet kell fordítani, mint a bizánci politikára vagy a mongol invázió következményeire.

A két dinasztia kapcsolatának kutatása során egyaránt szükség volt a középkori keleti szláv (óorosz vagy ókeletiszláv) nyelven írott és a közép-európai (magyar és lengyel) latin nyelvű források elemzésére. Font Márta kutatásai nemcsak a történettudomány, hanem a keleti szláv elbeszélő források filológiai elemzésével a szláv filológia és irodalomtörténet területén is értékes eredményeket hoztak. Figyelembe vette az angol, német, francia nyelven publikált tanulmányokat, emellett nyolc különböző szláv nyelven elérhető szakirodalmat is felhasznált.

A szerző a Pécsi Tudományegyetem professzor emeritája, több évtizedes munkásságát számos forrásközlés, tanulmány és önálló kötet jelzi.

ISBN 963 456 114 9, Balassi Kiadó, 2022. 320 p.

SLACHTA MARGIT BESZÉDEI A MAGYAR PARLAMENTBEN Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla – Szabó Róbert (szerk.)

1920. március 25-én választották parlamenti képviselővé Magyarországon az első nőt, Slachta Margitot, a Szociális Testvérek Társasága alapítóját, akinek parlamenti felszólalásait gyűjtötte kötetbe Petrás Éva, Schlachta Boglárka Lilla és Szabó Róbert.

A 36 évesen első női képviselővé választott szerzetesnő politikai pályája semmilyen értelemben sem volt szokványos. A Katolikus Egyház törvényei a szerzeteseknek nem tették, és ma sem teszik lehetővé a pártpolitikában való részvételt. Slachta Margit és a Szociális Testvérek Társasága azonban a kánonjog szerint a világban, a világ javára szerzetesek módjára élő, elhivatott nők társulása volt, amely nem korlátozta tagjainak tevékenységét. Slachta Margit így a régi szerzetesi szellemet és fogadalmakat modern formában élhette meg. Képviselőjelöltként a szegények megsegítése, a szociális adórendszer és költségvetés, a kislakásépítés, fizetett szabadság, a középosztály védelme és a női egyenjogúsítás programjával lépett a politika színterére. Keresztény feministaként a nő és férfi egyformasága helyett egyenjogúságuk megvalósításáért dolgozott, figyelve a nő családban betöltött sajátos hivatására is. Figyelmének középpontjában a gyermek-, nő- és családvédelem állt.

ISBN 978 963 556 213 8, Gondolat Kiadó, 2021. 457 p.

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) keretében működő MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu